

ELS “PAPERS DE SALAMANCA”

Crònica (inacabada) d'un retorn i anàlisi arxivística

Mateu Chalmeta Torredemer

Direcció del treball: Dra. Remei Perpinyà

Any d'elaboració: 2016

Treball de recerca del Màster d'Arxivística i Gestió de Documents

Escola Superior d'Arxivística i Gestió de Documents

Col·lecció Treballs fi de màster i de postgrau

Com citar aquest article:

Chalmeta Torredemer, Mateu (2016). *Els “Papers de Salamanca”*. Crònica (inacabada) d'un retorn i anàlisi arxivística. Treball de recerca del Màster d'Arxivística i Gestió de Documents de l'Escola Superior d'Arxivística i Gestió de Documents.. (Treballs fi de Màster i de postgrau). Http://... (consultat el...)

Aquesta obra està subjecta a llicència Creative Commons Reconeixement-NoComercial-SenseObraDerivada 3.0 Espanya (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/es/legalcode.ca>). Es permet la reproducció total o parcial i la comunicació pública de l'obra, sempre que no sigui amb finalitats comercials, i sempre que es reconegui l'autoria de l'obra original. No es permet la creació d'obres derivades.

Títol: Els papers de Salamanca

Resum

Aquest treball vol explicar el naixement i l'evolució, fins arribar a la situació actual, del conflicte conegut popularment com "Els papers de Salamanca". Els inicis cal situar-los amb la confiscació dels documents i arxius d'institucions, entitats i particulars a Catalunya feta pel bàndol franquista al final de la Guerra Civil, amb l'objectiu de disposar de la màxima informació per poder portar a terme una repressió implacable contra tots els seus opositors. Aquesta documentació va ser traslladada a Salamanca, on va romandre fins que, amb el final del franquisme i l'inici de la transició democràtica, es va reivindicar el seu retorn a Catalunya. Després de múltiples controvèrsies, aquest retorn no va començar a fer-se efectiu fins l'aprovació d'una llei específica l'any 2005. Tot i així, la restitució documental s'ha allargat en el temps fins el 2015, i encara avui és objecte de polèmica i denúncies, de manera que no es pot donar el tema per tancat. El treball, a més de mostrar una visió global de tot el procés, també ofereix una anàlisi del mateix des de la perspectiva de la ciència arxivística.

Paraules clau: arxiu, fons, documents, guerra civil, repressió, Salamanca, restitució documental, dignitat

Título: Los papeles de Salamanca

Resumen

Este trabajo pretende explicar el nacimiento y la evolución, hasta llegar a la situación actual, del conflicto conocido popularmente como "Los papeles de Salamanca". El origen cabe situarlo en la confiscación de los documentos y archivos de instituciones, entidades y particulares de Cataluña realizada por el bando franquista al final de la Guerra Civil, con el objetivo de disponer de la máxima información para poder llevar a cabo una represión implacable contra todos sus opositores. Esta documentación fue trasladada a Salamanca, y allí permaneció hasta que al final del franquismo y el inicio de la transición democrática se reivindicó su retorno a Cataluña. Después de múltiples controversias, dicho retorno no empezó a hacerse efectivo hasta la aprobación de una ley específica en el año 2005. Aún así, la restitución documental se ha dilatado en el tiempo hasta el 2015, y todavía hoy es objeto de polémica y denuncias, de forma que no puede darse el tema por zanjado. El trabajo, además de mostrar una visión global de todo el proceso, también ofrece un análisis del mismo desde la perspectiva de la ciencia archivística.

Palabras clave: archivo, fondos, documentos, guerra civil, represión, Salamanca, restitución documental, dignidad

Title: “Els papers de Salamanca” (Salamanca documents)

Abstract

The goal of this work is to explain the origin and the evolution until the current situation of the conflict popularly known as “Els papers de Salamanca” (Salamanca documents). The conflict started with the seizure of documents and archives from Catalan institutions, entities and individuals conducted by Franco supporters at the end of the Civil War with the aim of extracting all the possible information in order to strongly repress the opposite side. The original documents were then moved to Salamanca. At the end of the dictatorship and beginning of the democratic transition the documents were claimed from Catalonia. After some controversies the devolution of the documents started in 2005 thanks to a dedicated law. However, the process was extended in time until 2015 and still today it is a source of controversy and complaints. So the conflict cannot be considered as closed. The work does not only gives a global vision of the whole process but also presents an analysis of the same from the archivist perspective.

Key words: archive, sources, documents, civil war, repression, Salamanca, documental restitution, dignity

SUMARI

1	Introducció	7
2	Marc teòric i estat de la qüestió	8
3	L'origen del conflicte.....	14
3.1	El context històric.....	14
3.2	La confiscació.....	17
3.3	Un dipòsit a Salamanca	20
4	La reivindicació del retorn.....	23
4.1	Els primers gestos	23
4.2	L'estira-i-arrotonsa permanent.....	25
4.3	La politització interessada	26
4.4	Les dues comissions i el cop de porta " <i>definitiu</i> ".....	29
5	La Comissió de la Dignitat.....	36
5.1	La creació	36
5.2	Les activitats i mobilitzacions	37
5.3	Els recolzaments exteriors	42
6	El retorn (parcial) dels <i>papers</i>	44
6.1	La Llei 21/2005.....	44
6.2	Les devolucions " <i>en cómodos plazos</i> ".....	47
7	La situació actual	51
7.1	La documentació restituïda	51
7.2	La documentació no retornada	53
7.3	L'últim litigi (per ara...).....	55

8	Una mirada arxivística	61
8.1	Sobre l'organització dels <i>papers</i>	61
8.2	Unitat d'arxiu vs. Principi de provenença.....	64
8.3	Tècnics especialistes?	67
8.4	La UNESCO com a excusa.....	69
8.5	El valor moral dels documents.....	70
9	Conclusions	73
10	Bibliografia i fonts	83
10.1	Llibres i articles	83
10.2	Webgrafia.....	88
10.3	Premsa (escrita i digital)	89
11	Índex d'imatges	90
12	Annexos	92
13	Agraïments	99

1 Introducció

A les acaballes de l'any 2015, trobant-me en ple procés d'haver d'escollir un tema per al Treball Final de Màster, amb més dubtes que certeses, m'arriba –no sé si caigut del cel!- un correu electrònic que fa referència a una *“Declaració de la Comissió de la Dignitat davant l'acord unànime dels grups parlamentaris de les Corts de Castella i Lleó sobre els papers de Salamanca retornats a Catalunya”*. I el primer pensament és: Encara!? Perquè, efectivament, vistos els precedents, sembla una notícia antiga, alguna cosa *dejà vu*, un tema ja superat... Però no, la notícia és de rabiosa actualitat, concretament amb data del dia 22 de desembre de 2015, i el en seu punt 4 s'hi pot llegir literalment *“Denunciem que el procés de retorn no s'ha conclòs (...)”*¹.

I llavors ve el segon pensament: en quina part del procés de devolució ens trobem? Quan temps fa que en parlem, d'aquest tema? Però no havia quedat resolt, ja, fins i tot mitjançant una llei? Que no havien tornat, ja, tots aquests documents mal anomenats “els papers de Salamanca” –que ni tot són papers, ni molt menys són de Salamanca!-? Que no estaven dipositats, ja, a l'Arxiu Nacional de Catalunya? Què m'he perdut? I això que representa que jo estic interessat en el tema, i més o menys l'he anat seguint. Però, com ho deu percebre la població en general, la que no està especialment interessada en temes arxivístics, històrics o polítics?

I finalment, el tercer pensament: potser caldria fer un estudi global que expliqués tot el procés, que posés una mica de llum, amb voluntat de visió integral, a una problemàtica que s'inicià en un llunyà any de 1939 i que no només encara perdura avui, sinó que sembla que no s'hagi d'acabar mai... I aquest tercer pensament, exposat a la consideració de la tutora del Treball, Dra. Remei Perpinyà, i consultat prèviament amb el Director del Màster i de la mateixa Escola Superior d'Arxivística i Gestió Documental (ESAGED), Sr. Ramon Alberch, va prendre forma, esdevenint l'objecte d'estudi del meu Treball Final de Màster.

¹ Vegeu el document complet a l'annex 1

2 Marc teòric i estat de la qüestió

Com ja s'ha apuntat a la introducció, el marc teòric existent respecte de la temàtica objecte d'estudi no és massa exhaustiu. Sí que hi ha aportacions, diverses i múltiples, però gairebé totes són parcials, en el sentit de fragmentàries, sense que cap d'elles aportï una visió global de la qüestió, que abraci des dels seus inicis i fins a l'actualitat. I aquest és, justament, el buit que pretenem omplir amb aquest treball.

Quant a la documentació originària, és evident que hem de començar per citar el decret de creació de la *Delegación del Estado para la Recuperación de Documentos (DERD)*, datat el 26 d'abril de 1938. Per les seves pròpies característiques, de document jurídic-administratiu, es fa poc propens a massa interpretacions, i en canvi deixa ben clar quin serà l'objectiu de l'organisme, com veurem.

Durant la major part de l'etapa de la dictadura franquista, els *papers* dormen el silenci dels justos, només destorbats per la metòdica, pacient i perseverant tasca funcional d'anar convertint la informació en fitxes policials, aptes per a la repressió desfermada pel règim, especialment virulenta els primers anys de la postguerra, tot i que no s'aturarà fins a la mort del dictador.

Arribem així al final del franquisme (1975) i l'etapa de la Transició, moment en què tornem a trobar referències escrites als papers catalans dipositats a Salamanca. La primera, un informe de l'arxiver de la Diputació de Barcelona, Antoni M. Udina Abelló, que el març de 1977 –abans, doncs, de les primeres eleccions democràtiques, que van tenir lloc el 15 de juny d'aquell mateix any-, i per encàrrec de la institució, va fer una visita a l'arxiu de Salamanca i va presentar un informe on ja proposava “*intentar de las autoridades competentes su devolución, extremo que ve algo difícil...*”.² Té la seva importància, però, i no pas pels resultats obtinguts, que van ser nuls –de fet, no consta ni que s'intentés-, sinó per un fet que resultarà gairebé excepcional al llarg de tots aquests anys: es contempla i es tracta el tema des del punt de vista d'un arxiver, i

² Citat a CULLA, Joan B.: “Els Papers de Salamanca. Crònica d'un greuge”. Introducció a “Els papers confiscats de Salamanca”. Revista *Sàpiens*, núm. 1, novembre de 2002. Tot i que l'arxiver citat en aquest article és Frederic Udina, es tracta d'un error, ja que Frederic Udina Martorell va ser el director de l'Arxiu de la Corona d'Aragó (1961-1982); mentre que l'arxiver de la Diputació de Barcelona entre els anys 1972 i 1982 respon al nom d'Antoni Maria Udina Abelló.

aquest enfoc, com veurem més endavant, serà el gran absent del debat o, si més no, del debat públic i mediàtic.

Amb la recuperació de les institucions democràtiques a Espanya –amb l'aprovació de la Constitució el 1978- i les autonòmiques a Catalunya –aprovació de l'Estatut d'Autonomia el 1979 i primeres eleccions al Parlament el 1980-, s'inicia, pel que fa als “papers de Salamanca”, *“un doble procés, simultani en el temps però antagònic en els propòsits: d'una banda, les demandes de restitució dels fons catalans segrestats a Salamanca, formulades amb insistència i transversalitat per part d'institucions i forces polítiques de Catalunya; d'una altra, les maniobres dilatòries i estratègies de blindatge desplegades pels responsables de l'arxiu, sovint amb la complicitat del Ministeri, a fi d'impedir la devolució de cap paper”*³. Aquest doble procés s'allargà durant ben bé un quart de segle, amb un constant estira-i-arronsa sotmès als vaivens polítics i a la necessitat de pactes fruit dels resultats de les últimes eleccions celebrades. I tota la “literatura” que trobem sobre la qüestió en aquests anys es limita, pràcticament, a articles periodístics en la secció de “política” de la premsa catalana i espanyola, fruit de declaracions polítiques, intervencions i resolucions parlamentàries o gestions governamentals.

Més enllà d'això, també hi ha documentat el treball professional d'un grup d'arxivers catalans, el qual, en virtut d'un conveni signat entre el Ministeri de Cultura i la Conselleria homònima de la Generalitat el 1982, s'instal·là a Salamanca per posar una mica d'ordre en els papers i trobar aquells que pertanyessin a l'administració i al govern de la Generalitat republicana (1931-1939), amb l'objectiu d'inventariar aquella documentació d'acord amb criteris professionals i editar-ne la publicació corresponent. Feta la feina, però, el debat sobre el retorn o no continuava obert.

I com que aquest debat, eminentment polític –i volgudament polititzat, com veurem- continuava, l'any 2000 es va acceptar, de comú acord entre el Ministeri i la Conselleria, la constitució d'una comissió d'experts, primer, perquè estudiés el cas, i d'una comissió tècnica, després, que havia de decidir sobre els papers que havien de tornar. Aquesta darrera va estar formada per quatre historiadors, dos nomenats per l'Administració central i dos per la catalana, i els seus treballs van acabar, prop de dos anys després, amb una discrepància parcial que impedia, *de facto*, el retorn de la immensa majoria de la documentació catalana. Aquesta discrepància “tècnica” es va veure reflectida en

³ CULLA, Joan B.: *Op. cit.*

singles articles apareguts el 2002 a la revista *Ayer*, el primer signat pels dos historiadors catalans i el segon pels dos castellans, com veurem i analitzarem més endavant.

Sigui com sigui, el cas és que aquest desacord va servir el pretext per cloure aquesta etapa de la reivindicació amb un cop de porta que pretenia ser definitiu. El 22 de juliol de 2002, el patronat del que llavors es coneixia com a “*Archivo de Salamanca*”, organisme presidit per la ministra de Cultura de torn, Pilar del Castillo, resol·lia, apel·lant a preteses discrepàncies tècniques –que analitzarem més endavant-, que “*no procede adoptar ninguna iniciativa en cuanto a una posible salida de documentos del Archivo, por lo que estima zanjada la cuestión*”⁴.

Davant d'aquesta negativa rotunda i arrogant, amb plena sintonia amb les formes del govern espanyol del moment, des de Catalunya es percep la necessitat d'una resposta. Sembla que això esperonà al col·lectiu professional català, perquè, per un cantó, Jordi Andreu, Isabel Campos i Joan Domingo publicaven a *BiD*, el desembre de 2002, un article amb el significatiu títol de “*El cas dels papers catalans a Salamanca: hem perdut els papers?*”⁵. I per la seva part, l'Associació d'Arxivers de Catalunya, decidida també a dir quelcom al respecte, publica un dossier titulat “*La documentació catalana a Salamanca: l'estat de la qüestió, 1936-2003*”, els autors del qual són els arxivers Àngels Bernal, Miquel Casademont i Antoni Mayans.⁶ Sens dubte, ambdós textos són la millor resposta professional, sòlidament argumentada, i la més clara aportació del col·lectiu d'arxivers i documentalistes catalans al litigi, com veurem.

Però amb això sol no n'hi havia prou. La resposta del col·lectiu professional quedava circumscrita al cercle dels mateixos arxivers, i poc més. Arribats en aquell punt, calia també una resposta ciutadana, cívica i, a poder ser, multitudinària, a més de provar també pel camí de la internacionalització del conflicte. Un tipus de resposta que a més d'un dels seus protagonistes li recordà les formes de protesta emprades durant l'antifranquisme, quan el règim polític imperant no deixava altres camins de

⁴ Citat a CULLA, Joan B.: *Op. cit.*

⁵ ANDREU, Jordi; CAMPOS, Isabel; DOMINGO, Joan: “El cas dels papers catalans a Salamanca: hem perdut els papers?”. *BiD, textos universitaris de Biblioteconomia i Documentació*, número 9, desembre 2002. Universitat de Barcelona i Universitat Oberta de Catalunya

⁶ BERNAL, Àngels; CASADEMONT, Miquel; MAYANS, Antoni: “La documentació catalana a Salamanca: l'estat de la qüestió, 1936-2003”. *Col·lecció Textos*, número 2, abril de 2003. Associació d'Arxivers de Catalunya (AAC)

reivindicació. És així com, a partir d'una reunió celebrada a l'Ateneu Barcelonès el 21 de gener de 2002, neix una entitat nova, la Comissió de la Dignitat, que per si sola mereix un capítol a part en aquest treball. És aquesta Comissió, i les persones concretes que l'encapçalen, on sobresurten els noms de Josep Cruanyes i Antoni Strubell, qui esdevindrà la punta de llança d'una reclamació profundament sentida per la societat catalana i recollida, amb major o menor entusiasme, per la seva representació política. L'activitat persistent d'aquesta entitat generarà multitud d'escrits de tota mena: convocatòries i cartells de difusió d'actes, articles periodístics, xerrades i conferències transcrits, documentació d'activitats diverses fetes sobretot a Catalunya -però també a d'altres llocs i fins a la mateixa Salamanca!- i cartes en sol·licitud de suport adreçades a universitats internacionals i personalitats mundials de prestigi reconegut, entre d'altres.

La Comissió de la Dignitat es mereix un lloc d'honor en la victòria legislativa materialitzada el 2005 quan, després d'un nou canvi polític en el govern d'Espanya, que havia passat del Partido Popular (PP) al Partido Socialista Obrero Español (PSOE) l'any anterior, es va aprovar la llei 21/2005, de restitució a la Generalitat dels documents confiscats 70 anys abans i reclamats durant els darrers 25. En l'article primer de la llei, s'hi pot llegir que el seu objecte és *“la restitución de los documentos y efectos incautados en Cataluña por la Delegación del Estado para la Recuperación de Documentos creada en virtud del Decreto de 26 de abril de 1938”*. És poc abans de l'aprovació d'aquesta llei quan la Comissió de la Dignitat, veient que ja s'estava tramitant i amb l'esperança que això representés un punt i final al conflicte, es decideix a publicar una obra que, aquesta sí, donés una visió integral del tema i, especialment, de les activitats desenvolupades per l'entitat durant aquells anys inicials. Es tracta del llibre *“Volem els papers! La lluita de la Comissió de la Dignitat per la repatriació dels ‘Papers de Salamanca’”*. Està datat el setembre de 2004 i, tot i que és un llibre col·lectiu, signat pel Secretariat de l'entitat i altres col·laboradors –una vintena llarga de persones-, s'hi endevina la participació destacada de les dues cares més visibles de la Comissió: Toni Strubell i, sobretot, Josep Cruanyes.

Després d'aprovar la llei de restitució, comença el retorn dels *“papers”*. Així, al gener de l'any 2006 arriben les primeres 507 caixes a l'Arxiu Nacional de Catalunya, i s'aprofita per fer una exposició al Palau Moja, seu de la Conselleria de Cultura. L'exposició s'inaugura el mes de febrer, i la selecció dels materials va anar a càrrec del comissariat, format per Ramon Alberch, Josep Maria Sans Travé i Àngels Bernal.

Semblava que s'arribava al final del litigi, però no va ser així. Encara va caldre superar nous inconvenients jurídics –un recurs d'inconstitucionalitat interposat pel govern autonòmic de la Junta de Castilla y León el mateix 2005-, tècnics i econòmics -obligant la Generalitat a sufragar la còpia digitalitzada dels documents que retornaven- i polítics –aplicant el retorn en comptagotes, de manera que encara avui no han retornat tots, com a conseqüència d'una interpretació restrictiva de la llei -.

I aquests inconvenients, i especialment el retorn esglaonat dels “*papers*”, va continuar generant noves informacions, bàsicament de tall periodístic, cada vegada que es produïa una novetat. Ja fossin noves remeses –agost i desembre de 2008, maig i novembre de 2010...- o notícies relacionades, com per exemple el nou nom atorgat per l'ajuntament de Salamanca l'any 2006 al carrer de l'arxiu, rebatejat com a “Calle del Expolio” –tot i que cinc anys després, el 2011, tornaria a recuperar la denominació de carrer de Gibraltar-; la creació el 2007 del “*Centro Documental de la Memoria Histórica*” a Salamanca –institució hereva del “*Archivo General de la Guerra Civil Española*”, creat pel Reial Decret 426/1999-; el rebuig del Tribunal Suprem l'any 2010 al recurs presentat per l'ajuntament de Salamanca contra el trasllat; noves promeses de retorn, l'any 2012 (!), de la resta de la documentació pendent per part del Ministeri de Cultura; desestimació del Tribunal Constitucional l'any 2013 del recurs d'inconstitucionalitat presentat per la Junta de Castella i Lleó vuit anys abans, donant per finalitzat el litigi legal; i, finalment, per esmentar només les cites més importants i significatives d'aquest llarg procés, l'acord de les Corts de Castella i Lleó de desembre de 2015 demanant la devolució a Salamanca d'una part del papers, segons el qual “*indegudament*” retornats, i la resposta rebuda, pocs dies després i en forma de comunicat de premsa, de la Comissió de la Dignitat, al qual fèiem referència a la *Introducció* d'aquest treball. Tots aquests episodis, com dèiem, van generar les seves corresponents notícies, reflectides en el seu moment als mitjans de comunicació, però oblidades immediatament, tal com passa actualment gairebé amb tot, de manera que l'allau d'informació acaba convertint l'actualitat en notícies efímeres, que tot seguit són substituïdes per unes altres.

Per acabar aquest estat de la qüestió, només dues reflexions finals. La primera, deixar constància que, malgrat la voluntat expressada de visió global d'aquest treball, segur que no es podrà considerar “definitiu”, en el sentit que algunes editorials atorguen a aquest concepte quan presenten obres d'investigació. Entre altres raons, perquè el

procés encara és viu. Queden els documents de la Generalitat republicana referits a l'ordre públic posteriors als Fets de Maig de 1937, la documentació de productors sense hereus coneguts, la documentació que des de Salamanca va anar a engruixir, en el seu moment, l'anomenada *Causa General* i, finalment, la documentació municipal -si més no la reclamada per 10 ajuntaments catalans des del 2012-, que no només no ha estat retornada sinó que tot sembla indicar que no hi ha cap voluntat que algun dia pugui tornar. I ens queda també per saber com acabarà el nou litigi jurídic iniciat per l'*Asociación Salvar el Archivo de Salamanca*, i si acabarà resultant amb el retorn del retorn –ara, en direcció Catalunya-Salamanca!- d'alguna documentació, especialment la que no s'hagi pogut restituir als seus legítims propietaris. Per tant, encara ens resta per conèixer com i quan finalitzarà el procés, i d'aquí el subtítol donat al treball: *Crònica (inacabada) d'un retorn*.

I la segona i darrera reflexió: al llarg del treball hem vist com els protagonistes d'aquest conflicte han estat preferentment els polítics –quan ha calgut, esperonats per l'anomenada societat civil- i, quan ha arribat l'hora dels estudis tècnics, els historiadors. I només esporàdicament i excepcionalment, i encara gosaríem dir que discretament, han aparegut els arxivers. I aquesta sí que considerem que és una anomalia que cal estudiar i analitzar, amb l'objectiu de col·laborar, ni que sigui mínimament, en la visualització d'un col·lectiu professional que, en el cas que ens ocupa, hauria d'haver estat el màxim protagonista des del principi. Potser –i només potser- si s'hagués fet així, el problema s'hauria pogut resoldre abans i millor.

3 L'origen del conflicte

3.1 El context històric

El 20 de novembre de 1975 moria el dictador Francisco Franco. Amb ell, s'acabava un règim totalitari sorgit d'una guerra civil i que s'havia allargat durant 40 anys. La majoria d'historiadors d'aquest període coincideixen en l'afirmació que una de les raons –no pas l'única, però sí una de les més importants– que expliquen la longevitat de la dictadura franquista la trobem en l'exercici permanent de la repressió. Recordem que, ja el mateix 19 de juliol de 1936, el màxim instigador del cop d'estat, el general Mola, havia afirmat *“Hay que sembrar el terror, hay que dejar sensación de dominio eliminando sin escrúpulos ni vacilación a todos los que no piensen como nosotros”*⁷. Quedaven clares les intencions, i la victòria militar els va permetre demostrar que no era broma, duent a la pràctica, tant com van poder, aquest “programa”.

El caràcter estructural de la repressió en el règim franquista ha estat estudiat en profunditat els darrers anys. I en aquests estudis hi trobem definicions, tan sintètiques com clares, com aquesta dels historiadors Carme Molinero i Pere Ysàs: *“Una característica essencial del règim va ser el formidable aparell repressiu –legislatiu i institucional– encarregat d'eliminar els opositors, d'atemorir tots els possibles dissidents i de combatre de manera implacable qualsevol expressió de desafecció”*⁸. O aquesta altra del també historiador Josep Fontana: *“el exceso y la violencia (en el bàndol franquista) fueron alentados y legalizados por los propios dirigentes. La razón de ello es muy simple: la represión cumplía en el campo franquista una función política fundamental (...) : la de paralizar al enemigo por el terror”*⁹. O encara aquesta altra, d'un dels màxims especialistes del període, Josep Maria Solé i Sabaté: *“...atès el caràcter del franquisme, la repressió esdevingué una necessitat política per a mantenir i consolidar el projecte dictatorial i contrarevolucionari que volia imposar (...) per així*

⁷ Citat, per exemple, a SANTOS JULIÀ (Coordinador): *Víctimas de la Guerra Civil*. Temas de Hoy. Historia. Madrid, 1999

⁸ MOLINERO, Carme i YSÀS, Pere: *Catalunya durant el franquisme*. Editorial Empúries. Barcelona, 1999

⁹ FONTANA, Josep (ed.): *España bajo el franquismo*. Editorial Crítica. Barcelona, 1986

*poder consolidar-se en el poder*¹⁰. Recordem, finalment, que el reconegut i prestigiós hispanista Paul Preston no ha dubtat a titular una de les seves últimes obres sobre el període amb el significatiu títol de *“L’holocaust espanyol. Odi i extermini durant la Guerra Civil i després”*¹¹.

Podríem trobar moltes més referències sobre la qüestió, però semblen suficients per demostrar el paper definitiu que va jugar la repressió per a la construcció i el manteniment de la dictadura. I això malgrat que, segons el mateix Preston, *“la reconstrucció d’aquesta repressió l’ha dificultada la destrucció unilateral del material arxivístic. Aquest fet ens porta a preguntar: si el franquisme tenia tants elements per sentir-se’n orgullós, per què es van purgar amb tant de rigor els arxius policíacs, judicials i militars dels anys quaranta? Als anys seixanta i setanta, els arxius de les comissaries centrals de la policia, de les presons i de la principal autoritat local del franquisme, els governadors civils, van desaparèixer. Grans corrues de camions van eliminar els arxius “judicials” de la repressió. Més enllà de la destrucció deliberada dels arxius, també hi va haver pèrdues “inadvertides” en vendre algunes corporacions municipals els seus arxius a tones per fer-ne paper reciclat*¹².

Efectivament, poc abans de les primeres eleccions democràtiques, celebrades el 15 de juny de 1977, molts governs civils i altres institucions oficials reberen ordres de destruir gran part de la documentació relacionada amb la repressió i el partit únic Falange Española. Tot sembla indicar que l’ordre partia d’una circular confidencial emesa des del Ministerio de la Gobernación, aleshores dirigit per Rodolfo Martín Villa.¹³

A aquest fet s’hi havia referit el senador Josep Benet en un article a la premsa de l’any 2004, en què aprofitava també per explicar les seves primeres gestions, l’any 1977, referides a l’arxiu de Salamanca, amb una resposta sorprenent, si més no a ulls d’ara,

¹⁰ SOLÉ i SABATÉ, Josep M.; DUEÑAS i ITURBE, Oriol: *El franquisme contra Esquerra*. Fundació Josep Irla. Barcelona 2007

¹¹ PRESTON, Paul: *L’holocaust espanyol. Odi i extermini durant la Guerra Civil i després*. Editorial Base. Barcelona, 2011

¹² PRESTON, Paul: *Botxins i repressors. Els crims de Franco i dels franquistes*. Editorial Base. Barcelona, 2006

¹³ Així s’afirma a l’obra SÁNCHEZ-TERÁN, Salvador: *De Franco a la Generalitat*. Editorial Planeta. Barcelona, 1988 (pàgs. 260-261). L’autor, governador civil de Barcelona a l’època, fou justament el successor en aquest càrrec de Martín Villa, i l’autor material de la destrucció, que afectà als arxius de les organitzacions locals i provincials del “Movimiento” i també tota la documentació dels anys 40 del govern civil de Barcelona.

per part de dos ministres de Cultura de l'època: *"Hablando del trato deficiente hacia los archivos, no podré olvidar nunca que tras la muerte de Franco personajes como el ministro Rodolfo Martín Villa ordenaron la destrucción de los archivos de las organizaciones del "Movimiento". Así, en el año 1977, poco antes de celebrarse las primeras elecciones democráticas, se destruyó en Barcelona el gran archivo del Movimiento Nacional de la provincia, sito en la calle Mallorca, donde existía documentación muy importante sobre la represión sufrida por Cataluña por su orden. Interesado desde siempre por la cuestión de la conservación de los archivos, cuando fui senador -el mes de diciembre de 1977- hice una interpelación al Gobierno de Suárez sobre la destrucción de los archivos, que, a pesar de la recuperación de un régimen democrático, continuaban produciéndose. Propuse la creación de una comisión que se ocupara de salvarlos y organizarlos. No tuvo éxito mi iniciativa. Paralelamente, con motivo de ese mismo debate, como senador, me interesé por la*

Josep Benet (I)

documentación catalana existente en el almacén-archivo de Salamanca, mientras que Antoni de Senillosa, como diputado, también hacía gestiones en el mismo sentido con la aprobación explícita de Fraga Iribarne. Los dos hablamos con los ministros de Cultura de ese período, Ricardo de la Cierva y Soledad Becerril. Ambos expresaron su opinión que sería justo que esa documentación fuera devuelta a la recién recuperada Generalitat. Y que así se haría."¹⁴

I així, seguint les passes de Josep Benet, hem *viatjat* des dels arxius franquistes destruïts fins als arxius creats pel franquisme. Parlàvem de la repressió franquista, i és evident que aquesta, a banda de brutal i salvatge des de tots els punts de vista, també va ser molt eficaç. I això no hauria estat possible sense l'existència d'un factor clau: la informació i, més concretament, els documents des d'on s'extreia aquesta informació. És des d'aquesta perspectiva que cal emmarcar l'origen dels (mal) anomenats "*papers de Salamanca*".

¹⁴ BENET, Josep: "Por una devolución justa e íntegra". *El País*, 23 de desembre de 2004

3.2 La confiscació

Per encarar aquesta història ens hem de remuntar a l'any 1939 quan, a les acaballes de la Guerra Civil, les tropes franquistes ocupen Catalunya. De fet, ja hi ha antecedents un any abans, quan les primeres poblacions del Principat, i en especial Lleida, per la seva importància com a capital provincial, han passat a ser *alliberades* pels autoanomenats *nacionales*. Però no hi ha dubte que el gran gruix de la requisa documental catalana, minuciosament preparada i sistemàticament executada, té lloc sobretot després de l'ocupació de Barcelona, el 26 de gener de 1939, i s'allargarà durant uns quants mesos.

Això pel que fa a Catalunya, però convé recordar que la confiscació de documentació havia començat ja a partir del 18 de juliol, el mateix dia del cop d'estat que resultarà fallit i es convertirà en guerra civil, i té lloc en els territoris on el cop sí que ha triomfat, primerament, i en els territoris que es van conquerint conforme va avançant la guerra, després. Això és el que passa també, per exemple, després de la campanya i victòria franquista al nord peninsular, l'any 1937. Fins que arriba el torn de Catalunya. Però ha de quedar clar que és des de l'inici de la guerra que el bàndol franquista donarà una gran importància a la recollida de documentació republicana —d'administracions, institucions, partits polítics, sindicats, entitats, particulars, etc.—, segons Josep Cruanyes *“per demostrar els “crims” dels enemics i, en definitiva, justificar la insurrecció militar contra la República”*¹⁵. Ben aviat, a aquesta motivació justificadora se li unirà una altra de més pràctica, com ja hem dit anteriorment: la repressió.

Efectivament, el règim franquista i la seva prolongació en el temps, unes quatre dècades, no es poden entendre sense tenir en compte el caràcter estructural de la repressió. No com a únic element que l'explica, evidentment, però sí com un element primordial, central, troncal, gairebé com a condició *sine qua non* per a aquella prolongació. I, per exercir la repressió amb l'eficàcia que es pretenia, cal informació, molta informació, com més millor; i aquesta havia de sortir, justament, de la documentació requisada.

¹⁵ CRUANYES i TOR, Josep: “L'espoliació del patrimoni documental i bibliogràfic de Catalunya durant la Guerra Civil espanyola (1937-1939). *Lligall. Revista Catalana d'Arxivística*, núm. 19 (2002)

És en aquest sentit que, succeint i unificant d'altres organismes preexistents, el 26 d'abril de 1938 el *Ministro de Gobernación* - i cunyat o “*cuñadísimo*”, com se l'anomenava- del general Franco, Serrano Suñer, signava el decret de creació de la *Delegación del Estado para la Recuperación de Documentos (DERD)*, el màxim responsable de la qual serà Marcelino de Ulibarri y Eguilaz, i que tenia la funció, segons es pot llegir a l'article primer del Decret de creació, de “*recuperar, clasificar y custodiar todos aquellos documentos (...) que sean susceptibles de suministrar al Estado información referente a la actuación de sus enemigos*”¹⁶.

Per intentar recuperar el major nombre de documentació es plantejava la necessitat d'actuar amb rapidesa i eficàcia des del primer moment de l'ocupació dels nous territoris i, en la fase posterior a l'entrada, havia de tenir la col·laboració de la policia, que li havia de trametre la documentació trobada en els escorcolls que duguessin a terme. I es remarcava la necessitat de tenir preparada, prèviament a l'ocupació, el màxim d'informació sobre els llocs a escorcollar, amb un llistat d'entitats i institucions on, preferentment, havien de centrar-se:

- a) Locals oficials del govern
- b) Locals d'organitzacions polítiques, sindicats o centres culturals
- c) Locals ocupats per l'exèrcit republicà
- d) Locals ocupats per organismes russos
- e) Cinemes on trobar pel·lícules i cases de fotografia per trobar fotografies de carnet, milicians o actes públics
- f) Llibreries, editorials o publicacions de premsa
- g) Adreces particulars de caps i dirigents
- h) Altres adreces que, per la informació recollida, es creguin d'interès

Seguint aquestes directrius, a finals de l'any 1938 la DERD ja tenia preparat tot l'operatiu de l'ocupació de Barcelona, tant pel que fa al llistat d'escorcolls com a l'organització. El mateix Ulibarri reconeix que la de la capital catalana era l'operació més complexa i de més abast que havia afrontat l'organisme. Per això s'havia dividit la ciutat en 10 sectors, delimitats d'acord amb el nombre d'escorcolls previstos i la seva distribució en el plànol urbà, a cadascun dels quals hi actuaria un cap d'equip amb dos auxiliars, un vehicle i un grup de persones de suport –policies o falangistes-.

¹⁶ BOE núm. 553, de 27 d'abril de 1938, pàgs. 6986 i 6987

Així, seguint les indicacions i pautes marcades, els equips a les ordres d'Ulibarri van dedicar més de quatre mesos –del 28 de gener fins al 7 de juny- a registrar sistemàticament unes 2000 dependències, entre seus institucionals de la Generalitat abolida, del Govern central –que recordem que s'havia establert a Barcelona l'any 1937- i de l'exèrcit republicà, estatges de partits polítics i sindicats, locals d'entitats i associacions tingudes per contràries al nou règim –en especial, les lògies maçòniques; en aquest cas, l'escorcoll el feia un organisme paral·lel a la DERD anomenat “*Servicios Especiales*”, també depenent del mateix Ulibarri-, redaccions de periòdics, impremtes, editorials i domicilis i despatxos particulars de persones sospitoses o hostils, la majoria d'elles ja exiliades. Les saques de documents eren dipositades diàriament en algun dels catorze locals que s'havien requisat amb aquest objectiu, fixant la seu central de la DERD a Barcelona en la torre número 264 o 265 del carrer de Muntaner.¹⁷ Entre els locals de magatzem destaca l'edifici del suprimit Parlament de Catalunya, tant per la seva capacitat com a contenidor, com pel seu valor simbòlic.

No sembla que, en llur recerca de documents inculpatòris, els homes del *Servicio de Recuperación* filessin massa prim, Més aviat fa la impressió que, en cas de dubte, s'ho emportaven tot: publicacions periòdiques, paperassa administrativa, llibres o papers que no tenien res a veure amb la guerra civil, ni amb la República, ni amb les esquerres, i a vegades ni tan sols amb el segle XX. Però l'operació responia a la màxima que, davant del dubte, valia més arrambar amb tot i pensar que algú ja faria, després, la tria corresponent. Aquesta opció respon, segons Joan B. Culla, a les presses i la manca de rigor ¹⁸; Josep Cruanyes, en canvi, ho interpreta d'una altra manera: “*Aparentment sorprèn que, entre la documentació, se'n trobi de molts anys abans del període republicà. Això no és una mostra de poca cura o de barroeria dels qui feien la requisa. De fet, és la prova més evident del caràcter, àdhuc inquisitorial, de l'operació, que volia esborrar fins al darrer rastre històric documental de les societats o*

¹⁷ DD. AA. (COMISSIÓ DE LA DIGNITAT): *Volem els papers! La lluita de la Comissió de la Dignitat per la repatriació dels “Papers de Salamanca”*. Versió digital en format PDF localitzable a la web de la Comissió de la Dignitat: <http://www.comissiodeladignitat.cat/>. Segons aquesta font, la seu seria al número 265. En canvi, altres fonts la situen al número 264. Veure ZAMORA ESCALA, Jaume Enric: “*Els arxius i el conflicte polític en el segle XX: El cas dels arxius catalans (1931-1939)*”. Tesi doctoral (2011) Universitat de Barcelona. Consultable per mitjà del servei TDX (www.tdx.cat)

¹⁸ CULLA, Joan B.: *Op. cit.*

*les entitats de caire republicà o d'altra mena, que constituïen un moviment que a Catalunya havia nascut el segle XIX*¹⁹

Façana de l'Arxiu (II)

Sigui com sigui, el cert és que de Barcelona en sortí, entre juny i juliol de 1939, un primer carregament de 144 tones de pes, entre papers, llibres i documents de tipologia diversa, tot entaforat en 12 vagons de ferrocarril que tenien Salamanca com a destinació. Amb posterioritat, es trametrien els dipòsits de documentació provinents d'altres llocs de Catalunya, com el de Tarragona, Lleida, Vilafranca del Penedès, Igualada, etc.

Això sí, se salvaren del trasllat aquells llibres o documents que pertanyien a persones addictes al bàndol franquista, i que havien patit la requisada d'aquests materials durant el període de la guerra, aquesta vegada per part del bàndol republicà. En aquest cas, prèvia demostració de la propietat i, sobretot, després d'acreditar-se com a persones “*afectas*” mitjançant els avals corresponents, normalment a càrrec del cap local del Movimiento, la documentació retornava als seus propietaris.

3.3 Un dipòsit a Salamanca

La documentació requisada era enviada a Salamanca, on s'havia decidit centralitzar tota la documentació procedent de la “*zona roja*”, establint-se la seu central del DERD al Colegio de San Ambrosio, un antic orfenat construït el segle XVII i reformat el 1719 per Joaquín de Churriguera. En aquells moments Salamanca era la capital dels insurrectes –posteriorment traslladada a Burgos- i aquell mateix edifici havia hostatjat l'any 1937 l'anomenada *Guardia Mora* del general Franco.

Allà la documentació era processada i se'n treia la informació que havia de subministrar als franquistes dades sobre les activitats polítiques o socials de milers i

¹⁹ CRUANYES i TOR, Josep: *Op. cit.* Bona part de la informació sobre com es va portar a cap la confiscació s'ha extret d'aquest article.

milers de ciutadans per a dur a terme la implacable repressió. Aquelles dades eren facilitades als òrgans polítics i auditoria de guerra de l'exèrcit d'ocupació, a la policia política i altres cossos policials i als tribunals militars.

Aquella massa ingent de documents va ser, en el mateix desordre en què sortia dels sacs, sumàriament encarpetada fins omplir prop de 15.000 lligalls. L'únic criteri que s'hi aplicà fou la procedència geogràfica, és a dir, el lloc de la captura, i així van néixer les seccions Político-Social Barcelona (1.879 carpetes), Político-Social Lèrida (65 carpetes), Político-Social Madrid (2.730 carpetes), etc. Els papers i objectes confiscats a maçons o en lògies maçòniques, per la seva banda, van configurar allí mateix una secció independent.

A partir d'aleshores, i durant els anys de la postguerra, un contingent de policies i guàrdies civils ja mig retirats del servei actiu es van dedicar a escodrinyar un per un tots aquells papers, no pas amb ànim de posar-hi algun ordre, sinó amb un propòsit purament inculpatòri i repressiu. Cada cop que en un document hi trobaven un nom de persona, procedien a obrir-li la fitxa individual corresponent i hi anotaven l'afiliació, l'activitat, la ideologia o simplement l'actitud davant d'algun fet que servís com a base de l'acusació de "*desafecto*". Per exemple, haver militat a Esquerra Republicana o el PSUC, estar afiliat a la CNT o la UGT, haver col·laborat en una publicació àcrata o lliurepensadora, haver ocupat qualsevol càrrec oficial durant la República i la guerra civil, ser o haver estat membre de la maçoneria, etc. Aquest procés de buidatge va durar fins ben bé l'any 1958 i, segons Joan B. Culla, "*de fitxes d'aquesta mena, se'n confeccionaren uns tres milions, i constitueixen –aquestes sí, sense discussió- un interessant testimoni de les lògiques repressives del franquisme*".²⁰ A banda d'aquest gran fitxer, que anomenaven com el dels "*antecedentes político sociales*", encara caldria afegir-n'hi un altre, amb unes 190.000 fitxes, sobre suposats antecedents maçònics de persones.

Amb el pas dels anys i la distància temporal respecte dels fets succeïts durant la República i el període de la Guerra Civil, aquelles fitxes van acabar perdent la seva funció originària, però tampoc en van adquirir cap altra. Més enllà, ja a les acaballes del règim dictatorial que l'havia creat, de ser un arxiu de consulta restringida per als pocs historiadors que en coneixien la seva existència, prèvia consecució del permís

²⁰ CULLA, Joan B.: *Op. cit.*

governatiu corresponent, més fàcil d'adquirir per a uns –els *addictes*- que per a uns altres –els *desafectes*-. I sempre en un ambient general de desordre des del punt de vista arxivístic, ja que, recordem-ho una vegada més, aquell dipòsit documental, més a prop d'un magatzem de papers que d'un arxiu pròpiament dit, només havia vist la llum amb l'objectiu confés de l'activitat repressora, i no pas amb voluntat de preservació, com a testimoni atge o coneixement del passat.

Però ja no s'hi trobava tot el que s'hi havia portat. Dels dotze vagons plens de documents que havien sortit de Barcelona, amb els lligalls catalans que es conservaven als anys 70 amb prou feines se n'ompliria un.²¹ Això posa en evidència que no es va preservar un patrimoni documental –com han pretès dir alguns amb posterioritat– sinó que una part va ser destruïda i una altra redistribuïda, passant a formar part d'altres fons de l'Estat franquista, com per exemple el “*Servicio Histórico Militar*” o la “*Causa General*”.

Del que hi restava fins fa pocs anys, s'hi troben documents públics i d'institucions, documentació de les organitzacions polítiques, sindicals, socioculturals, esportives, etc., però també documents personals i familiars, correspondència privada, biblioteques senceres de diferents personalitats -com per exemple la de Rovira i Virgili o la de Joaquim Maurín, entre d'altres-, llibres de tota mena de biblioteques particulars, majoritàriament de literatura catalana, documentació diversa, banderes, segells, etc.²²

De la diversitat de documentació que hi quedava, no només la majoria ja no tenia res a veure amb la guerra –que havia estat traslladada al “*Archivo Histórico Militar*”-, sinó que una part important no pertanyia ni tan sols al període republicà, ja que moltes de les entitats intervingudes tenien un arxiu des del moment de la seva creació, a vegades en el segle XIX o les primeres dècades del XX. I cal recordar que el dipòsit ha rebut el pompós nom, entre 1999 i 2007, de “*Archivo General de la Guerra Civil*”!

²¹ DD. AA. (COMISSIÓ DE LA DIGNITAT): Op. cit. Segons aquesta mateixa font, els llibres també podien proveir biblioteques d'organismes franquistes de caràcter, així mateix, repressiu. I també hi ha qui diu que més d'una biblioteca particular es va omplir a partir de llibres sostrets de Salamanca...

²² DD. AA. (COMISSIÓ DE LA DIGNITAT): Op. cit.

4 La reivindicació del retorn

4.1 Els primers gestos

Des dels primers balbuceigs de la transició, les institucions catalanes encara no democràtiques ja començaren a interessar-se per la documentació requisada a la fi de la guerra i per la seva recuperació. Com ja s'ha dit, el març de 1977, i per encàrrec del diputat de Biblioteques de la Diputació de Barcelona, Marcel·lí Moreta, l'arxiver de la corporació provincial, Antoni M. Udina, visità l'arxiu de Salamanca amb l'encàrrec de cercar-hi la documentació de l'antiga Generalitat republicana. I, un cop comprovada la seva existència, va presentar un informe a la corporació barcelonina on ja proposava intentar-ne el retorn. Però la cosa no passà de l'expressió d'aquest desig.

Just a finals d'aquell any 1977, el Govern espanyol suprimia la Delegación Nacional de Servicios Documentales, l'organisme que l'any 1958 havia succeït l'antiga Delegación del Estado para la Recuperación de Documentos (DERD), i transferia la documentació dipositada a Salamanca al Ministeri de Cultura. I el maig de 1979, aquest transformava l'arxiu de San Ambrosio en *Sección Guerra Civil del Archivo Histórico Nacional*.

Des d'aquell moment, com ja s'ha dit, i al llarg de quasi un quart de segle, s'ha desenvolupat un doble procés, simultani en el temps però antagònic en els propòsits: d'una banda, les demandes de restitució dels fons catalans segrestats a Salamanca, formulades amb insistència i transversalitat per part d'institucions i forces polítiques de Catalunya; d'una altra, la maniobres dilatòries i estratègies de blindatge desplegades pels responsables de l'arxiu, sovint amb la complicitat del Ministeri, a fi d'impedir la devolució de cap paper.

El primer a interessar-se per la qüestió va ser el polifacètic Josep Benet –advocat, historiador, escriptor, editor, polític... sens dubte una de les figures més rellevants de la transició-, que en aquells moments ostentava el càrrec de senador. Ho explicava ell mateix en un article a la premsa que ja hem citat anteriorment: *“Paralelamente, con motivo de ese mismo debate, como senador, me interesé por la documentación catalana existente en el almacén-archivo de Salamanca, mientras que Antoni de Senillosa, como diputado, también hacía gestiones en el mismo sentido con la aprobación explícita de Fraga Iribarne. Los dos hablamos con los ministros de Cultura de ese período, Ricardo de la Cierva y Soledad Becerril. Ambos expresaron su opinión*

*que sería justo que esa documentación fuera devuelta a la recién recuperada Generalitat. Y que así se haría“*²³.

Efectivament, paral·lelament a les gestions de Benet al Senat, el diputat català al Congreso de los Diputados per *Coalición Democrática*, Antoni de Senillosa, presentava una moció al Congrés el 1979, i el mateix grup parlamentari insistia en el tema amb una proposició no de llei el 1980, ambdues en el mateix sentit de petició de devolució dels *papers*, aquesta última iniciativa defensada pel cap de files del grup, l'ex-ministre franquista Manuel Fraga Iribarne (!). És evident que eren temps de transició, i tothom, i especialment els grups dretans que havien participat del franquisme, havien de mostrar una voluntat democràtica i de superació de tot el que havia significat la dictadura, clara i sense fissures.

Però el ritme polític d'aquells anys d'efervescència democràtica tenia altres prioritats, i la qüestió va anar postergant-se, malbaratant-se l'oportunitat propícia. L'any 1979 va ser l'any d'aprovació de l'Estatut d'Autonomia de Catalunya, a tenor del qual se celebraren eleccions al Parlament l'any següent. Amb la recuperació de les institucions catalanes, es reiniciaven les gestions. Així, el 17 de juliol de 1980 els historiadors Manuel Mundó i Jaume Sobrequés, per encàrrec de l'aleshores conseller de Cultura, Max Cahner, van visitar l'arxiu de Salamanca, per veure la documentació que contenia de la Generalitat i institucions catalanes. La seva impressió, malgrat el desordre arxivístic imperant, va ser que la presència de testimoniatge documental de la vida catalana, especialment dels anys 30, era molt nombrosa.

El 17 de desembre del mateix any, el Parlament de Catalunya va fer el primer debat sobre els papers de Salamanca, a iniciativa de l'incansable Josep Benet, llavors ja diputat d'aquesta institució.

²³ BENET, Josep: *Op. cit.*

4.2 L'estira-i-arrotonsa permanent

A finals de l'any 1982 –entremig hi havia hagut l'intent de cop d'estat de Tejero (el famós 23-F de 1981), la *Ley Orgánica de Armonización del Proceso Autonómico* (LOAPA) i unes noves eleccions generals, amb la victòria històrica del PSOE- se signà un Conveni entre la Conselleria i el Ministeri de Cultura, en virtut del qual un equip d'arxivers catalans desplaçats a Salamanca podien cercar la documentació catalana vinculada a la Generalitat republicana, (re)classificar-la amb criteris arxivístics i publicar-ne el corresponent inventari. A més, el Ministeri es comprometia a microfilmар aquesta documentació i fer arribar una còpia a la Generalitat. Això darrer es va complir, però amb certa lentitud: la còpia microfilmada no arribà a l'Arxiu Nacional de Catalunya fins el 1993! Sigui com sigui, però, es van poder catalogar i microfilmар 507 lligalls o caixes ²⁴.

Aquest acord va ser criticat per l'oposició al Parlament de Catalunya, ja que sospitava que s'acceptava la còpia microfilmada com a preu de la renúncia als originals. I ho semblava, certament, ja que en la seva resposta el conseller Max Cahner es lamentava: “*El Ministeri de Cultura (...) es tanca absolutament a la devolució dels originals*”²⁵. L'argumentació del Ministeri per a la negativa ja feia un temps que es basava en el pretext del desordre imperant en els documents i la manca de catalogació, que impedia identificar quins papers havien de ser objecte de devolució. D'aquí la signatura del conveni i el treball dels arxivers catalans, que no va servir, però, per fer canviar la postura del govern central, ja que quan va desaparèixer l'argument del desordre, en van aparèixer d'altres, com veurem.

La següent iniciativa parlamentària fou el debat d'una Proposició no de llei, presentada per Josep Lluís Carod-Rovira, aleshores portaveu del grup parlamentari d'Esquerra Republicana de Catalunya (ERC), i aprovada per unanimitat el 18 de maig de 1989 a la Comissió de Política Cultural del Parlament de Catalunya, sempre amb el sentit de “*recuperació del material documental requisat*”²⁶.

²⁴ DÍEZ DE LOS RÍOS SAN JUAN, María Teresa (dir.); CASADEMONT DONAY, Miquel; MAYANS PLUJÀ, Antoni [et al.]. *Inventari de la documentació de la Generalitat de Catalunya al Archivo Histórico Nacional Sección Guerra Civil*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura, 1992, 199 p. (Col·lecció Publicacions de l'ANC, 2).

²⁵ Citat a DD. AA. (COMISSIÓ DE LA DIGNITAT): *Op. cit.*

²⁶ Butlletí Oficial del Parlament de Catalunya, núm. 76, de 29 de maig de 1989, pàg. 4797

Dos dies abans, però, havia estat presentada una proposició similar al Congrés dels Diputats, per part de Miquel Roca i Junyent. I en aquesta ocasió el PSOE, per primer cop, hi votà en contra, i la seva majoria absoluta n'impedí l'aprovació. Aquesta vegada, l'argument era nou: ja no s'apel·lava al desordre documental, sinó a la “*unidad del archivo*”. Idèntic resultat i idèntica argumentació es van anar repetint tantes vegades com es va portar el tema a les Corts espanyoles: el 25 de febrer de 1992, davant d'una pregunta del senador Joaquim Ferrer (CiU); uns mesos després, enfront d'una proposició no de llei defensada per Rafael Ribó (ICV); i el 14 de juny de 1994, amb una nova proposició no de llei presentada per Pilar Rahola (ERC).

Mentrestant, l'11 de novembre de 1992, davant les negatives arribades de Madrid, el mateix Josep Lluís Carod Rovira havia insistit en el Parlament de Catalunya amb una altra proposició no de llei, similar a la de 1989, que també va ser aprovada, i en la defensa de la qual va pronunciar unes frases que sintetitzaven perfectament la situació, vista des del vessant polític: “...ens sembla, francament, fregant el límit de la vergonya col·lectiva, que allò que el franquisme va unir per la força, ara la democràcia no ho pugui separar per l'exercici de la llibertat”²⁷.

A parer de l'historiador Joan B. Culla, “la defensa d'una fictícia unitat d'arxiu –unitat de saqueig, en realitat- i el temor a una cascada d'altres reclamacions territorials o associatives (de partits, sindicats...) bloquejà el tema durant uns anys més”²⁸.

4.3 La politització interessada

A les eleccions generals de 1993, el PSOE va perdre la majoria absoluta que havia obtingut l'any 1982 i havia mantingut fins aquell moment. Aleshores, la governabilitat de l'Estat va passar a dependre del grup parlamentari de Convergència i Unió, el suport del qual era imprescindible per al govern minoritari socialista. En aquest nou context polític, a principis de 1995 el President de la Generalitat i líder de

²⁷ Citat a DD. AA. (COMISSIÓ DE LA DIGNITAT): *Op. cit.*

²⁸ Citat a CULLA, Joan B.: *Op. cit.*

Convergència i Unió, Jordi Pujol, obtingué del President del govern espanyol, Felipe González, el compromís de retornar a Catalunya els disputats papers de la Generalitat. I a proposta de la ministra de Cultura, Carmen Alborch, el Consell de Ministres aprovà, en la reunió del 17 de març d'aquell any, un acord en aquest sentit.

Davant la imminència del perill, alguns responsables de l'arxiu i les autoritats de Salamanca optaren per polititzar la qüestió i convertir-la en una bandera de reivindicació local. Enmig d'una campanya de tergiversacions i manipulacions i dos mesos abans d'unes eleccions municipals, no havia de resultar gens difícil i, en canvi, podia ser molt productiu.

Així, Julián Lanzarote, president del PP a Salamanca, qualificava la devolució com *“una fechoría del Gobierno”* i anunciava en roda de premsa que estava disposat a *“impedir físicamente que salga cualquier documento de relevancia histórica”*²⁹. Per la seva part, l'alcalde de Salamanca, el socialista Jesús Málaga, anunciava que defensaria *“amb ungles i dents la unitat de l'arxiu”* i *“ordenava al cap del cos policíac que vigilés dia i nit els accessos de les instal·lacions (...) i demanà als agents que donessin avís si detectaven sortida de documents”*³⁰. Després d'una reunió mantinguda entre l'alcalde i la ministra Alborch, aquesta insistia que *“és una devolució als legítims titulars dels documents i no hi ha cap raó per negar la restitució”*³¹. L'endemà, l'alcalde Málaga convocava per al dia 30 una *“manifestació silenciosa que recorrerà diversos carrers de la ciutat i culminarà davant la seu del Archivo Histórico Nacional”*³².

El dia 30 de març de 1995, 55.000 manifestants, segons fonts municipals,³³ van recórrer els carrers de la ciutat, darrera d'una pancarta sostinguda per les autoritats que deia *“La ciudad de Salamanca en defensa del Archivo Histórico Nacional”*, i que fins aquell moment havia estat penjada al balcó municipal. Segons l'ABC, *“la marcha transcurrió en un clima de ejemplar respeto hacia Cataluña”*, un “respecte” que no va impedir que l'alcalde advertís que *“habrá violencia si sale un solo papel de aquí!”* i que

²⁹ *La Vanguardia*, 21 de març de 1995.

³⁰ *ABC*, 23 de març de 1995

³¹ *El País*, 24 de març de 1995

³² *La Vanguardia*, 25 de març de 1995

³³ Altres fonts, com resulta habitual en tantes manifestacions, rebaixen la xifra fins als 25.000, i algunes encara fins els 15.000. En qualsevol cas, la plaça Mayor era plena de gom a gom.

l'escriptor Gonzalo Torrente Ballester fes una arenga des del balcó de l'ajuntament esperonant els salmantins a mantenir l'estima per "*lo que es vuestro por derecho de conquista*"³⁴, enmig d'un fervorós aplaudiment del públic.

Manifestació a la Plaza Mayor de Salamanca (III)

Aquest clima va provocà que el govern espanyol, enmig de la intensitat de la tempesta, decidís suspendre l'acord de restitució del 17 de març, que ni tan sols arribà a publicar-se en el *Boletín Oficial del Estado (BOE)*. En unes declaracions del 4 d'abril, el president Felipe González encara es reafirmava en què "*estoy absolutamente de acuerdo con el proceso de restitución de la documentación confiscada al final de la Guerra Civil*", però també matisava que calia "*supeditar la devolución a los análisis y estudios que se han de llevar a cabo para ver si hay algun inconveniente desde el punto de vista técnico y científico*"³⁵. Aquest matís ja feia preveure que es tornaria a les excuses "tècniques" o de qualsevol altre mena per no fer efectiu el retorn.

Així, una vegada més, enmig de les pressions polítiques i les maniobres obstruccionistes orquestrades per alts funcionaris de la *Dirección General de Archivos*,

³⁴ ABC, 31 de març de 1995

³⁵ Declaracions fetes en el programa *Hoy por hoy* de la Cadena Ser

el destí dels papers catalans de Salamanca restà paralitzat, una vegada més, durant el darrer any de govern socialista del segle XX.

4.4 Les dues comissions i el cop de porta “*definitiu*”

A les eleccions generals de 1996, la victòria és per al PP, però sense majoria absoluta, de manera que la dependència del govern central respecte de CiU continuava, però ara amb un canvi d'actors per la part espanyola. Ambdues forces, PP i CiU, van arribar a un acord de legislatura en el cèlebre *Pacte del Majèstic* del 28 d'abril de 1996.

La nova situació política va permetre tornar a la càrrega pel tema dels *papers*. Així, un mes just després, el 28 de maig, el Congrés dels Diputats aprovava una proposició no de llei presentada per Pilar Rahola, el text de la qual, després d'alguna transacció entre els diversos grups, instava a impulsar els treballs d'una “*comissió d'experts*” perquè elaborés un informe sobre la documentació, proposant “*solucions per a la seva ubicació, tot garantint amb els mitjans tècnics idonis la integritat de l'arxiu*”.

La “*Comissió d'experts*” va ser creada el 10 de juliol de 1996. Estava formada per quatre historiadors: Santos Juliá, Antonio Elorza, Javier Tusell i Josep Fontana, sota la presidència d'Esperanza Aguirre, la nova ministra de Cultura, i amb l'assessorament d'altres “experts” que, en realitat, eren alts càrrecs del ministeri. Després d'algunes previsible desavinences, especialment amb la subdirectora general d'arxius, Margarita Vázquez de Parga, que va acabar dimitint³⁶, finalment la Comissió va presentar un informe el 27 de novembre del mateix any que plantejava “*la possibilitat d'efectuar un dipòsit de documentació, actualment en la Sección Guerra Civil del Archivo Histórico Nacional, en la institució que s'elegeixi d'acord amb la Generalitat de Catalunya*”, i afegia que “*el contingut precís d'aquest dipòsit hauria de ser decidit pel Patronat (de l'Arxiu), una vegada escoltada la Comissió Tècnica integrada pels membres designats pel Patronat i per la Generalitat*”.

³⁶ Algunes fonts apunten que va ser l'autèntic obstacle que havia boicotejat totes les iniciatives que s'havien intentat. Veure DD. AA. (COMISSIÓ DE LA DIGNITAT): *Op. cit.*

Tot i que es parlava de “*dipòsit*” i, per tant, no se’n discutia la propietat, les reaccions polítiques de persones i institucions, tant de Salamanca com de tot Castella i Lleó, van tornar a ser immediates, furibundes i amenaçadores, el que va portar a l’historiador Enrique Ucelay Da Cal, catedràtic d’Història de la UAB, a definir la situació com la d’un autèntic “*diàleg de sords*”³⁷. Una vegada més, la situació va restar paralitzada, el que feia dir a Josep Fontana, tres anys després: “*Existia un conflicte, se’ns demanà una solució (...) i la donàrem. No s’ha intentat aplicar-la. No hi ha voluntat política*”³⁸.

Potser la voluntat política anava en el sentit contrari al que reclamava Fontana. I potser per això, el març de 1999, s’havia donat el darrer i definitiu pas en el blindatge dels polèmics fons contra qualsevol hipòtesi de restitució: un reial decret constituí, sobre la base dels papers aplegats a Salamanca des del 1939, el “*Archivo General de la Guerra Civil Española*”. Un arxiu que, segons Joan B. Culla “*a pesar de la seva solemne denominació, ni tenia ni preveia tenir parcel·les fonamentals de la documentació disponible sobre aquell conflicte (la militar, la diplomàtica, la de la repressió en zona nacional, etc.); un arxiu, doncs, la principal finalitat del qual era sostreure els papers confiscats a les reclamacions catalanes*”.³⁹

Mentre continuaven, tant a Madrid com a Barcelona, les iniciatives parlamentàries al voltant del tema, els contactes bilaterals entre ambdós governs van cristal·litzar, el juny del 2000, en l’acord entre el conseller Jordi Vilajoana i la ministra Pilar del Castillo per tal de crear una Comissió Tècnica d’experts que estudiés —en paraules de la ministra— “*si algunos documentos, desde la perspectiva del Ministerio y sin afectar al principio de unidad del Archivo, podían tener una sede en otro lugar, en este caso en Cataluña*”.⁴⁰ Era la comissió proposada en l’informe de la Comissió d’Experts de 1996. Es reprenia la tasca, però s’havien perdut quatre anys.

Els experts foren els historiadors Carlos Dardé i Antonio Morales per l’Administració central, i Borja de Riquer i Joan B. Culla per la catalana, i la constitució de la comissió es produí a finals de 2000. Els seus treballs, desenvolupats al llarg d’un any i mig, van concloure el juny de 2002 amb una discrepància parcial: tots quatre comissionats creien que s’havien de dipositar a Catalunya els papers de Salamanca no relacionats

³⁷ *Avui*, 30 de novembre de 1996

³⁸ *La Vanguardia*, 9 de novembre de 1999

³⁹ CULLA, Joan B.: *Op. cit.*

⁴⁰ Citat a CULLA, Joan B.: *Op. cit.*

amb la guerra civil, però mentre els historiadors catalans establien el límit inicial d'aquesta el 1936, els seus col·legues espanyols van sostenir que, amb alguna excepció, no podien sortir de l'Arxiu documents posteriors al 1931, cosa que limitava força l'abast de l'eventual dipòsit.

Aquesta divergència es va veure reflectida en sengles articles publicats a la revista *Ayer*, en els quals cadascuna de les parts defensava la seva posició. Així, per part catalana, Joan B. Culla i Borja de Riquer, en un article titulat "*Sobre el Archivo de Salamanca: algunas precisiones y reflexiones*", feien un repàs històric tant a la gènesi de l'arxiu com a l'evolució del conflicte, i analitzaven l'evolució dels arguments contraris a la devolució de la documentació catalana:

- a) En un primer moment, tot eren bones paraules: "*es de justicia*", "*debe resolverse inmediatamente*"... per passar tot seguit a "*la primera gran excusa*" per no materialitzar la devolució: el desordre i la confusió imperant en què es trobava tota la documentació ho impedia.
- b) En un segon moment, ja des de principis dels anys 90, es va anar imposant l'estratègia de blindar la documentació amb diferents fórmules jurídiques, que culminarien amb la creació, per decret del govern del PP de març de 1999, del "*Archivo General de la Guerra Civil Española*".⁴¹ És en aquest context que apareix per primera vegada i com a principal argument defensiu a partir d'aquí la necessitat de preservar "la unitat d'arxiu".
- c) Posteriorment, quan les crítiques a l'abusiva pretensió derivada del nom –que allò que hi havia a Salamanca era "*el gran arxiu*" de la Guerra Civil- es van generalitzar afectant diferents àmbits –l'arxivístic, però també l'historiogràfic, els mitjans de comunicació, les universitats, i fins i tot institucions internacionals- va sorgir la proposta de què, en realitat, allò constituïa "*el archivo de la represión franquista*". Aquesta nova aportació, l'autoria de la qual mereix ser atribuïda a la ministra de Cultura Pilar del Castillo, afirmava sustentar-se en un informe de la UNESCO, en el qual s'afirmava: "*el único principio de procedencia a respetar será (...) el de los documentos creados, recopilados y manipulados por los Servicios de Información*". Així, la nova tesi

⁴¹ BOE núm. 62, de 13 de març de 1999, pàgs. 10244 i següents

oficial és que l'arxiu *“de la repressió”* de Salamanca té una unitat *“determinada por la finalidad con que se concibió y organizó originalmente, a tenor de las consecuencias políticas derivadas de la Guerra Civil”*.

Tot seguit, els dos historiadors catalans passen a contrarestar, un a un, els arguments esgrimits:

- a) Sobre el desordre imperant, l'argument cau pel seu propi pes. Justament la reclamació pot ser un estímul per aplicar tractaments arxivístics moderns i rigorosos a una documentació el valor de la qual ningú no discuteix. Tractament que, altrament, amb reclamació de restitució o sense, caldria fer igualment.
- b) Sobre el concepte d' *“unitat d'arxiu”*, queda clar que les col·leccions de documents requisats no constitueixen un fons en el sentit arxivístic del terme. No existeix, per tant, la suposada unitat, no només perquè una part de la documentació no té res a veure amb la Guerra Civil, sinó també perquè va ser reunida a partir de criteris totalment arbitraris. En realitat, la unitat dels fons – observi's el plural- va ser trencada el 1939, quan es va produir la confiscació forçosa. I el que cal, justament, és restablir la unitat trencada i, per tant, la reintegració dels documents al seu context originari.
- c) Malgrat les invocacions a les recomanacions de la UNESCO per part del Ministeri de Cultura, és evident que aquesta institució mai no ha emparat el segrest de documentació. El principi que inspira les seves recomanacions és el de defensar els drets dels titulars quan aquests s'hagin trobat desposseïts de la documentació per causes alienes a la seva voluntat, recomanant-ne la restitució als seus legítims propietaris.

I conclouen amb unes reflexions finals, que per la seva profunditat reproduïm literalment, tot i que amb talls per evitar una llargària excessiva:

“A los veinticinco años del restablecimiento del Estado de derecho y de las libertades políticas, y de la Generalitat de Cataluña, es insostenible que la documentación incautada por motivos políticos no haya sido aún devuelta a sus propietarios. Que no haya tenido lugar ningún acto de restitución de dichos

*fondos constituye una irregularidad jurídica injustificable en una sociedad democrática. De haberse producido, la iniciativa habría significado un paso más en la superación –no el olvido– de la Guerra Civil y de las rémoras represivas franquistas. Sería una clara señal de concordia, de madurez democrática y de reconciliación (...) La devolución sería entendida como un acto lógico, desde el punto de vista técnico, ya que se recomponía la unidad de unos fondos archivísticos rotos por la violencia, y como muy conveniente desde el político. Debería ser percibido como un acto de justicia, de sentido común y de sensatez. Como un auténtico ejercicio de pedagogía histórica y un símbolo de madurez democrática, de respeto y de convivencia. Y, volvamos a repetirlo, de auténtica reconciliación. Ello nos hubiera ahorrado (...) escuchar expresiones demagógicas (...) en extremo, como las pronunciadas por José María Aznar, el 7 de abril de 1995, cuando afirmó que devolver la documentación catalana a sus propietarios significaba “un primer paso hacia la desintegración de España” (...) Retener la documentación en Salamanca es dar por bueno lo hecho en 1939 (...) La permanencia en el archivo de Salamanca de la documentación incautada por las tropas franquistas se convierte así en un símbolo de la persistencia de los efectos de la Guerra Civil y de la victoria franquista”.*⁴²

La revista *Ayer* va proporcionar als historiadors de la part castellana la possibilitat de rèplica. Així, en el mateix número, tot i que “*sin afán de polémica*”, sortia la resposta d'aquests, en forma d'article titulat “*Razón de un Archivo*”. Entre altres coses, insistien en els arguments ja coneguts:

- a) Sobre la unitat d'arxiu, no mostren cap dubte: “*De acuerdo con un criterio archivístico, parece claro que toda la documentación contenida en el Archivo de Salamanca tiene unidad, como procedente de un mismo organismo del Estado –los Servicios Documentales de la Presidencia del Gobierno–, cualquiera que fuese su procedencia anterior, y que esta unidad debe ser preservada*”.
- b) Sobre la naturalesa de l'arxiu, tampoc: “*Dada la naturaleza del Archivo de Salamanca como un “archivo de la represión”, parece pertinente aplicar al mismo las directrices (...) de la UNESCO (...) (que) recomienda conservar los*

⁴² CULLA, Joan B.; RÍQUER, Borja de: “Sobre el Archivo de Salamanca: algunas precisiones y reflexiones”. *Ayer, Revista de Historia Contemporánea*, número 47 (2002). Totes les cites literals, des del moment en què n'hem fet esment i fins aquí, han estat extretes d'aquest article.

documentos represivos (...) por la importancia que tales fondos documentales tienen para las personas afectadas en el ejercicio de sus derechos individuales y como testimonio insustituible para la memoria de los pueblos (...) La actuación del Estado español, desde 1977, respecto al Archivo de Salamanca, está plenamente de acuerdo con estas orientaciones”.

- c) I encara s'insisteix en la coartada de les recomanacions de la UNESCO, interpretades de forma fragmentària i interessada: *“Con relación al problema de la diversidad de fondos existentes en los archivos de los organismos represores, el Informe (de la Unesco) señala que (...) el único principio de procedencia a respetar será (...) el de los documentos creados, recopilados y manipulados por los servicios de información (...) Al defender la continuidad en Salamanca de todos los fondos del Archivo concernientes a la represión no se hace, por tanto, otra cosa que seguir estas directrices del Consejo Internacional de Archivos, publicadas por la UNESCO (...) No se trata (...) de dar por buena ni de justificar la incautación llevada a cabo por el ejército franquista, sino, por el contrario, de querer que no se dispersen las pruebas, ni se dificulte el conocimiento de una parte importante de aquel episodio terrible y lamentable de nuestra historia que fue la Guerra Civil (...)”*

Reconeixen i exposen la discrepància existent entre els membres de la Comissió nomenats per la Generalitat i els nomenats pel Patronat –o sigui, ells mateixos-, el que desemboca en dos informes diferents: *“Tras un año de trabajo (...) llegamos a conclusiones diferentes (...) y presentamos dos propuestas distintas (...) La discrepancia fundamental entre ambos informes es que en el nuestro se excluía toda la documentación relativa a partidos, sindicatos y asociaciones, durante el período de la Segunda República, por considerar que todo este material fue tenido en cuenta por los organismos represores franquistas y, por lo tanto, debía conservarse en Salamanca junto a las fichas y expedientes elaborados a partir de ellos”.*

I finalment conclouen:

“En conclusión, pensamos que el Archivo de la Guerra Civil de Salamanca constituye un conjunto coherente dada su procedencia y la función que desempeñó; de acuerdo con ésta, su denominación debería ser más bien Archivo de la Represión franquista. Que debemos felicitarnos por las medidas

*adoptadas por el Estado español desde 1977, integrando esta documentación en el sistema público de archivos y poniéndola a disposición de los afectados por la represión, y de los investigadores. Y que, en interés de aquéllos y de éstos –de la memoria histórica, en definitiva-, sería muy conveniente que si no toda, la inmensa mayoría de la documentación contenida en el Archivo de Salamanca permaneciera unida”.*⁴³

Tot plegat, un bon exemple de com, malgrat ser una comissió “tècnica”, tant el punt de partida com, sobretot, les conclusions finals, segueixen estan allunyades, fins al punt que es fa impossible reconciliar-les. I això malgrat que la discrepància se situa només en la determinació d’una data que ha d’actuar com a frontera a partir de la qual uns *papers* han de quedar-se a Salamanca i uns altres han de tornar a Catalunya. Tot i reconeixent l’exercici de pragmatisme i cerca d’equilibri que demostra aquesta opció per part dels membres de la comissió, és massa evident que no passa la “*prova del cotó*” dels criteris de la ciència arxivística, com veurem més endavant.

En qualsevol cas, la divergència en el si de la comissió d’historiadors serví de simple pretext perquè, el 22 de juliol de 2002, el patronat de l’*Archivo de Salamanca*, presidit per la ministra, resolgués que “*no procede adoptar ninguna iniciativa en cuanto a una posible salida de documentos del Archivo, por lo que estima zanjada la cuestión*”⁴⁴.

Era el cop de porta pretesament definitiu de l’Administració central a vint-i-cinc anys de peticions i gestions des de Catalunya, un “no” rotund i arrogant, insensible a la dimensió patrimonial i simbòlica que aquests papers tenien per a l’opinió pública catalana. Probablement, la decisió no era aliena a la majoria absoluta que les eleccions generals de l’any 2000 havien atorgat al Partit Popular.

⁴³ MORALES MOYA, Antonio ; DARDÉ, Carlos: “Razón de un Archivo”. *Ayer, Revista de Historia Contemporánea*, número 47 (2002). Totes les cites literals, des del moment en què n’hem fet esment i fins aquí, han estat extretes d’aquest article.

⁴⁴ Citat tant a CULLA, Joan B.: Op. cit., com a DD. AA. (COMISSIÓ DE LA DIGNITAT): Op. cit.

5 La Comissió de la Dignitat

5.1 La creació

Enfront d'aquesta situació, no quedaven massa possibilitats. És aleshores quan des de l'anomenada societat civil catalana sorgeix una nítida voluntat de fer-hi front, i un prestigiós grup d'intel·lectuals i professionals –entre els quals destacarien Toni Strubell i Josep Cruanyes, entre molts d'altres- crea la que va prendre el nom de “Comissió de la Dignitat”.⁴⁵

Tot va començar amb una notícia sorprenent. En el marc de la celebració de *Salamanca 2002, Ciudad Europea de la Cultura*, es pretenia fer una exposició amb documentació històrica continguda a l'arxiu, que incloïa, és clar, documentació catalana. Després de tot el que s'havia litigat, semblava una mena de burla de mal gust. La reacció dels qui poc després serien els fundadors de la Comissió de la Dignitat va ser penjar i fer córrer per Internet un breu escrit que titllava el fet com un “*escarni*”.⁴⁶

Després de diversos contactes amb diferents personalitats, es resol fer una convocatòria per valorar la possibilitat de crear una entitat. I el 21 de gener de 2002 es produeix la primera reunió de la futura Comissió de la Dignitat, a una sala cedida per l'Ateneu Barcelonès que s'omplí de gom a gom. Quedava demostrada la capacitat de convocatòria i d'influència dels promotors de l'acte i també la inquietud social que el tema provocava a Catalunya. És en aquesta primera reunió que apareix un nom per al grup de treball basat en el mot “*Dignitat*”, que havia emprat el Premi Nobel de Literatura, José Saramago, a l'hora de definir una nació com un conjunt de persones que encara no ha perdut la capacitat per indignar-se. I l'objectiu de la nova entitat també quedava nítidament reflectit en l'acta d'aquella primera trobada: “*El dia 21 de gener se celebrà a l'Ateneu Barcelonès una reunió exploratòria sobre la possibilitat de crear un grup per protestar amb eficàcia pel tema dels Papers de Salamanca (...) La*

⁴⁵ El gruix de la informació d'aquest capítol està extret de DD. AA. (COMISSIÓ DE LA DIGNITAT): *Op. cit.*

⁴⁶ Vegeu l'escrit sencer a l'annex 2

reunió va servir per plasmar amb tota nitidesa dues coses: primer, la indignació que sentim molts catalans davant l'espoli i la possible exposició, durant la celebració de la capitalitat cultural europea de Salamanca, dels documents robats a la Generalitat, entre d'altres institucions i organitzacions polítiques, socials i sindicals del nostre país, després de l'entrada a Barcelona de l'exèrcit colpista del general Franco el gener de 1939. I segon: la necessitat de respondre-hi".

Pep Cruanyes i Toni Strubell (IV)

5.2 Les activitats i mobilitzacions

A partir de l'any 2002, aquesta entitat va esdevenir un referent important a la societat catalana, dedicant-se a realitzar tota una sèrie d'activitats encaminades a aconseguir la repatriació dels documents catalans de Salamanca. La primera de les quals, i sens dubte una de les que aconseguí més ressò mediàtic, va ser la campanya de suports internacionals feta durant l'estiu d'aquell any, aconseguint el recolzament d'importantíssimes figures mundialment reconegudes, entre les quals: Federico Mayor Zaragoza, Francesco Cossiga, Danielle Mitterrand, Mario Soares, Gloria Hooper, Rigoberta Menchú, Adolfo Pérez Esquivel, Nawal el Saawadi, Paul Preston, Noam Chomsky, Mikis Theodorakis, Georges Moustaki, Peter Gabriel, i un llarguíssim etcètera.⁴⁷ Sense oblidar els quatre viatges de membres de la Comissió a Salamanca,

⁴⁷ Vegeu la Declaració de Suport a l'annex 3

les recepcions oficials al Palau de la Generalitat, al Parlament de Catalunya, a la Conselleria de Cultura, al Ministerio de Cultura, a les principals universitats del país, etc. Les conferències, xerrades, taules rodones i actes celebrats arreu del país serien nombrosíssims.

Un altre aspecte important seria la tasca divulgativa. Es tractava d'informar les entitats afectades que, en la immensa majoria dels casos sense saber-ho, tenien materials seus a Salamanca: institucions, particulars, empreses, organitzacions, sindicats, partits, agrupacions corals, cooperatives, i un llarg etcètera. I ajuntaments: en un primer moment se'n va informar uns 120, però al cap de poc temps aquesta llista s'havia multiplicat.

Full reivindicatiu de la Comissió de la Dignitat (V)

Mentrestant, s'havia sabut que l'exposició que es preparava a Salamanca portaria per títol "*Propaganda en Guerra*" i havia de tenir lloc, inicialment, entre el 5 d'octubre i el 22 de gener, i on es pensava mostrar els fons del *Archivo Histórico de la Guerra Civil*. I a l'estiu, el Secretariat de la Comissió de la Dignitat va considerar que seria oportú d'interpel·lar les més altes instàncies culturals europees per tal que es pronunciessin sobre el fet que a Salamanca s'hi estigués programant una exposició amb materials "*robats per Franco*". En aquest sentit, el 22 d'agost de 2002 es va adreçar una carta a Viviane Reding, comissària de Cultura del Consell d'Europa, en què se l'hi deia, entre

altres coses: “ El 15 d'octubre de 2002 ⁴⁸, els organitzadors de Salamanca Ciudad Europea de la Cultura 2002 han programat la inauguració d'una exposició sota el títol "Propaganda en guerra", en què es mostraran "carteles y documentos" associats a la Guerra Civil espanyola (...) Aquesta exposició ha suscitat molta oposició (...) La raó principal és la postura que té el Govern espanyol davant l'afer de la propietat i l'ús d'aquests materials (...) El cert és que una bona part d'aquests materials va ser espoliada per l'exèrcit colpista de Franco el 1939 (...) a costa d'arxius pertanyents a institucions democràtiques (...) Aquesta operació gegantina resultà en la confecció de més de tres milions de fitxes policíiques que alhora desembocaren en una de les operacions de repressió més brutals de las quals es té memòria a Europa. Els afusellats, empresonats i represaliats es van comptar a milers (...) Però, a dia d'avui, les esperances d'una ràpida devolució dels documents han patit un revés molt considerable a causa de la decisió del Patronato del Archivo General de la Guerra Civil de Salamanca (...) de no tornar cap ni un document a Catalunya. S'ha considerat en diferents mitjans que aquesta decisió aixeca sospites quant a la posició que manté sobre el cop d'Estat de Franco l'actual Govern espanyol. També s'ha interpretat com un gest que ben poc aporta a la cultura i a la necessitat de reconciliació i enteniment entre els pobles. Si la institució Ciudad Europea de la Cultura va ser introduïda per millorar la causa de la cultura, per enfortir els vincles entres les nacions i els pobles d'Europa, així com per promoure els valors associats amb la diversitat cultural i la tolerància, pensem que aquesta exposició de Salamanca, tal com s'ha organitzat i pel que representa, és del tipus d'iniciatives que la Comissió Europea hauria de censurar i impedir. No tan sols pensem que hauria de ser informada de la vertadera naturalesa de l'exposició, sinó que demanem vehementment que la Comissió prengui mesures per a suspendre-la i advocar per la devolució dels documents en qüestió. Procedir d'una altra forma creiem que seria fer un flac favor a la democràcia i als valors que amb tant de sofriment han contribuït a forjar l'Europa moderna.” ⁴⁹. La resposta, més enllà d'una certa expressió de simpatia, va ser la que ara ja coneixem com l'habitual per part de les institucions comunitàries, en el sentit que aquestes no prenen partit en els afers interns de cada Estat.

Lluny de desanimar-se davant d'aquesta resposta asèptica, la Comissió de la Dignitat va continuar amb les seves activitats, ara ampliades també al País Valencià, on va

⁴⁸ Casualitat o no, fem notar que la inauguració coincideix amb el dia de l'afusellament del President Companys!

⁴⁹ Vegeu la carta sencera a l'annex 4

trobar bona sintonia i complicitat amb l'entitat Acció Cultural del País Valencià, dirigida per l'infatigable Eliseu Climent.

La jornada del 15 d'octubre de 2002 va marcar un punt d'inflexió en la tasca de la Comissió de la Dignitat. Va ser la primera vegada que es convocava un acte que buscava la complicitat activa dels catalans, en una gran concentració de protesta contra el segrest dels documents catalans a Salamanca. Era, com ja s'ha dit, el dia previst per a la inauguració de l'exposició Propaganda en Guerra, i també l'aniversari de l'afusellament del President Lluís Companys. La convocatòria de protesta va tenir dues parts. Una primera concentració al Pla de Palau, on es va llegir públicament una carta dirigida al president del govern espanyol demanant el retorn dels documents, i que després va ser lliurada a la *Delegación del Gobierno*. La lectura va ser seguida per milers de persones, que van desbordar l'espai previst, davant de la Facultat de Nàutica. Entre el públic, molts representants de tot l'espectre polític –excepte del PP- i personalitats de la vida pública catalana. La segona part de l'acte es va fer a continuació a la plaça del Rei, amb el lema “*Diguem no a la foscor del neofranquisme*”.

Els desplaçats des del Pla de Palau es van trobar amb la sorpresa que ja no es podia accedir a la plaça del Rei, plena de gom a gom des de feia ja molta estona, igual que els carrers de l'entorn i fins la plaça de Sant Jaume.

Va ser un acte qualificat pels mitjans de comunicació com d'excepcionalment emotiu. La presentació va anar a càrrec de l'actor Joel Joan; Raimon va cantar el seu “*Diguem no!*”, cançó que després també va ser interpretada per 300 membres de la Federació Catalana d'Entitats Corals; Teresa Pàmies va fer la lectura del manifest titulat, precisament, “*Diguem no a la foscor del neofranquisme*”; David Jou va llegir un poema seu redactat especialment per a l'ocasió; i, finalment, Toni Strubell va fer el parlament final, en nom de la Comissió. Va recordar que el dia anterior, el 14, més de 150 catalans s'havien desplaçat a Salamanca per fer-hi un acte públic, i va rememorar la presència allí de persones directament afectades per l'espoli, com Rosa Maria Carrasco, filla del polític afusellat pel franquisme Manuel Carrasco i Formiguera, i l'última carta del qual, escrita poc abans de ser executat i adreçada a la família, es trobava a l'arxiu de Salamanca; Carles Fontserè, que hi havia reclamat la seva col·lecció de cartells fets durant els anys de la guerra civil; o el filòsof Rubert de Ventós, qui, parafrasejant Unamuno, havia cridat a Salamanca mateix: “*Archivaréis, però no convenceréis!*”. La repercussió mediàtica de l'acte va ser importantíssima,

però encara ho fou més la comunió demostrada entre la ciutadania, amb la seva resposta massiva, i la Comissió de la Dignitat, que posava definitivament en l'agenda catalana el litigi dels papers.

Concentració a la Plaça del Rei (VI)

Aquest caldo de cultiu va actuar de catalitzador, amb tota probabilitat, perquè el 18 de març de 2003 l'Associació d'Arxivers de Catalunya (AAC) convoqués una jornada tècnica per debatre la qüestió del retorn de la documentació catalana. L'acte va comptar amb el suport i la presència de membres de la Comissió de la Dignitat. Els debats i les conclusions d'aquesta jornada van quedar reflectits en la publicació, ja citada, *“La documentació catalana a Salamanca: l'estat de la qüestió, 1936-2003”*. I són prou clares i contundents: *“Des del punt de vista tècnic, és a dir l'arxivístic, la negativa del govern espanyol de no retornar res i donar l'assumpte per tancat no està fonamentada (...) Els arguments inicials per reivindicar el retorn dels documents continuen sent vàlids: els titulars dels documents espoliats són els productors originaris o els seus hereus, els legítims titulars tenen el dret de decidir on es conserven els documents, i els principis arxivístics estableixen que els documents s'han de conservar dins dels seus fons originaris (...) Un veritable estat de dret, per definició i per principis, no ha de perpetuar els greuges comesos per una dictadura”*.⁵⁰

⁵⁰ BERNAL, Àngels; CASADEMONT, Miquel; MAYANS, Antoni: *Op. Cit.*

5.3 Els recolzaments exteriors

Més enllà del que ja hem dit sobre recolzaments internacionals, és important també destacar-ne d'altres de més inesperats i, sobretot, compromesos, per fer-se des de dins del territori de l'estat espanyol. És el cas, per exemple, de Teresa Carvajal, regidora independent pel PSOE a la mateixa ciutat de Salamanca, que en múltiples ocasions i fins i tot en cartes publicades a la premsa va mostrar la seva solidaritat envers la tasca de la Comissió de la Dignitat.

També va fer el mateix el Dr. José A. Frías, director del Departament de Biblioteconomia de la Universitat de Salamanca, el qual apuntava en una carta a la premsa que *“en molts camps, hi ha professionals que des de fa temps hem defensat la restitució dels papers a Catalunya i així ho hem manifestat”*. I afegia que ell considerava el papers *“un botí de guerra que caldria restituir al més aviat possible als seus legítims propietaris”*.⁵¹

Com també és de remarcar el suport rebut per part del periodista salmantí Aníbal Lozano, el qual, aprofitant la seva columna al diari *Tribuna de Salamanca*, apuntava: *“El que no pot oblidar-se sota cap pretext és l'origen que conforma el mateix Arxiu i per a què va servir (...) que no va ser per a altra cosa que per alimentar la repressió continuada durant quaranta anys (...) És com l'herència moral del que se'ls va arrabassar i, davant d'això, no hi hauria d'haver clàusula que n'evités la devolució”*.⁵² Després de la publicació d'aquesta columna, a Lozano se'l va privar de fer la seva col·laboració periòdica a *Tribuna de Salamanca*. Un any després, Lozano insistia en una entrevista: *“aquests papers han suposat tortures i mort per a molta gent, també per a salmantins, i és un imperatiu moral que tornin als seus orígens (...) (A Salamanca) hi ha por (...) molts no manifesten el que pensen”*.⁵³

Un altre cas destacat és el del professor del Departament d'Història Contemporània de la Universitat de Salamanca, i dirigent d'Izquierda Castellana –partit que sempre recolzà les activitats de la Comissió a la ciutat castellana–, José Luís de las Heras, el qual, al llarg dels anys 2002-2004, ha escrit múltiples articles i cartes en suport dels plantejaments de la Comissió de la Dignitat, a més de participar en debats de tota

⁵¹ *La Vanguardia*, 26 d'octubre de 2002

⁵² *Tribuna de Salamanca*, 13 d'octubre de 2002

⁵³ *La Vanguardia*, 18 d'octubre de 2003

mena defensant les mateixes postures. Seves són aquestes paraules escrites en un article: *“La devolució dels anomenats papers de Salamanca als seus legítims propietaris és possible, necessària, justa, democràtica, útil per acabar amb les impunitats de la guerra civil i convenient per al desenvolupament de la democràcia i el bon enteniment de pobles germans, com ho són el poble castellà i el poble català”*.⁵⁴

Pancarta reivindicativa de la Comissió de la Dignitat (VII)

Finalment, també convé citar que, en el capítol de la solidaritat espanyola a la causa dels papers, el mateix 2002 apareixia al diari *El País* un manifest firmat per més de 100 catedràtics i professors universitaris de 25 universitats diferents, demanant que el Govern espanyol complís l'acord del Consell de Ministres del 15 de març de 1995, que acordava el retorn a Catalunya dels arxius catalans. També demanava, així mateix, la suspensió de l'exposició *“Propaganda en Guerra”* perquè *“no es realitza amb el permís degut (...) de la Generalitat de Catalunya i de les institucions, entitats i particulars afectats pels saqueigs franquistes de 1939”*. Entre els signants, sobresurten els noms de Javier Tusell, Gaspar Llamazares i Miguel Rodríguez y Herrero de Miñón⁵⁵.

⁵⁴ HERAS, José Luís de las: “La unidad e integridad del Archivo de la Guerra civil no están en peligro”. Article publicat a diversos mitjans el 27 de maig de 2004 i reproduït a la pàgina web de l'entitat *“Foro por la Memoria”* (<http://www.nodo50.org/foroporlamemoria>)

⁵⁵ *El País*, 12 d'octubre de 2002

6 El retorn (parcial) dels *papers*

6.1 La Llei 21/2005

Una vegada més –i ja en van unes quantes, com hem anat veient al llarg d'aquest treball-, la situació política va tenir una incidència directa en l'evolució del tema dels papers. L'any 2004, les eleccions generals van donar la victòria al PSOE, en detriment del PP, i el candidat socialista, José Luís Rodríguez Zapatero, es va convertir en el nou president del govern espanyol. Un any abans, a les eleccions autonòmiques del 2003, s'havia donat un canvi important a la política catalana: per primera vegada des de la transició, el govern no estaria format per la coalició CiU, sinó que un tripartit format per PSC, ERC i IC regiria els destins del país, sota la batuta de Pasqual Maragall com a President de la Generalitat.

A més d'aquest nou panorama polític, la recent activitat sensibilitzadora i mobilitzadora de la Comissió de la Dignitat, com hem vist, havia posat el tema dels papers de Salamanca en l'agenda política, de manera que tothom, tant a Catalunya com a Espanya, era conscient que l'afer havia esdevingut una mena d'assignatura pendent que calia afrontar i resoldre. Missió que no hauria de ser massa difícil, atès el nou “*talante*” de què feia exhibició el flamant nou inquilí de la Moncloa.

En aquest sentit, el 18 de maig de 2004 el Congrés dels Diputats va aprovar una proposició no de llei en la qual s'instava al govern a “*iniciar un proceso de diálogo con el Gobierno de la Generalidad de Cataluña, con el fin de alcanzar un acuerdo que permita resolver el contencioso planteado en relación con la documentación incautada que en la actualidad se halla recogida en el Archivo General de la Guerra Civil Española*”.

I l'any següent s'arribava al que semblava, ara sí, la solució definitiva. S'aprovava la llei 21/2005, de 17 de novembre, de restitució a la Generalitat de Catalunya dels documents confiscats amb motiu de la Guerra Civil i custodiats a l'Arxiu General de la Guerra Civil Espanyola i de creació del Centre Documental de la Memòria Històrica.⁵⁶ Era la llei de restitució d'uns documents confiscats 70 anys abans i reclamats de totes les maneres possibles durant els últims 25.

⁵⁶ BOE núm. 276, de 18 de novembre de 2005.

En el preàmbul de la llei, hi podem llegir *“Escau (...) aprovar una norma amb rang de llei que permeti el restabliment de les situacions jurídiques il·legítimament extingides pel que fa a la Generalitat de Catalunya i a les persones naturals i jurídiques de caràcter privat, i alhora salvaguardar, per raó del seu interès històric i cultural, la integritat funcional de l'Arxiu i dels documents i fons documentals que hi estan custodiats”*. I l'objecte de la llei queda clar i diàfan ja a l'article 1: *“la restitució dels documents i efectes confiscats a Catalunya per la Delegació de l'Estat per a la Recuperació de Documents creada en virtut del Decret de 26 d'abril de 1938”*.

L'aprovació de la llei va tenir molt de ressò públic però, en canvi, va ser tractat molt discretament pels mitjans de comunicació –i també per part dels polítics, no cal dir-ho- allò que s'estipulava a l'apartat 2 de l'article 3: *“En tot cas, a l'Arxiu General de la Guerra Civil Espanyola s'ha de dipositar una còpia o duplicat de tots els documents restituïts el cost econòmic del qual l'ha d'assumir la Generalitat de Catalunya”*. No discutim les virtuts que a Salamanca hi restin còpies de tot el que hi surti, però sí que sigui la Generalitat qui n'hagi d'assumir els costos. No van ser uns papers confiscats per l'Estat? Sembla que la lògica dicti que sigui aquest mateix Estat, directament, qui n'assumeixi la despesa.

Encara menys fortuna va tenir l'apartat 3 del mateix article, que fixava un termini: *“Identificats els documents, fons documentals i altres efectes, l'Estat els ha de lliurar a la Generalitat de Catalunya en el termini de tres mesos”*. És veritat que es va complir el temps estipulat pel que fa a la primera tramesa, ja que es tractava dels 507 lligalls de documentació de la Generalitat republicana que havien estat inventariats, per arxivers catalans –també a costa de les arques catalanes, doncs-, entre el 1983 i 1986, a partir del conveni signat entre Generalitat i Ministeri de Cultura un any abans de començar els treballs, el 1982. Però aquí es va acabar el compliment dels terminis, ja que les següents trameses, com veurem, van ser molt més espaciades en el temps.

I encara més complicacions portaria l'apartat 1 de l'article 5, que estipula que el dret a la restitució a les persones naturals o jurídiques de caràcter privat *“s'ha d'exercir en el termini d'un any comptat a partir de l'endemà de la notificació de l'acte d'identificació als qui en puguin ser els legítims titulars. En el supòsit que no sigui possible la pràctica de la dita notificació, el termini s'ha de computar des de l'endemà de la publicació de l'acte d'identificació. Transcorregut el termini esmentat, caduca el dret a la restitució dels documents, fons documentals i altres efectes”*. En virtut d'aquest apartat,

actualment s'està demanant la devolució de documentació en sentit contrari: de Catalunya cap a Salamanca, com veurem.

Finalment, quant a la llei, convé destacar la disposició addicional segona, que fa referència a la creació i posada en funcionament del Centro Documental de la Memoria Histórica, el nom actual –i, de moment i des de l'entrada en vigor de la llei, definitiu-, de l'arxiu de Salamanca: *“En el termini d'un any des de l'entrada en vigor d'aquesta Llei, s'ha de crear i posar en funcionament, amb el caràcter de titularitat i gestió estatal, un Centre Documental de la Memòria Històrica amb seu a Salamanca, en què s'han d'integrar els fons de l'actual Arxiu General de la Guerra Civil Espanyola”*.

Les reaccions, una vegada més, no es feren esperar. Per un costat, s'obrí el front judicial. La Junta de Castilla y León anunciava, el desembre de 2005, la presentació d'un recurs d'inconstitucionalitat contra la llei. Segons el President de la Junta, la decisió del govern central sobre l'Arxiu *“tiene un carácter arbitrario, caprichoso y no deja de ser una concesión a un gobierno autonómico”*⁵⁷. Tres mesos després, també van presentar sengles recursos d'inconstitucionalitat 50 diputats i 50 senadors del PP. I també l'ajuntament de Salamanca, és clar, va fer diversos intents en el camp jurídic per aturar allò que ells qualifiquen com d' *“espoli”*. Justament, aquest és el nom amb què va ser rebatejat el carrer on es troba l'arxiu, després que el mes de gener, finalment, es poguessin recuperar les primeres caixes de documentació catalana.⁵⁸ Això sí, un cop superades totes les traves interposades per les autoritats castellanes, inclosa fins i tot la denegació del permís d'accés als vehicles encarregats del trasllat al casc històric, de circulació restringida, on es troba l'edifici de l'arxiu. O una manifestació de protesta a Salamanca, del dia 3 de gener, on unes 4000 persones desfilen rere una pancarta amb el curiós lema de *“Venceréis, però no convenceréis”*.

⁵⁷ *El Mundo*, 13 de desembre de 2005

⁵⁸ *El País*, 17 de febrer de 2006. El carrer es dirà del *“Expolio”* fins l'any 2011, en què un nou alcalde decreta el retorn al nom anterior al 2006, de carrer de *“Gibraltar”*

6.2 Les devolucions “en cómodos plazos”

Com dèiem, el dia 31 de gener de 2006 arriben a l'Arxiu Nacional de Catalunya els primers documents retornats. Es tracta de la documentació inventariada els anys 80, i que corresponia a papers de la Generalitat republicana. Són 507 caixes ⁵⁹, tot i que en realitat només n'arriben 500 -les 7 restants van ser retingudes a Madrid com a mesura cautelar ordenada per l'*Audiencia Nacional*, a petició de l'ajuntament de Salamanca; i allí romandran fins l'agost de 2008-. Segons l'arxivera Àngels Bernal, “*amb aquesta restitució es complementen moltes de les llacunes del fons Generalitat de Catalunya (Segona República) la unitat del qual s'havia fragmentat arran de la guerra i la repressió posterior*” ⁶⁰.

Exposició al Palau Moja (VIII)

Amb aquesta primera remesa, àrduament esperada per molts, la Generalitat organitza una exposició al Palau Moja, seu de la Conselleria de Cultura, amb el títol “*El retorn dels documents confiscats a Catalunya*”. L'exposició s'inaugura el mes de febrer, i la selecció dels materials va anar a càrrec del comissariat, format per Ramon Alberch (subdirector general d'Arxius), Josep Maria Sans Travé (director de l'Arxiu Nacional de Catalunya) i Àngels Bernal (cap de l'Àrea dels fons de l'Administració de l'ANC). S'hi van poder veure 119 documents, dels quals 82 eren originals. Entre el 4 de

febrer i el 12 de març, la van visitar més de 30.000 persones, amb una mitjana diària superior als 1.000 visitants. Tot un rècord, només comprensible si es té en compte la durada i la intensitat de la reivindicació, que havia creat una gran expectació entre la societat catalana. Després de Barcelona, a més, l'exposició passaria a ser itinerant

⁵⁹ Segons l'inventari i la terminologia pròpia de l'ANC, en realitat són 507 lligalls equivalents a 514 capsos

⁶⁰ BERNAL i CERCÓS, Àngels: “El retorn dels documents confiscats a Catalunya”, a *Butlletí de l'Arxiu Nacional de Catalunya*, núm. 13. Febrer de 2006

amb estades previstes al llarg de l'any 2006 a Lleida, Amposta, Manresa, Girona i Tarragona. I, posteriorment, a altres localitats que la sol·licitessin.

A partir d'aquí, van arribant noves trameses, mai exemptes de dificultats i protestes de tota mena, mentre els recursos jurídics continuen el seu periple pels diversos tribunals. Però el fons de la qüestió semblava ja resolt, i simplement era qüestió de temps i de voluntat política. Només es tractava, en definitiva, de complir la llei 21/2005.

Així, a l'agost de 2008 tornen les 7 caixes que havien quedat pendents a Madrid des del gener de 2006, a les que se li afegeixen tres carpetes. I al desembre del mateix any tornen 121 llibres confiscats a particulars. Al maig de 2010 tornen 270 caixes de documentació més 458 llibres de persones i entitats privades, i al novembre del mateix any se li afegeixen 290 caixes més amb documents de persones i entitats privades.

Un mes més tard, el desembre de 2010, el Tribunal Suprem avala el trasllat dels documents a Catalunya, desestimant el recurs interposat el març de 2009 per l'ajuntament de Salamanca contra la resolució de l'Audiència Nacional, que ja confirmava la legitimitat de la restitució a la Generalitat dels documents confiscats ⁶¹.

Mentrestant, el retorn dels documents continua. El juliol de 2011 arriben a l'ANC 365 caixes més, amb documents de persones i entitats privades. A l'octubre de 2012, deu ajuntaments catalans –entre ells, el de Barcelona- demanen que es tornin 7 caixes amb documents de caràcter administratiu.

El desembre del mateix any se suspèn la reunió prevista del Patronat del *Centro Documental de la Memoria Histórica de Salamanca*, que havia d'aprovar la sortida de les últimes caixes. Per superar aquest enèsim entrebanc, a l'abril de 2012 el ministre de Cultura, Ignacio Wert, promet al conseller Ferran Mascarell que el 30 de juny es tornarà la documentació pendent: 225 caixes i 85.000 documents. En realitat, però, el que s'està fent és guanyar temps, en part per manca de voluntat política –fefaentment demostrada al llarg de tots aquests anys d'incompliments constants- i en part perquè s'està a l'espera del darrer obstacle legal a superar: el recurs d'inconstitucionalitat.

⁶¹ Sentència del Tribunal Suprem de 9 de desembre de 2010

Efectivament, recordem que el 12 de desembre del mateix any 2005, menys d'un mes després d'aprovada la llei 21/2005, la Junta de Castilla y León havia presentat un recurs d'inconstitucionalitat contra la mateixa. I que el mateix havien fet, poc temps després, 50 diputats i 50 senadors del PP. El 31 de gener de 2013, més de 7 anys després, per fi el Tribunal Constitucional emetia sentència, desestimant-los⁶². I, ara sí, aquesta decisió tanca definitivament el litigi legal plantejat. Ja no hi ha cap impediment per al retorn de la documentació catalana que encara roman a Salamanca, tot i que les tàctiques dilatòries continuaran entorpint el procés. Després d'un temps de noves tasques tècniques de recerca i identificació dels fons, finalment la darrera remesa es fa efectiva prop de dos anys després, i el 4 de desembre de 2014 l'ANC rep una nova transferència composta per 235 caixes de documentació, 359 llibres, 10 cartells, 3 mapes i 4 banderes, tant de persones i entitats privades com també de la Generalitat de Catalunya.

En total, doncs, en successives remeses els anys 2006, 2008, 2010, 2011 i 2014 han retornat a Catalunya un total de 1674 caixes de documentació textual, 938 llibres, 10 cartells, 3 mapes i 4 banderes, tot pertanyent a institucions públiques o a persones i entitats privades catalanes.

Pel que fa a la Generalitat de Catalunya, hi trobem documentació dels departaments de Presidència, Justícia, Finances i Economia, Agricultura, Treball i Obres Públiques, Cultura, Sanitat i Assistència Social, Seguretat Interior, Defensa, i també de la Delegació a Madrid.

Respecte de les entitats, hi trobem documentació d'agrupacions polítiques com ara Esquerra Republicana de Catalunya (ERC), Estat Català (EC), Partit Socialista Unificat de Catalunya (PSUC) i la seva branca juvenil, les Joventuts Socialistes Unificades de Catalunya (JSUC), el Partit Obrer d'Unificació Marxista (POUM), la Unió Democràtica de Catalunya (UDC), el Partit Nacionalista Republicà d'Esquerra (PNRE), la Federación Anarquista Ibérica (FAI), les Joventuts Llibertàries o la Federació Nacional d'Estudiants de Catalunya (FNEC). De sindicats, com el Centre Autonomista de Dependents del Comerç i la Indústria (CADCI), la Unió General de Treballadors (UGT), la Federació Regional de la Confederació Nacional del Treball (CNT), la Unió de Rabassaires (UR) o algunes entitats locals com el Sindicat Agrícola Cooperatiu de

⁶² Sentència 20/2013 del Tribunal Constitucional, de 31 de gener de 2013. *BOE* núm. 49, de 26 de febrer de 2013.

Lleida o la Cooperativa Popular Lleidatana. I també d'associacions i entitats tant diverses com l'Ateneu Polytechnicum, la Societat Naturista de Barcelona, el Casino Ferroviari de Lleida, l'Associació d'Amics de la Unió Soviètica de Catalunya, l'Associació d'Intel·lectuals per la Defensa de la Cultura, el Centro Asturiano de Cataluña, la Solidaritat Internacional Antifeixista (SIA) de Catalunya, el Socors Roig Internacional (SRI) de Catalunya, la Federació Catalana de Societats de Teatre Amateur, el Centre Excursionista de Catalunya o el Foment del Treball Nacional.

Finalment, pel que fa a les persones privades, hi ha documentació, entre moltes d'altres, de Francesc Macià, Lluís Companys, Frederica Montseny, Joan Casanovas i Maristany, Antoni Rovira i Virgili, Lluís Nicolau d'Olwer, Antoni Xirau Palau, Francesc Cambó, Joan Lluhí i Vallescà o Pau Romeva i Ferrer, per citar només alguns dels noms més coneguts.⁶³

Capses retornades a l'Arxiu Nacional de Catalunya (IX)

⁶³ Es pot consultar l'inventari complet a la pàgina web de l'ANC (anc.gencat.cat).

7 La situació actual

7.1 La documentació restituïda

Un cop retornats els *papers*, l'Arxiu Nacional de Catalunya, ja a partir del moment de la recepció de la primera remesa de documentació, va iniciar una ingent tasca d'identificació i digitalització dels documents recuperats. Més enllà dels propis de la Generalitat, que van quedar convenientment arxivats a l'ANC, amb la resta de la documentació es va aplicar allò estipulat a l'article 5 de la Llei 21/2005. Així, el febrer de 2012, després d'haver catalogat tota la documentació rebuda fins aquell moment - 1716 lligalls i 579 llibres, que representaven 417.579 documents i 827.900 imatges-, la Generalitat va organitzar la primera devolució als seus legítims propietaris de 14 dels 85 fons identificats. D'aquests 85 fons particulars, 25 corresponien a associacions i entitats diverses, 39 a partits, sindicats i agrupacions polítiques i 21, finalment, a persones físiques. Dels 14 fons retornats, en un acte públic celebrat a la seu del mateix Arxiu Nacional de Catalunya el dia 20 de febrer de 2012, 9 corresponien a institucions –UGT, CNT, Foment del Treball Nacional, PSUC, ERC i CADCI, entre d'altres- i 5 a particulars, com per exemple Helena Cambó, filla de Francesc Cambó, o Teresa Rovira, filla de Rovira i Virgili ⁶⁴.

Era el primer acte de restitució que tancava el cercle del procés, i que es repetiria –de moment- tres vegades més. La segona es faria tres anys després, concretament el 19 de febrer de 2015, sobre la documentació rebuda l'any anterior a l'ANC. En aquest cas, es tracta d'11 fons, els productors dels quals són associacions i entitats o bé particulars, i en molts casos es repeteixen les mateixes sigles o noms ja mencionats en el cas de la primera entrega: CNT, ERC, PSUC, CADCI, Rovira i Virgili, entre d'altres.

La tercera entrega tindria lloc unes mesos després, el 3 de desembre del mateix any 2015. Es lliurarien els fons o els grups de documents a 39 particulars, tres empreses i una entitat. D'aquests 43 titulars identificats, 38 residien a Catalunya, 1 a Espanya, 3 a França i 1 a Austràlia. En la major part dels casos es tractava de fills de les persones afectades per les confiscacions, però també s'hi trobaven néts, besnéts o nebots. La

⁶⁴ Es poden consultar els dossiers de premsa complets, tant d'aquest primer acte de restitució com dels que seguiran a continuació, a la pàgina web de l'ANC (anc.gencat.cat).

seva presència testimoniava que la restitució arribava tard. Entre els personatges més rellevants dels quals es retornava documentació, destaca Caritat Mercader o Caridad del Río Hernández (1898-1975), militant comunista i agent del NKVD ⁶⁵ soviètic, coneguda per haver estat la mare de Ramon Mercader, autor de l'assassinat del líder comunista Lleó Trotski a Mèxic. També s'hi troba documentació professional d'advocats, comerciants i altres professions liberals, o correspondència de soldats des del front, entre d'altres temàtiques molt variades. Pel que fa a la documentació empresarial, es tracta de tres empreses que en el moment de la Guerra Civil i la revolució subsegüent varen ser col·lectivitzades.

Finalment, la darrera restitució ha tingut lloc molt recentment, concretament el 4 de juliol d'enguany. Es tracta de 50 titulars privats, dels quals 38 resideixen a Catalunya, 5 a Mèxic, 4 a França, 2 a Espanya i 1 al Brasil. Es tracta de documentació confiscada a *“35 persones, 1 família, 1 empresa, 6 associacions culturals i esportives, 3 entitats religioses, 10 associacions polítiques de rereguarda, 12 centres republicans i partits polítics, i 9 sindicats d'oficis i entitats afins”* ⁶⁶. Per citar alguns exemples d'entitats diferents d'aquelles a les quals ja ens hem referit amb anterioritat: Aliança Nacional de la Dona Jove, Associació Obrera de Concerts, Edicions Nova Joventut de Barcelona, Església de la Nostra Senyora de la Victòria (Barcelona), Federació de Joves Cristians de Catalunya, Sociedad de Estucadores de Barcelona, Unió Atlètica Nurmi de Barcelona, i tot un seguit d'entitats diverses de caràcter local o comarcal.

De tota aquesta documentació finalment restituïda als seus legítims propietaris o hereus, una part ha retornat als arxius propis originals, i una altra part ha estat cedida voluntàriament pels seus titulars, en règim de comodtat, a l'ANC. Es garanteix així la seva conservació en condicions òptimes i la consulta pública dels documents, només amb les restriccions establertes per la legislació d'aplicació.

⁶⁵ Policia secreta soviètica, predecessora de la KGB (Comitè per a la Seguretat de l'Estat)

⁶⁶ Dossier de premsa de l'ANC de 4 de juliol de 2016, consultable a la pàgina web de l'Arxiu (anc.gencat.cat)

7.2 La documentació no retornada

Aquí cal distingir dues casuístiques clarament diferenciades: la que no ha retornat perquè ha desaparegut o se'n desconeix la seva localització actual, per un costat; i la que roman a Salamanca per manca d'acord en el sí de la Comissió Mixta Estat-Generalitat sorgida de la llei 21/2005, per l'altre.

En el primer cas, sobre la documentació desapareguda, un exemple concret ens pot donar una aproximació al dimensionament de la mateixa. Segons les consultes fetes als assentaments del llibre de registres de la ciutat de Barcelona de la *Delegación del Estado para la Recuperación de Documentos (DERD)*, van ser necessaris més de 7 camions per traslladar el volum de la documentació confiscada a les diferents seus de la Federació Regional de la CNT. Tanmateix, la documentació que ha retornat només ocupa 335 arxivadors, equivalents a uns 34 metres lineals o, el que és el mateix, unes 84 caixes contenidores, que es poden transportar dins d'una furgoneta gran o un camió petit ⁶⁷. En números percentuals, és fàcil concloure que de tota la documentació del sindicat anarquista confiscada a Barcelona n'ha retornat, aproximadament, només un 15 % del total. La resta, o bé s'ha perdut definitivament o bé es troba dispersa en altres arxius o centres de documentació, a l'espera que una feliç casualitat, fortuïta o buscada, doni notícia de la seva existència. Com ja hem dit anteriorment, segons un dels màxims estudiosos del tema, Josep Cruanyes, dels 12 vagons plens de documentació que havien sortit de Catalunya, amb la documentació que restava a Salamanca cap als anys 70 en prou feines se n'ompliria un. La resta s'havia destruït o s'havia redistribuït cap a altres centres, com la *Causa General* o el *Servicio Histórico Militar* ⁶⁸. Sobre la destruïda, l'historiador Joan B. Culla afirma sense embuts que “*una gran part fou usada com a combustible durant els freds hiverns castellans de la postguerra*”. ⁶⁹

En el segon cas, es tracta de la documentació que continua a Salamanca per discrepàncies entre els tècnics que van conformar la Comissió Mixta Estat-Generalitat. Dit d'una altra manera, entre els representants del Ministeri de Cultura i els del Departament de Cultura. Podem distingir entre quatre tipologies documentals diferents,

⁶⁷ Informació extreta de la pàgina web de l'ANC (anc.gencat.cat)

⁶⁸ DD. AA. (COMISSIÓ DE LA DIGNITAT): Op. cit

⁶⁹ *El País*, 29 d'abril de 2016

que han estat objecte de controvèrsia i que, finalment, com a conseqüència de la manca d'acord, no s'han mogut d'allà on eren. Les quatre tipologies són:

- a) Documentació d'ordre públic generada per la Generalitat de Catalunya després dels Fets de Maig de 1937. Sobre aquesta documentació, els representants de la Generalitat argumentaven que, si bé després d'aquell episodi el govern de la República va recuperar la direcció en matèria d'ordre públic, la competència executiva fins al final de la guerra la va continuar exercint la Generalitat; per tant, els documents que són prova d'aquestes competències executives –que no directives–, havien de retornar. Per la seva part, però, els representants del Ministeri de Cultura consideraven que després dels Fets de Maig de 1937 els serveis d'ordre públic de la Generalitat no van desaparèixer, però van passar a disposició directa del govern de la República, per aquest motiu els documents en matèria d'ordre públic són del govern de la República i no de la Generalitat de Catalunya, i per tant no han de retornar.
- b) Documentació de productors sense hereus, tals com lògies maçòniques, entitats que han desaparegut o particulars sense hereus. Respecte d'aquest cas, els representants del Ministeri argumenten que la documentació d'entitats que han desaparegut, com ara les lògies maçòniques o persones físiques o jurídiques sense hereus, no ha de retornar a la Generalitat, atès que ningú podrà exercir el dret de restitució. I consideren que, abans de transferir documentació, cal saber si encara existeixen els titulars. Per contra, els representants del Departament de Cultura argumenten que, d'acord amb la Llei 21/2005, la documentació ha de retornar. La Generalitat inicia el procés de restitució als privats quan la documentació és a l'ANC, i no abans. En conjunt, les fases de tot el procés de restitució són: 1r) identificar la documentació privada confiscada a Catalunya, 2n) restituir-la a la Generalitat (transferir-la del CDMH a l'ANC), i 3r) la Generalitat inicia el procediment establert i restitueix els documents als privats que ho sol·licitin i acreditin. El segon pas no és pot deixar de fer. De fet, la discrepància versa sobre una interpretació diferent de la Sentència del Tribunal Constitucional 20/2013, de 31 de gener de 2013, que, recordem, desestimava el recurs d'inconstitucionalitat interposat per la Junta de Castilla y León.

- c) Documentació confiscada que es troba dins la *Causa General*. Els representants de la Generalitat van plantejar la restitució dels documents confiscats a Catalunya que durant els anys quaranta del s. XX es van enviar des de Salamanca a la Fiscalia i que des de llavors es troben dins dels expedients de l'anomenada *Causa General*. Els representants del Ministeri discrepen, perquè argumenten que aquesta documentació no forma part dels supòsits de la Llei 21/2005 de restitució, ja que quan es va aprovar la Llei aquesta documentació no estava a Salamanca.
- d) Documentació municipal confiscada a diversos ajuntaments de Catalunya. Durant el procés de redacció de la Llei 21/2005, el Ministeri va prometre que el retorn de la documentació municipal també es podria regular a través de la llei sobre la “memòria històrica” que en aquell moment s’estava redactant. Finalment, però, no va ser així. Els representats de la Generalitat defensen que la documentació confiscada als ajuntaments —sovint és documentació solta, traspaperada— també hauria de retornar. I també l’han reclamada 10 ajuntaments, tot i que segons la Comissió de la Dignitat són 41 les corporacions locals catalanes afectades ⁷⁰.

7.3 L’últim litigi (per ara...)

El dia 12 de març de 2014 naixia a Salamanca una nova entitat, de nom “*Asociación Salvar el Archivo de Salamanca*”, amb l’objectiu de “*defender su unidad de la rapiña de los que no quieren formar parte de España*”⁷¹. El dia de la presentació pública, el 20 de març del mateix any, estava formada per tres socis fundadors, un dels quals, Policarpo Sánchez, n’era el president. Segons el manifest fundacional, es presenten com “*un canal que sirva a todos los españoles para unir esfuerzos en defensa de la legalidad y de la unidad del Archivo, símbolo de la unidad de España*”. I afirmen que “*2.000.000 de documentos del Archivo de Salamanca han sido enviados al Archivo*

⁷⁰ Pàgina web de la Comissió de la Dignitat (www.comissiodeladignitat.cat)

⁷¹ Tota la informació sobre aquesta entitat i el manifest fundacional està extreta de la seva pàgina web (salvararchivo.blogspot.com.es)

Nacional de Cataluña, en contra de la decisión de sus legítimos propietarios”, malgrat que al mateix temps també denuncien “el ocultismo, el acoso y las coacciones que han sufrido cuantos han pedido información al MINISTERIO DE CULTURA sobre los materiales que fueron enviados a Cataluña”. I tot i aquest suposat ocultisme, asseguruen que “tenemos probado que una Comisión Mixta Gobierno Central – Generalidad de Cataluña seleccionó cientos de miles de documentos de PROCEDENCIA NO CATALANA, para entregárselos al Gobierno de esa Comunidad para satisfacer intereses de los nacionalismos excluyentes (...) Familias de VALENCIA, MURCIA, MADRID, ASTURIAS, ARAGÓN, ANDALUCÍA,..., convertidas en catalanas porque así lo quisieron los independentistas y los gobiernos débiles de Madrid (...) Denunciamos que no se dejaron en Salamanca decenas de miles de COPIAS DIGITALES de los documentos trasladados a Cataluña. VULNERAN LA LEY. La Historia ha perdido los nombres, los hechos, las pruebas, nuestra memoria

compartida. Artur Mas podrá contar la Historia a su medida”⁷².

Asociación Salvar el Archivo de Salamanca (X)

Enmig d'aquesta barreja de consideracions històriques, politització, pseudoarxivística i patriotisme, el cert és que l'activitat i les accions jurídiques empeses per aquesta entitat presidida per l'"historiador polémico"⁷³

Policarpo Sánchez de la Iglesia, han tingut la seva repercussió i conseqüències.

El divendres 22 d'abril de 2016, una quarantena de persones es van concentrar a la Plaça de Sant Jaume, davant del Palau de la Generalitat de Catalunya, responent a la convocatòria feta per l'entitat, convocatòria on s'hi pot llegir "*Exigimos la devolución*

⁷² S'han respectat les majúscules de l'original

⁷³ *El País*, 23 de desembre de 2015. En realitat, és un advocat que assegura que "*Desgraciadamente, perdí mi trabajo en el que yo he pasado diez y ocho años de mi vida como investigador con poder notarial en el Archivo de Salamanca, revisando y estudiando en jornadas de más de diez horas, cada uno de los documentos del Archivo*" (Entrevista feta per Manuel Artero Rueda a Policarpo Sánchez en la publicació digital *La Paseata* del dia 4 de febrer de 2015)

inmediata del patrimonio documental histórico robado a todos los españoles por la Generalidad separatista de Cataluña”.

Concentració a la Pl. Sant Jaume de l'Asociación Salvar el Archivo (XI)

En unes declaracions públiques del president de l'entitat, Policarpo Sánchez afirma *“El expolio es la mayor injusticia cometida contra la historia reciente de España”*⁷⁴. I també que *“Estos españoles convierten al Archivo de Salamanca en lo que de verdad es: el Archivo de España. Además quieren que se conserve la memoria del pueblo español y se dé a las generaciones futuras en las mejores condiciones”*⁷⁵. Unes setmanes abans, havien entregat a la delegació de la Generalitat a Madrid una petició avalada per més de 30.000 signatures -*“procedentes de todas las provincias y de 73 países diferentes”*⁷⁶- a través de la pàgina Hazteoir.org, a la qual s'hi pot llegir: *“Han pasado diez años del expolio del Archivo de Salamanca, llevado a cabo por cuestiones políticas, y miles de documentos históricos siguen ilegalmente retenidos por la Generalidad de Cataluña (...) Le pido, como presidente de la Generalidad catalana, que cumpla la ley y restituya los papeles de Salamanca al archivo del que nunca debieron salir”*⁷⁷.

En l'àmbit polític i institucional, la insistència de l'associació Salvar el Archivo és la causant de la declaració aprovada per les Corts de Castilla y León el desembre de

⁷⁴ Publicació digital *La Paseata*, 4 de febrer de 2015

⁷⁵ Publicació digital *Actuali*, 30 de març de 2016

⁷⁶ *Ibidem*.

⁷⁷ Pàgina web *Hazteoir.org*

2015 i en la qual es demana la devolució de la documentació “*indegudament rebuda*” per la Generalitat de Catalunya, i que va provocar una declaració de resposta per part de la Comissió de la Dignitat, sobre les quals ja en fèiem referència a l’inici d’aquest treball.

En resposta a l’entitat, és una vegada més Joan B. Culla, un dels historiadors catalans més implicat en el tema, ja des de la seva participació en la comissió mixta, qui parla amb major contundència: “*Mienten (...) El fruto del expolio masivo perpetrado por un régimen fascista se sublimó a relicario de la memoria histórica española y metáfora de la unidad patria. Encima, quienes vindican el botín de un robo tachan de ladrones a los robados. El colmo*”.⁷⁸

En el camp arxivístic, l’Arxiu Nacional de Catalunya “*arran d’algunes declaracions publicades per mitjans de comunicació que poden confondre la ciutadania*”⁷⁹, va publicar en la seva pàgina web, en data 22 d’abril de 2016, una sèrie de documents amb voluntat d’aclariment i transparència, que són els següents:

- Com i qui ha decidit quin material s’ha de restituir a la Generalitat de Catalunya?
- Quina metodologia s’ha aplicat per a identificar la documentació?
- S’han consultat fons d’època franquista, arxius dels organismes que van fer la requisita?
- Com s’ha fet la digitalització dels documents?
- Quin procediment ha seguit la Generalitat per a restituir la documentació als legítims titulars?
- Què resta per restituir als privats?

En el fons, allò que està en discussió, més enllà de qüestions ideològiques i polítiques, i també més enllà d’algun error puntual en alguna documentació que fàcilment es pot haver produït –recordem que Catalunya, durant la guerra, va acollir prop d’un milió de refugiats de la resta de l’estat i va ser la seu del govern de la República des d’octubre de 1937-, és què passa amb la documentació ja retornada a la Generalitat quan

⁷⁸ *El País*, 29 d’abril de 2016

⁷⁹ Pàgina web de l’ANC (anc.gencat.cat)

aquesta no troba als seus legítims propietaris. I tot prové de la sentència del Tribunal Constitucional de 31 de gener de 2013, que si bé per un costat desestimava el recurs d'inconstitucionalitat presentat per la Junta de Castilla y León l'any 2005 –i també, lògicament i coherentment, els presentats per 50 diputats i 50 senadors del PP- per l'altre tingué un efecte inesperat i sorprenent. L'alt tribunal va interpretar que els fons i documents no restituïts per la Generalitat de Catalunya als seus legítims titulars continuaven sent de titularitat estatal, obrint així la porta a què part dels que havien estat lliurats a la Generalitat de Catalunya pel Ministeri de Cultura haguessin de fer el camí de retorn a Salamanca. Així s'expressa a la Sentència: *“la Ley diferencia entre la documentación incautada a la Generalitat (...) y la documentación incautada a los particulares, que (...) se transferirá a la actual Generalitat a los solos efectos de su restitución a sus legítimos titulares (...) transcurrido el plazo del año de caducidad para la reclamación por los particulares (...) los documentos privados que no se hubieran restituido habrían de retornar al archivo estatal”*. A continuació, però, el següent paràgraf delata una certa ambigüetat: *“ Incluso, si se interpretase que los documentos que no se restituyan a sus legítimos propietarios quedan en manos de la Generalitat no habría inconstitucionalidad, pues la Ley del patrimonio histórico español, permite la transferencia de bienes del patrimonio histórico a otras Administraciones, sin necesidad de acudir a una norma con rango de ley, pues la Ley del patrimonio histórico español, considera que la conservación del patrimonio está igualmente garantizada por cualquier Administración pública”*.⁸⁰

Sigui com sigui, segons fonts de l'Arxiu Nacional de Catalunya *“aquesta interpretació és gravíssima, atès que no únicament menysté les competències exclusives de la Generalitat en matèria de patrimoni documental, tant durant la Segona República com en l'actualitat, sinó que de fet avala els efectes de la confiscació duta a terme per l'estat franquista. Aquest és el nus i la qüestió principal pendent, un tema que no és arxivístic sinó moral, polític i jurídic (...) Ha obert altres vies de recurs per part d'associacions i particulars en base a la qual s'aprofita per qüestionar tot el treball tècnic d'identificació i descripció fet fins ara”*.⁸¹

⁸⁰ Sentència 20/2013 del Tribunal Constitucional, de 31 de gener de 2013. BOE núm. 49, de 26 de febrer de 2013, pàg. 180.

⁸¹ Editorial: “Deu anys després”. *Butlletí de l'Arxiu Nacional de Catalunya* núm. 43, de febrer de 2016

Aquesta és, justament, l'escletxa aprofitada per Policarpo Sánchez i la seva *Asociación Salvar el Archivo* per plantejar el litigi, i anunciar amb to triomfal a la seva pàgina web diverses notícies relacionades: *“Histórica victoria sobre la Generalidad de Cataluña”*, *“Policarpo Sánchez pone contra las cuerdas a Puigdemont para que devuelva los papeles de Salamanca”* i *“Policarpo gana el primer round: la Generalitat empieza a devolver los papeles de Salamanca”*. De fet i de moment, l'única cosa certa és que, efectivament, s'han retornat alguns documents, poquíssims, tramesos per error i que no corresponien a documentació catalana, per un costat; i, per l'altre, que el procés judicial continua fent el seu camí, havent-se limitat fins ara el Tribunal Superior de Justícia de Catalunya a demanar una relació de tota la documentació tramesa des de Salamanca cap a Catalunya.

En qualsevol cas, el balanç final que es fa des de l'Arxiu Nacional de Catalunya és el següent: *“Els fons documentals i/o grups de documents de productors privats retornats pel Ministeri de Cultura són 476, equivalents a 951.531 pàgines digitalitzades. Els fons documentals i/o grups de documents restituïts per la Generalitat de Catalunya als seus titulars ascendeixen a 60, equivalents a 937.343 pàgines digitalitzades. És a dir, que l'ANC ha restituït el 98,51% del total de documentació confiscada a particulars efectivament retornada pel Ministeri de Cultura de l'any 2008 ençà. Del que queda pendent, gairebé tot són petits fons o grups de documents de poca entitat, quantitativament parlant, sobre els quals l'ANC treballa en aquests moments. Alguns casos són molt difícils de resoldre perquè es tracta de persones sense descendents coneguts i en molts casos exiliats o bé entitats i partits polítics sense successor. Representen, en tot cas, l'1,49% del total retornat pel Ministeri de Cultura. Tanmateix, al darrere de cada cas hi ha un acte de violència que requereix reconeixement i reparació, una víctima i una història sovint tràgica. L'ANC està treballant intensament per tancar aquest capítol de la nostra història de la millor manera per a les persones afectades i per a la societat en general”*.⁸²

Tal i com titulàvem aquest apartat, el darrer litigi, *per ara*. Però tot sembla indicar que continuarà...

⁸² FERNÁNDEZ TRABAL, Josep; i PÉREZ LATRE, Miquel: *“Els papers de Salamanca. Balanç del procés de restitució dels documents deu anys després de la primera tramesa per part del ministeri de Cultura”*. *Butlletí de l'Arxiu Nacional de Catalunya* núm. 43, de febrer de 2016

8 Una mirada arxivística

Deixant de banda, en la mesura del possible, el conflicte polític, la intervenció d'historiadors, la controvèrsia mediàtica, les disputes ideològiques, el sentiment de pertinença a identitats nacionals diferenciades i fins i tot un cert grau d'enfrontament social entre partidaris i detractors del retorn, intentarem en aquest apartat aportar una mirada exclusivament arxivística de la qüestió.

8.1 Sobre l'organització dels *papers*⁸³

Immediatament després de la confiscació i tan bon punt com els *papers* arriben al dipòsit de Salamanca, i atesa la funció repressiva que els hi és reservada, els fons van quedar subdividits inicialment en dos grans grups: la *Sección Especial o Masónica (SE)* i la *Sección Político-Social (SPS)*. La primera aplegava tota la documentació relativa a la maçoneria i altres associacions i entitats assimilades. La segona, la resta de la documentació: organitzacions polítiques i sindicals, institucions i administracions públiques, entitats, particulars...

A la SPS els documents es van organitzar en *sèries* determinades majoritàriament per la zona geogràfica o ciutat d'on procedia el material confiscat (Madrid, Barcelona, Aragó, Lleida, València, Santander...) i, en menor mesura, per la naturalesa o el contingut (Militar, Documentació particular...) o per la tipologia (Premsa i Propaganda: cartells, fullets, calendaris, banderes; Hemeroteca; Fotografies). Aquest sistema no va comportar generalment la supressió ni l'alteració d'unitats documentals (sèries, expedients) ingressades, però sí una gran dispersió i barreja de la documentació, fins al punt que el resultat final va ser més una simple acumulació de documents en lligalls, on coexistien documents de naturaleses, continguts i procedències ben diferents, que no pas uns fons estructurats. Des de 1937, el tractament documental dels fons es va limitar a extreure'n tota la informació relativa a les persones, i d'aquesta minuciosa tasca en sortiren uns tres milions de fitxes de contingut heterogeni que constitueixen

⁸³ La major part de la informació d'aquest apartat s'ha extret de BERNAL, Àngels: CASADEMONT, Miquel; MAYANS, Antoni: *Op. cit.*

l'eina unitària bàsica d'accés a la SPS. Per tal d'accedir als fons a partir d'altres demandes informatives a més de les nominals que ja facilitava el fitxer, es va procedir a l'elaboració d'una mena d'*inventaris*, força deficients des del punt de vista de la qualitat i el rigor.

L'organització de la documentació maçònica (SE), en canvi, va consistir a desfer directament els arxius espoliats per tal d'elaborar *expedients informatius* (personals o de maçons, d'institucions i lògies, i d'assumpes i activitats). Aquests *expedients* es controlaven mitjançant un fitxer general, amb unes 180.000 fitxes, i uns fitxers auxiliars de lògies i d'assumpes.

Aquest particular sistema d'organització i descripció dels fons, que no es regia per cap mena de criteri ni mètode arxivístic sinó que, contràriament, s'efectuava en clara oposició amb ells, ha estat fins fa pocs anys l'únic sistema d'explotació de la documentació, alhora que també va esdevenir el primer escut protector contra les reivindicacions de retorn.

Amb la mort de Franco i les primeres passes de la transició, la credibilitat del procés democràtic tot just iniciat era incompatible amb el manteniment d'un ens com el de Salamanca. És en aquest context que cal entendre el traspàs de l'aleshores denominada *Sección de Servicios Documentales de la Presidencia del Gobierno* des d'aquest òrgan al Ministeri de Cultura l'any 1977, i la seva adscripció a l'*Archivo Histórico Nacional* un any i mig més tard, el 7 de maig de 1979, amb la creació d'una divisió independent que prendria el nom de *Sección Guerra Civil (SGC-AHN)*.

La conseqüència principal d'aquests canvis orgànics va ser la lenta però irreversible transformació de l'ús preferentment *administratiu* dels documents cap a un ús al servei de la recerca i la cultura en sentit ampli. Un ús que a les darreries del franquisme havia estat privatiu d'uns pocs i escollits investigadors privilegiats ara esdevenia plenament normal, a partir del principi general del lliure accés, tan sols limitat per la preservació dels drets personals.

Aquest nou ús *cultural* preferent no va comportar l'extinció de l'ús administratiu. Tanmateix, les seves finalitats van canviar radicalment: la SGC-AHN va complir una gran funció administrativa en els processos de reconeixement de drets i serveis prestats en institucions i òrgans de la República. O dit d'una altra manera: la

documentació que primer va servir a la repressió i la *seguretat* de l'Estat franquista ara servia per reconèixer els drets dels antics represaliats. Tot i que no sempre amb prou eficàcia, donada la complexitat organitzativa dels fons i la migradesa de recursos, entre altres mancances. Aquest període duraria fins a la segona meitat dels anys 90.

És en el marc de la pressió sobre la SGC-AHN que fan les reivindicacions de devolució de determinats fons i el qüestionament d'una part significativa de les seves funcions que cal entendre l'aposta decidida del govern de l'Estat per reforçar i consolidar l'Arxiu. En aquest sentit, l'acord de devolució dels arxius de la Generalitat republicana adoptat pel Consell de Ministres el març de 1995 va generar una forta reacció en defensa del manteniment de l'Arxiu i va actuar de revulsiu per al replantejament de la SGC-AHN. Aquest segon període de la SGC-AHN arrencaria amb l'acord de la Junta Superior d'Arxius de l'any 1996 pel qual es proposava la creació d'un gran arxiu de la guerra civil a Salamanca, ara plenament autònom. La proposta es faria efectiva el 12 de març de 1999, amb la creació de l'Arxiu General de la Guerra Civil Espanyola (AGGCE). La política de captació i, fins i tot, de creació de fons documentals relacionats amb el període de la República i la Guerra Civil, mitjançant la donació o la compra, iniciada el 1988 a partir de documentació del Ministeri de Defensa i mantinguda i intensificada a partir d'aquell moment, s'inscriu en aquesta mateixa línia de potenciament del centre salmantí.

Però l'estat d'organització dels fons heretats, estructurats per tal de servir a peticions bàsicament nominals, representaven un handicap per a l'acompliment de les noves finalitats. Malgrat alguns intents lloables, els processos d'organització dels darrers anys s'han caracteritzat més per l'heterogeneïtat que per respondre a un fil conductor clar. Resulta força incomprensible, i de vegades fins i tot contradictòria, la varietat de sistemes organitzatius aplicats a determinades *sèries*. Sembla que l'acció en aquest àmbit hagi vingut més determinada per les necessitats i possibilitats de cada moment més que no pas per una planificació general. Es troba a faltar una reorganització en profunditat dels fons i les *sèries* que l'admetin sense traumes, sobre la base dels plantejaments arxivístics contemporanis. Amb el manteniment majoritari de l'organització dels fons que havia fet la *Delegación Nacional de Servicios Documentales (DNSD)* tot el pes de l'accessibilitat recau en la descripció documental, sense recolzament possible en la classificació.

Donades les circumstàncies que han envoltat el tema, resulta lícit preguntar-se si la gestió dels fons, si més no fins a l'aprovació de la llei 21/2005, no ha estat més determinada per l'adopció d'actuacions que no alteressin l'estat dels fons i dificultessin el camí a les demandes de restitució, que no pas per reorganitzacions documentals, guiades pels principis arxivístics universalment reconeguts, per tal d'optimitzar-ne i diversificar-ne l'explotació.

Fins a la creació de l'actual *Centro Documental de la Memoria Histórica (CDMH)* l'any 2007, el mateix es podia dir en relació a les polítiques d'accés i difusió. La correlació entre l'estat i els nivells d'organització dels fons i les característiques i la qualitat de la descripció i, per tant, dels mecanismes d'accés i difusió, era paradigmàtica. Ja hem dit que l'heterogeneïtat era el concepte més escaient per a qualificar l'organització dels documents. Doncs l'accés es pot definir de la mateixa manera: no hi havia un sistema corporatiu sinó la coexistència de diferents i variats instruments de descripció; amb importants diferències quantitatives i qualitatives i una greu dispersió d'eines i mitjans. Les dificultats de les consultes presencials per manca d'instruments adequats, les limitacions de les consultes remotes i la pobresa de la pàgina web de l'antic Arxiu permeten afirmar que, almenys fins aquesta darrera etapa, l'Arxiu no disposava d'una autèntica política de difusió.

8.2 Unitat d'arxiu vs. Principi de proveniença

Segons els principis actuals de la ciència arxivística, el concepte d'*arxiu* té tres accepcions:

- 1) Organisme o institució des d'on es fan específicament funcions d'organització, de tutela, de gestió, de descripció, de conservació i de difusió de documents i de fons documentals.
- 2) Fons o conjunt de fons documentals
- 3) Dipòsit on s'instal·la el fons o els fons d'una persona física o jurídica⁸⁴

⁸⁴ Norma de Descripció Arxivística de Catalunya (NODAC), 2007

Quan els partidaris del no retorn dels *papers de Salamanca* apel·len a la unitat d'arxiu, ho fan en funció del contingut i, per tant, basant-se en la segona accepció. I un fons o fons documental està definit, en arxivística, com un “conjunt de documents, de qualsevol tipologia o suport, produït orgànicament i/o reunit i utilitzat per una persona, una família o un organisme en l'exercici de les seves activitats i funcions”⁸⁵. Per tant, la unitat reclamada s'ha de referir forçosament a la unitat de fons, no d'arxiu –excepte en el cas que usem el terme únicament com a sinònim de fons-.

Si apliquem el concepte d'unitat de fons a Salamanca, ens adonarem ràpidament de la incongruència: allà s'hi trobava un “*fons de fons o, per ser més precisos, un fons i uns documents segregats d'altres fons*”⁸⁶. El que pertoca, doncs, atenent al principi de proveniença, és recuperar la integritat i la unitat dels fons originaris: el de la Generalitat de Catalunya, el dels particulars, el de les entitats i associacions, o el que sigui. Altrament, el que s'estaria fent és protegir la suposada unitat d'una mena d'agrupació de fons feta per la dictadura franquista, fruit de la violència, per a ús de la repressió i atemptant contra els drets humans. I cap d'aquests motius no es pot admetre com un principi arxivístic.

Per contra, no hi ha cap principi arxivístic, ni de cap altra mena, que estableixi que tots els fons que es conserven en una institució d'arxius –com per exemple, el que durant un temps va respondre al nom d'Arxiu General de la Guerra Civil Espanyola– sigui un conjunt documental inseparable i, encara menys, si el conjunt documental és temàtic.

I perquè no quedin dubtes, cal insistir que allò que sempre s'ha reivindicat és el retorn de la documentació que es va confiscar a persones físiques i jurídiques de Catalunya, allò que a Salamanca constava com a “*documentación incautada*”, i que es troba ben diferenciada dels documents produïts pels organismes franquistes que van participar en l'espoliació i la repressió, i que seguint un ordre cronològic van ser l'*Oficina de*

NODAC (XII)

⁸⁵ Ibídem.

⁸⁶ BERNAL, Àngels; CASADEMONT, Miquel; MAYANS, Antoni: *Op. cit.*

Investigación y Propaganda Antimarxista (OIPA), creada l'abril de 1937; la *Delegación de Asuntos Especiales (DAE)*, creada un mes després com un organisme especialitzat contra la maçoneria; la *Delegación Especial para la Recuperación de Documentos (DERD)*, l'abril de 1938; i, finalment, la unificació en la *Delegación Nacional de Servicios Documentales (DNSD)*, ja l'any 1944 i depenent de la Presidència del Govern. Aquests organismes, en el desenvolupament de les seves tasques, van generar un fons documental important constituït per informes, llibres d'escorcolls, els tres milions de fitxes de persones qualificades d'antifranquistes, expedients d'antecedents, llistats de noms per a la policia i la correspondència amb altres òrgans repressius i jurisdiccionals, per exemple. Aquesta documentació ha de romandre a Salamanca, evidentment, i ningú ha defensat mai el contrari.

No s'ha reivindicat mai, doncs, la documentació que dóna testimoni de qui, què, a qui, com, quan i on es va espoliar; tan sols s'ha demanat insistentment el retorn dels documents confiscats: correspondència, expedients, llibres d'actes, fotografies, cartells, mapes, plànols, publicacions... En definitiva, tota aquella documentació que el franquisme havia enviat a Salamanca i de la qual l'Arxiu d'aquella ciutat tenia constància que era la "*documentació incautada*". I, com ja hem dit, no per preservar una inexistent unitat d'arxiu, sinó per recuperar la integritat dels fons originals.

De la mateixa manera, des del punt de vista arxivístic tampoc no es poden admetre solucions a mitges, com la proposada per l'antic director de l'arxiu de Salamanca, Antonio González Quintana, quan pretenia, poc abans de l'aprovació de la llei 21/2005, que es retornessin només els papers de la Generalitat però no els de la resta d'entitats, associacions i particulars, ja que, segons ell, concorren circumstàncies diferents: "*En el caso de la Generalitat, como institución restablecida en su plenitud en 1977, concurren unas circunstancias muy especiales, que no se dan, ni mucho menos, en todos los posibles reclamantes: desde todas las perspectivas, la legitimidad de la reclamación de la Generalitat es incontestable. Para el resto de los hipotéticos reclamantes (...) a la hora de ponderar los intereses en presencia, debería primar la defensa de la integridad del archivo, como bien público de interés general, sobre la restitución de los originales de los documentos a su procedencia; se darían copias a los titulares reconocidos y los originales permanecerían en el archivo, a diferencia del*

caso analizado de la Generalitat, en que los criterios de prelación serían los contrarios".⁸⁷

Una vegada més, la resposta no pot ser cap altra que l'admesa des del punt de vista arxivístic: identificació dels fons, inventari dels que cal retornar, còpia digitalitzada d'aquests per romandre *in situ* i restitució dels fons als seus legítims propietaris. És a dir, aplicació raonada i raonable del principi de provenença en comptes d'artificioses apel·lacions a la suposada unitat d'arxiu.

8.3 Tècnics especialistes?

No deixa de ser simptomàtic que en tot aquest afer, al llarg dels anys, s'hagi sentit la veu –a vegades fins i tot els crits!- de polítics, periodistes, historiadors, tertulians i membres d'entitats diverses per sobre de la dels arxivers, els professionals que, hipotèticament si més no, podien presentar una mirada "*objectiva*" i purament "*tècnica*" sobre la qüestió.

Recordem que les dues comissions creades des de les instàncies polítiques per resoldre el conflicte estaven compostes per historiadors. De reconegut prestigi en el seu àmbit, sense cap mena de dubte, i d'una solvència més que contrastada en el camp de la historiografia. I una tipologia d'usuari dels arxius important, però no pas l'única, ja que a Salamanca s'hi guardava molta documentació que encara tenia valor primari, és a dir, que podia servir per al reconeixement de drets de moltes persones, com així va anar sent a partir dels primers anys de la Transició.

Amb un clar sentit de l'autocrítica cap al propi col·lectiu, potser fins i tot un pèl exagerada en la forma –segurament, fruit d'una concessió literària, donat el títol de l'article-, alguns especialistes han arribat a afirmar "*Hem perdut els papers els arxivers i les arxiveres d'arreu del territori espanyol, també de l'internacional, perquè no hem*

⁸⁷ GONZÁLEZ QUINTANA, Antonio: "La pregunta clave del archivo de Salamanca". ABC, 6 de gener de 2005

*sabut aprofitar una ocasió excepcional per fer-nos escoltar i per projectar una imatge més actual, utilitària i oberta a la societat de la professió arxivística*⁸⁸.

Tanmateix, cal reconèixer que no tothom, dins el món de l'arxivística, té una mateixa opinió sobre el tema. Trobem arxivers partidaris del retorn i també en trobem en sentit contrari: *"la poca difusió d'informacions i opinions per part dels professionals dels arxius no han contribuït gaire a crear un estat d'opinió amb prou coneixement de causa. Però aquesta confusió no afecta només els profans, sinó que s'estén fins i tot entre alguns professionals. Podríem dir que en aquest debat la passió guanya la raó"*⁸⁹.

Per ser justos, però, cal assenyalar que una cosa és que la seva veu se sentís poc i no sempre fos concordant durant els anys de debat i conflicte eminentment polític, i l'altra és que no reconeguem la tasca ingent feta pels arxivers, especialment des de l'Arxiu Nacional de Catalunya, a partir de l'inici del retorn de la documentació, sobretot pel que fa a la gestió arxivística de la mateixa. La llei 21/2005 encarregà a la Generalitat de Catalunya, no solament la regulació del procediment de la restitució legal i material sinó també –i molt important– els treballs arxivístics previs per a identificar, tractar i digitalitzar els fons, documents solts i objectes confiscats. Sense aquest primer pas, la Generalitat no podria iniciar la cerca dels seus possibles titulars, un treball que s'aventurava força complicat després de tants anys. En aquest sentit, cal destacar que *"la Generalitat de Catalunya assumí una responsabilitat que l'Estat havia declinat de fer des dels inicis mateixos de la democràcia i al qual estava obligat per un principi bàsic de justícia"*⁹⁰.

⁸⁸ ANDREU, Jordi; CAMPOS, Isabel; DOMINGO, Joan: *Op. cit.*

⁸⁹ BERNAL, Àngels; CASADEMONT, Miquel; MAYANS, Antoni: *Op. cit.*

⁹⁰ Editorial: "Deu anys després". *Butlletí de l'Arxiu Nacional de Catalunya* núm. 43, de febrer de 2016

8.4 La UNESCO com a excusa

Com ja hem dit, el cop de porta pretesament definitiu al retorn de la documentació catalana dipositada a Salamanca va arribar l'any 2002, quan la ministra de Cultura Pilar del Castillo comunicava la decisió del Patronat de l'*Archivo General de la Guerra Civil Española* de no retornar res i donar l'assumpte per tancat. La decisió es fonamentava en dos arguments: la manca d'acord entre els historiadors que formaven la Comissió d'Experts, per un costat, i les recomanacions de la UNESCO, per l'altra. Com que en el cas del primer argument ja ha estat comentat més amunt, analitzem ara la qüestió del segon.

En primer lloc, cal dir que les suposades recomanacions de la UNESCO esgrimides per la ministra no són tals, sinó unes simples "propostes a debatre"⁹¹ sorgides d'un equip de treball d'aquesta institució sobre la conservació d'arxius d'organismes repressius. És a dir, sobre la conservació dels fons de serveis secrets, cossos paramilitars, tribunals especials i presons, entre d'altres⁹².

En segon lloc, però, i sobretot, cal dir que ni tan sols aquestes propostes invaliden cap dels arguments en què es basava la reivindicació catalana⁹³. Per un altre costat, si és convenient tenir en compte les propostes de recomanacions, encara ho deu ser més tenir present les directrius i les recomanacions oficials que fins ara han fet la UNESCO i el Consell Internacional d'Arxius (CIA) sobre el salvament de patrimoni documental en temps de guerra i la restitució de documents confiscats, ja sigui d'arxius històrics, d'arxius d'oficines públiques o d'arxius privats. Començant pel mateix codi deontològic d'aquest darrer organisme, on en el seu punt 2 s'hi troben afirmacions tan clares com les següents: "*Els arxivers tracten, seleccionen i mantenen els arxius en el seu context històric, jurídic i administratiu, respectant-ne la procedència (...) Classifiquen i analitzen els documents triats per ser conservats d'acord amb els principis arxivístics (en particular el principi de procedència i el principi de classificació d'origen)*". I perquè quedi clar del tot: "*Els arxivers afavoreixen el retorn dels arxius desplaçats*"⁹⁴.

⁹¹ BERNAL, Àngels: CASADEMONT, Miquel; MAYANS, Antoni: *Op. cit.*

⁹² Un dels membres d'aquest equip de treball i redactor de les propostes va ser, per cert, Antonio González Quintana, el qual havia estat director durant 8 anys de l'Arxiu de Salamanca.

⁹³ BERNAL, Àngels: CASADEMONT, Miquel; MAYANS, Antoni: *Op. cit.*

⁹⁴ *Codi Internacional de Deontologia d'Arxivers*, aprovat el 1996 per l'INTERNATIONAL COUNCIL ON ARCHIVES (ICA). Hem utilitzat la traducció al català feta per Maria Elvira, de

Les diferents directrius emanades d'aquells organismes, en els casos de restitució de documents confiscats, van sempre en aquesta mateixa línia, i es recomana seguir els següents passos:

1. Identificar els fons confiscats
2. Inventariar la documentació a restituir
3. Valorar s'hi s'han de reproduir els documents a retornar
4. Retornar la documentació

I justament això és el que es va acabar fent, malgrat la ministra, a partir de la llei 21/2005. Tal com diu Àngels Bernal *“Amb l'aplicació de la Llei per a la restitució a Catalunya dels documents confiscats durant la Guerra Civil pel franquisme i amb la creació del Centre Documental de la Memòria Històrica s'aconseguirà superar i compensar un greuge històric. El retorn dels documents és un acte de justícia, però, en fer-se d'acord amb principis tècnics reconeguts internacionalment, és també un acte de coherència i rigor arxivístics”*. I encara hi afegeix: *“La contribució dels arxivers a la resolució del conflicte també ha permès aplicar el codi deontològic aprovat l'any 1996 per l'Assemblea General del Consell Internacional d'Arxius (CIA), que, d'acord amb el principi de provenença dels documents, diu que els arxivers han d'afavorir el retorn dels arxius desplaçats”*⁹⁵.

8.5 El valor moral dels documents

Finalment, per acabar aquesta visió arxivística del tema, volem tractar una qüestió gens senzilla, però que també cal gosar abordar. Ens referim al valor moral dels documents, del qual cap manual, tampoc els d'arxivística, en parla.

l'Escola Universitària Jordi Rubió i Balaguer de Biblioteconomia i Documentació, del text en francès publicat a *La Lettre des Archivistes*, núm. 36, janvier-mars 1997.

⁹⁵ BERNAL i CERCÓS, Àngels: “Les raons arxivístiques del retorn”, a *Butlletí de l'Arxiu Nacional de Catalunya*, núm. 11. Juny de 2005

Els documents d'arxiu contenen idees, pensaments i fins i tot poden transmetre sentiments que, malgrat que han estat creats amb una finalitat utilitària, amb el temps es converteixen en valors destacables, fins i tot més que els valors testimonials o històrics. Aquest valor moral és el que ha fet que un assumpte com el dels *papers de Salamanca*, que hauria d'haver quedat reduït a l'àmbit purament tècnic, hagi saltat a la palestra pública.

Només així s'expliquen declaracions com les de l'alcalde de Salamanca; “*Nosotros tenemos el sentimiento a flor de piel y prueba de ello es que salimos a la calle sesenta mil salmantinos y había gente que no sabía ni dónde estaba el Archivo ni lo que era. El problema es que el planteamiento que tienen ellos (els catalans) de nación no coincide con el nuestro*”⁹⁶. O aquestes altres de l'ex-polític Alejo Vidal-Quadras: “*La manía de trocear el Archivo de Salamanca no es más que el reflejo del propósito destructivo de eliminar la conciencia nacional española, civil, constitucional, ilustrada y solidaria, actualmente vigente, de la faz de la tierra*”⁹⁷. No és això atribuir als documents uns valors que van molt més enllà dels purament administratius, jurídics o culturals?

Quan els fills encara vius de Carrasco i Formiguera recuperen la darrera carta que els va adreçar el pare abans de ser executat, què van sentir? I aquest sentiment, no se sobreposa a qualsevol altra valor de tipus administratiu, jurídic, històric o cultural? No senten que, per fi, els retorna alguna cosa seva? I això no impedeix, és clar, que després puguin fer-ne el que vulguin: conservar-lo o deixar-lo en dipòsit a l'arxiu, o, fins i tot, hipotèticament, regalar-lo a algú altre o inclús destruir-lo. Perquè la sensació de *recuperació*, de *justa restitució*, ja l'han tingut. I aquí no hi valen còpies, ni digitalitzades ni de cap altra mena –perfectament útils, en canvi, per a la investigació–.

El valor moral del document, doncs, va molt lligat al context social en què s'ha creat, però també al context particular dels seus titulars. Per això l'arxivística, a més d'analitzar, com ja fa, el context històric i legal dels documents d'arxiu, potser també hauria de completar aquesta anàlisi amb el context personal i social dels seus titulars: el valor emocional, sentimental i simbòlic que poden tenir els documents per a qui els va generar o per als seus successors.

⁹⁶ *La Gaceta regional de Salamanca*, 28 de juliol de 2002

⁹⁷ *La Razón*, 24 de juliol de 2002

Tot i reconeixent la dificultat de la proposta, ja que els principis morals no són únics ni iguals per a tothom, potser caldrà concloure que *“aquesta mancança analítica s’esdevé pel fet que l’arxivística considera bàsicament la documentació des de la perspectiva de les organitzacions i no des de la de les persones. I a Salamanca hi ha documents d’institucions, però sobretot de persones que senten ferits els seus sentiments més íntims perquè no tenen els documents que rememoren moments de la seva vida, agradables uns i dramàtics els altres, i especialment perquè aquests documents els els van prendre per la força en circumstàncies dramàtiques. Potser moltes d’aquestes persones a hores d’ara ja han desaparegut, però els seus successors han heretat el mateix sentiment d’impotència, agreujat, ara, per una situació insòlita en un país democràtic”*⁹⁸.

En definitiva, i com a conclusió de tot aquest apartat d’anàlisi arxivística, acabem amb unes paraules de Michel Duchein, inspector honorari dels Arxius de França i reconeguda autoritat en la matèria, el qual el març de 2003 afirmava categòricament: *“Des del punt de vista arxivístic, no hi ha res que justifiqui la permanència de la documentació catalana a Salamanca”*⁹⁹.

⁹⁸ ANDREU, Jordi; CAMPOS, Isabel; DOMINGO, Joan: *Op. cit.*

⁹⁹ Citat a BOADAS i RASET, Joan (President de l’Associació d’Arxivers de Catalunya), en el Pròleg de BERNAL, Àngels; CASADEMONT, Miquel; MAYANS, Antoni: *Op. cit.*

9 Conclusions

Un cop estudiat amb voluntat de visió global i analitzat des del punt de vista arxivístic el tema anomenat popularment *Els Papers de Salamanca*, arriba el moment d'extreure'n les conclusions pertinents.

- 1) Per començar, una qüestió terminològica. Tot i que no sempre *el nom fa la cosa*, cal ser curosos amb determinades expressions que, per si soles, poden induir a confusions, voluntàries o no, sobre el fons de la qüestió; sobre, justament, allò que està en discussió. En aquest sentit, malgrat acceptar que l'afer s'ha popularitzat amb el nom de *Papers de Salamanca*, i que així ha estat tractat al llarg dels anys pels mitjans de comunicació, no podem deixar de constatar que aquesta denominació és incorrecta. Caldria parlar, en tot cas, de *Papers catalans a Salamanca*; o encara més pròpiament, almenys dins de l'àmbit de l'arxivística, de *Documents catalans a Salamanca*.
- 2) Per situar correctament el conflicte, cal anar a cercar quin és el seu origen. I en aquest cas, indiscutiblement cal situar-lo en el cop d'estat del 18 de juliol, parcialment fallit i, com a conseqüència, convertit en guerra civil. Els militars revoltats, i finalment vencedors en la contesa, instauren una dictadura encapçalada pel general Franco que té la voluntat explícita -i públicament expressada en diverses ocasions- d'aniquilar els seus opositors. Aquesta voluntat repressiva requereix, per a la seva eficàcia, d'un coneixement exhaustiu i minuciós de la població, i de les idees i activitats de cadascun dels individus que en formen part. I per disposar d'aquesta informació la importància de la documentació és vital. D'aquí la creació de diversos organismes especialitzats, entre els quals destaca la *Delegación del Estado para la Recuperación de Documentos (DERD)*, la missió dels quals va ser la confiscació de tota mena de documents que poguessin servir aquella voluntat repressora. Aquest i no cap altre va ser l'objectiu a l'hora d'agrupar tota la documentació confiscada a Salamanca. I pràcticament l'única "*gestió*" que es va fer d'aquesta documentació durant el període franquista va ser l'elaboració de fitxes nominals per facilitar la tasca repressiva dels organismes policials i judicials instaurats per la dictadura.
- 3) Durant els anys de la dictadura franquista, una gran part de la documentació catalana –i presumiblement també la procedent d'altres territoris- originàriament

dipositada a Salamanca va desaparèixer, ja sigui per la seva destrucció per motius diversos – que podien anar des del manteniment en extrem deficient fins al seu ús com a combustible d'estufes- o la seva redistribució cap a d'altres organismes, i en aquest darrer cas no sempre deixant-ne constància escrita.

- 4) Amb el final del franquisme i els inicis de la transició, comencen les reivindicacions catalanes per al retorn dels documents espoliats. I des d'un primer moment ja es poden detectar les derivades polítiques, per bé o per mal, a l'entorn del conflicte. Així, cap a finals dels anys 70 s'observa una actitud procliu al retorn per part de tothom. És lògic: les forces polítiques provinents de l'antifranquisme, per pròpia definició; i els ex-franquistes, perquè eren els primers interessats en fer-se perdonar el seu passat, destruint tot vestigi de l'obra franquista, inclòs l'arxiu de Salamanca. Però el retorn, per motius diversos que ja hem tractat al llarg del treball, no es va fer efectiu durant aquells anys, i el pas del temps va anar diluint les demandes d'uns i la voluntat exculpatòria dels altres. Amb el retorn de la dreta espanyola al poder, a finals dels anys 90 i ja redimida del seu passat, el *Papers de Salamanca* van convertir-se en una peça més del nou (?) discurs nacionalista espanyol, ara ja totalment desacomplexat. Un discurs que, per altra banda, ara també era assumit per almenys una part de l'esquerra espanyola, tot i mantenir diferències formals respecte dels seus opositors dretans.
- 5) Per negar-ne el retorn, els arguments han anat mutant al llarg del temps. En un primer moment, només es feia referència al desordre arxivístic imperant a Salamanca –no sense fonament-, que feia difícil dilucidar quin documents havien de retornar i quins no. Superada aquesta qüestió després del treball d'arxivers catalans de l'ANC –almenys pel que fa a la documentació de la Generalitat de Catalunya-, es va optar per un altre argument: la conveniència de salvaguardar la unitat de l'arxiu. Per defensar aquesta suposada unitat, fins i tot es va apel·lar a unes no menys suposades directrius de la UNESCO, com hem vist. També es va usar la manca d'acord entre els membres de la comissió tècnica com a pretext per concloure definitivament el litigi. Darrerament, i en posterioritat a la devolució, hi ha qui s'aferra a "*devolucions indegudes*" o a la impossibilitat de trobar-ne els propietaris o legítims hereus per demanar el retorn a Salamanca de documentació, diguem-ne, amb "*vocació viatgera*".

6) La incomoditat que representa l'arxiu de Salamanca i el seu origen, particularment durant els anys de la transició, queda reflectida en els canvis de nom, de funcions i d'adscripció administrativa que ha patit al llarg de la seva història. Potser, també, alguns d'aquests canvis han vingut determinats més per esquivar les demandes de devolució documental que per una veritable voluntat de modernitzar i d'adaptar la institució als temps. Dit d'una altra manera: s'ha passat de la simple custòdia d'un “*botí de guerra*” –concepció que voldríem creure feliçment superada- a la creació d'una institució arxivística moderna al servei de la investigació. Sospitosament, però, aquesta evolució ha coincidit en els *tempos* amb les demandes de restitució catalanes. Recordem breument els canvis:

- a. 1938: Creació de la *Delegación del Estado para la Recuperación de Documentos (DERD)*, depenent del Ministeri de l'Interior. Correspon al moment de la requisita i confiscació, primer, i a l'inici de l'elaboració de fitxes personals al servei de la repressió.
- b. 1944: Creació de la *Delegación Nacional de Servicios Documentales (DNSD)*, depenent ara de la Presidència del Govern. Aquest nou organisme unificava la *DERD* amb la *Delegación de Asuntos Especiales (DAE)*, que havia estat creada el 1937 per a la requisita documental de la maçoneria. Continua la tasca d'elaboració de fitxes. Només els darrers anys del franquisme s'obre l'arxiu a la investigació, però amb moltes limitacions i particularment només als historiadors *addictes* al règim.
- c. 1977: Traspàs de l'arxiu de Salamanca, fins aleshores denominat *Sección de Servicios Documentales de la Presidencia del Gobierno*, al Ministerio de Cultura. Un primer intent d'adaptació als nous temps de transició cap a la democràcia.
- d. 1979: Adscripció de l'arxiu de Salamanca a l'*Archivo Histórico Nacional*, amb la creació d'una divisió independent que va prendre el nom de *Sección Guerra Civil (SGC-AHN)*. Mostra de la voluntat de consolidació de l'arxiu com una institució inserida en un context polític democràtic. Cal fer constar que en aquest període va ser útil per al reconeixement de drets i serveis prestats en institucions i òrgans de la República per part dels antics represaliats.

- e. 1999: Creació de l'*Archivo General de la Guerra Civil Española (AGGCE)*. En el mateix reial decret es disposava la creació d'un *Centro de Estudios y Documentación sobre la Guerra Civil Española (CEDGCE)*, dependents ambdós del Ministerio de Educación y Cultura. El funcionament i les competències d'aquest darrer centre s'estableixen en una ordre ministerial de 2002. Tot sembla indicar que es vol potenciar l'arxiu, probablement com una resposta més davant les demandes de restitució documental de les institucions catalanes. La política de captació, i fins i tot de creació de fons documentals, mitjançant la compra o la donació –amb documents, per exemple, arribats des del Ministeri de Defensa a partir del 1988-, s'inscriu en aquesta línia d'enfortiment del centre salmantí.
 - f. 2007: Creació del *Centro Documental de la Memoria Histórica (CDMH)*, tal com preveia la disposició addicional segona de la llei 21/2005, de restitució dels documents confiscats. A més de tots els fons que encara restaven a Salamanca, disposa també de les còpies microfilmades per la Generalitat de tota la documentació retornada a Catalunya.
- 7) La negativa governamental a cap devolució documental de l'any 2002 –recordem, amb un govern amb majoria absoluta del PP- és la directament responsable d'una resposta cívica contundent per part de la societat catalana, canalitzada bàsicament per la Comissió de la Dignitat. Així, veiem com milers de catalans, que fins llavors ignoraven fins i tot l'existència de l'arxiu de Salamanca, es mobilitzen per aquesta qüestió, interpretada com, efectivament, un atac a la dignitat nacional. Vist en perspectiva, es (re)descobreix una peatge més de la transició que, com que de cap manera és irreversible, no s'està disposat a pagar. La sensibilització ciutadana, la importància de la resposta cívica i la capacitat dels membres de la Comissió d'arribar a l'àmbit internacional a través de reconegudes i prestigioses personalitats d'arreu en els anys següents preparen el terreny perquè es pugui donar un tomb definitiu al litigi. Així, per exemple, es constata que el tema dels *Papers* és sempre ben present en el debat polític i cultural, i tots els partits de tradició democràtica i catalanista l'incorporen en el seu programa electoral. Es pot afirmar sense cap mena de dubte que la Comissió de la Dignitat va tenir un paper fonamental en la resolució positiva del conflicte, i que sense la seva acció potser el resultat del litigi hauria estat diferent.

- 8) La nova conjuntura política que es dona a partir de 2004, amb un nou govern ara de caire socialista, però que necessita el vot dels grups parlamentaris catalans, obren el *miracle*: la llei 21/2005, de restitució dels documents confiscats. Encara, però, entre 2005 i 2013 caldrà superar les traves jurídiques, a l'entorn dels recursos d'inconstitucionalitat interposats. Mentrestant, però, els documents van retornant, en successives remeses: 2006, 2008, 2010, 2011 i 2014. Entremig, l'any 2013, el Tribunal Constitucional ha sentenciat a favor del retorn, tot i que amb algunes ambigüitats que permeten que s'interposin nous recursos referits a documentació retornada per equivocació –poquíssima i de poc valor– i, i això ja és més preocupant, a la documentació que per ara no ha trobat els seus propietaris o els seus legítims hereus. Respecte d'aquest darrer cas, el litigi continua obert, alimentat per una associació salmantina que equipara la unitat de l'arxiu amb la unitat d'Espanya.

- 9) Sobre l'organització dels fons, queda clar que l'arxiu de Salamanca encara avui és deutor de la primera etapa, quan l'únic objectiu era l'elaboració de fitxes personals amb finalitats repressives. Com ja hem dit, des del primer moment la documentació es va dividir en dos grans grups, la *Sección Especial (SE)*, referida a la maçoneria, i la *Sección Político Social (SPS)*, per a la resta, i aquesta organitzada en sèries molt majoritàriament determinades segons la procedència geogràfica (PS Madrid, PS Barcelona, PS Aragó, etc.). Doncs bé, només cal entrar, a través de la pàgina web del *Centro Documental de la Memoria Histórica*, al Quadre de Classificació actual per seguir-hi trobant, dins del fons *Delegación Nacional de Servicios Documentales de la Presidencia del Gobierno*, els subfons *Sección Especial* o *Sección Político-Social*, i dins d'aquesta les sèries *PS-Alicante*, *PS-Aragón*, *PS-Barcelona*, etc.

- 10) Quant a l'argument de la *unitat d'arxiu*, no pot quedar cap dubte: aquest principi no existeix, a menys que usem *arxiu* com a sinònim de *fons*. En aquest cas, queda clar que per recuperar la unitat i la integritat dels fons espoliats cal retornar aquests als fons originaris, als seus legítims propietaris, atenent justament al principi de provenença. I això és precisament el que defensa la UNESCO, malgrat que algunes lectures esbiaixades i interpretacions interessades hagin pretès fer-li dir una cosa diferent. I atenent aquest principi arxivístic, a més, també es compleix amb un acte profund de justícia i superació del passat, simplement aplicant unes dosis mínimes de sentit comú.

- 11) Atenent-nos a criteris arxivístics, tampoc no eren vàlides altres solucions tantejades en algun moment. Es pot entendre que, en un exercici de pragmatisme i de recerca de consens, d'equilibri entre les parts, els membres de la comissió tècnica apostessin pel retorn de la documentació a partir d'una data determinada, per salvaguardar el caràcter d'arxiu de la guerra civil a l'organisme de Salamanca. No es van posar d'acord en la data, com hem vist. Però tant se val: el respecte al principi de provenença invalida el plantejament basat en criteris cronològics; fet, recordem-ho una vegada més, per historiadors. Com tampoc no és admissible la proposta de tractament diferenciat entre els documents de la Generalitat i la resta: el mateix principi arxivístic ha de valdre per a tots els casos, i que consisteix simplement en la identificació dels productors i el retorn de la documentació.
- 12) La mateixa llei de restitució documental de l'any 2005 preveia la creació del *Centro Documental de la Memoria Histórica*, com així es va fer. I aquest organisme compta amb tota la documentació existent a l'anterior *Archivo General de la Guerra Civil Española (AGGCE)*, més totes les aportacions provinents de donacions, transferències o compra de fons relacionats amb l'època i la temàtica. Però, a més, cal no oblidar-ho perquè té la seva importància, compta també amb les còpies digitalitzades de tota la documentació retornada a Catalunya. Per tant, quant al contingut, l'arxiu de Salamanca no hi ha perdut res. I si bé és cert que des d'un punt de vista de valor moral o simbòlic no és el mateix una còpia que l'original – d'aquí el dret legítim dels propietaris, precisament, a exigir-ne els originals-, també ho és que des del punt de vista de la investigació serveixen exactament igual les còpies, fetes de forma consensuada entre els centres implicats i mantenint totes les garanties d'autenticitat.
- 13) No deixa de ser curiós que l'última part del litigi, encara no resolta des del punt de vista jurídic, se centri en la documentació indegudament transferida i, sobretot, en aquella respecte de la qual no se n'ha localitzat el propietari o propietaris. Respecte del primer cas, es tracta d'errors puntuals, pocs i d'escàs valor qualitatiu, per no dir pràcticament nul. I de fàcil solució: un cop detectats, es retornen i problema solucionat. Ara bé, quant a la documentació privada *òrfena* de propietaris, la cosa es complica més. És cert que, des d'un prisma jurídic, la llei, primer, i, sobretot, la sentència del Tribunal Constitucional, després, presenten un cert marge d'ambigüitat que es presta a interpretacions. Però també ho és que la

ciència arxivística apunta solucions diferents. Així, algú hauria de respondre una pregunta aparentment innocent: perquè a la Generalitat se l'obliga a buscar els propietaris, quan l'estat no ho ha fet mai –ni abans, ni ara, ni tampoc no està previst en el futur- respecte de la documentació no catalana arxivada a Salamanca? Perquè des d'instàncies estatals s'obliga la Generalitat a complir una condició que no s'apliquen ells mateixos? I encara una altra pregunta: quin principi arxivístic estipula que la documentació dels propietaris de la qual no s'hagin localitzat no pot romandre a l'ANC enlloc de retornar al CDMH? Atenent a criteris de procedència –similars als de proveniença-, no seria més lògic que aquesta documentació, si en el seu moment va sortir de Catalunya, restés a Catalunya?

- 14) L'obligació imposada a la Generalitat de cercar els propietaris de documents privats i retornar-los aquesta documentació planteja un nou dilema que, de moment, sembla que ningú no té en compte. Com hem vist, una part d'aquests propietaris viuen a països estrangers i, per tant, la documentació que se'ls entrega i que indubtablement els pertany pot ser que viatgi amb ells al país de residència actual –sempre que no decideixin deixar-lo en dipòsit a l'ANC-. Si se'ls emporten, hauríem de preguntar-nos si podem considerar aquesta documentació com a part del patrimoni documental català, i en cas de resposta afirmativa, no s'estaria transgredint la normativa vigent: llei de patrimoni cultural català i llei d'arxius i documents?
- 15) En tot aquest llarg procés, el focus mediàtic ha recaigut sobre polítics o historiadors, principalment. Els primers fent la seva feina -reivindicativa i legislativa- i els segons com a suposats *tècnics* o *especialistes* en la matèria. Malgrat que, al final, la feina de veritat –identificació, descripció, digitalització, transferència, recerca dels propietaris...- ha anat a càrrec, com no podia ser d'una altra manera, d'arxivers. Però és evident que el no reconeixement d'aquests com els únics veritables professionals especialistes en la matèria significa una greu mancança per al col·lectiu. I probablement tot l'afer dels *papers de Salamanca* pot ser considerat com una oportunitat perduda –o, si més no, poc aprofitada-. Una altra cosa és valorar què hagués passat si des d'un primer moment l'afer s'hagués tractat entre arxivers. Hi hauria hagut resultats diferents? O ritmes de resolució diferents? O un grau d'entesa superior? La pregunta queda oberta, com no pot ser d'altra manera tractant-se d'una ficció que no s'ha donat. Però ens quedem amb l'apreciació reflectida en un dels textos més citats en aquest treball: “*L'excés de*

*declaracions polítiques als mitjans de comunicació i, per contrast, la poca difusió d'informacions i opinions per part dels professionals dels arxius no han contribuït gaire a crear un estat d'opinió amb prou coneixement de causa. Però aquesta confusió no afecta només els profans, sinó que s'estén fins i tot entre alguns professionals. Podríem dir que en aquest debat la passió guanya la raó”.*¹⁰⁰ I si la passió guanya la raó, la intervenció de la ciència poc té a aportar-hi

- 16) Finalment, volem insistir en el fet que la complexitat del procés i la dilatació en el temps són motius més que suficients per justificar sobradament un treball com aquest, amb voluntat de visió global i d'esforç recopilatori d'un conflicte que va començar fa molts anys i que encara no s'ha acabat del tot. Però que ha anat generant prou notícies, al llarg dels darrers anys, com per despistar o desorientar a qualsevol persona que no hi estigui directament implicada o especialment interessada. Si el treball ha servit per posar una mica de llum a la confusió, haurà acomplert el seu objectiu.

I per acabar aquest apartat de conclusions, volem fer unes reflexions finals de caire més genèric.

Després de tot el que queda explicat, sembla superflu insistir sobre la importància dels documents, en tots els àmbits: jurídic, però també polític, social, simbòlic, personal, moral...

El cas dels papers catalans de Salamanca exemplifica molt bé quines han estat les característiques que han definit el procés de la dictadura franquista a la democràcia actual, allò que s'ha anomenat la transició. No és aquest el lloc per analitzar històricament aquell procés, però sí podem dir, a partir del cas estudiat, que la democràcia es va construir a base de peatges, i un d'aquests va ser el de l'oblit i la desmemòria, promogut per aquells que havien tingut responsabilitats en el règim dictatorial i acceptat per aquells altres, l'antiga oposició al règim, que no van voler, no van saber o no van poder anar més enllà.

¹⁰⁰ BERNAL, Àngels: CASADEMONT, Miquel; MAYANS, Antoni: *Op. Cit.*

I aquest peatge, a banda d'altres consideracions de tipus polític, representa, a ulls actuals, una mancança pendent de superar i que cal afrontar. Perquè *“la recuperació documental ha de permetre superar l'amnèsia i l'oblit dels fets passats, i restituir la memòria històrica com a instrument de consciència i civisme, i també com a referent ètic indispensable en tota societat democràtica”*¹⁰¹. En aquesta línia, la llei catalana 13/2007, de 31 d'octubre, del Memorial Democràtic, afirma que *“la preservació de la memòria històrica d'un país és, doncs, una expressió de la seva llibertat”*.

Indubtablement, els arxius són una part substancial de la memòria històrica d'un país, i tant els públics com els privats reflecteixen fidelment el funcionament natural i social dels seus productors. Un material indispensable del qual no es pot prescindir. I la importància dels arxius radica en què, en les societats democràtiques amb antecedents de règims dictatorials –com és el nostre cas –, esdevenen l'antídoto de la impunitat i la pèrdua de la memòria col·lectiva. A l'estat espanyol, els (mal) anomenats *“papers de Salamanca”*, com hem vist, són l'exemple més proper de l'actuació perversa i criminal d'un estat policial i repressiu com va ser el règim franquista. I després de llargues reclamacions per part de les institucions, organitzacions i particulars de Catalunya i amb un compromís legal aprovat per part de l'estat, hem vist com aquest mateix estat no s'ha mostrat capaç de retornar, diguem que “amb bones maneres” i normalitat democràtica, tota aquella documentació que fou el botí de guerra franquista espoliat als seus legítims propietaris.

Amb una visió més global, afirma Josep Maria Sans Travé, *“Som conscients de què en els conflictes del món actual, els arxius continuen sent moneda de canvi, part de les estratègies que els poders utilitzen per minimitzar o aniquilar la memòria col·lectiva de societats i pobles. Estem convençuts, però, que poc a poc es van perfilant altres maneres de fer en les administracions públiques i que cada dia més s'entén que la integritat dels fons documentals és un valor que ha de ser, i pot ser, respectat des d'una perspectiva de la utilització ètica i democràtica dels arxius, fonts inqüestionables de la memòria col·lectiva dels pobles”*¹⁰².

¹⁰¹ ALBERCH, Ramon: *“Arxius, memòria i drets humans”*, dins “I Col·loqui Internacional Memorial Democràtic: Polítiques públiques de la memòria”, octubre 2007.

¹⁰² SANS TRAVÉ, Josep Maria (Director de l'ANC): *“Quasi trenta anys després! (Blowing in the wind)”*. *Butlletí de l'Arxiu Nacional de Catalunya*. Núm. 13, febrer de 2006

Per acabar, creiem que és un deure de les societats democràtiques el fet d'endegar polítiques públiques que tinguin com a objectiu final la recuperació, l'organització, la conservació i la difusió dels arxius tant públics com privats, per tal que les mateixes societats esdevinguin el màxim de transparents i, en definitiva, lliures.

10 Bibliografia i fonts

10.1 Llibres i articles

- ALBERCH, Ramon: “*Arxius, memòria i drets humans*”, dins “I Col·loqui Internacional Memorial Democràtic: Polítiques públiques de la memòria”, octubre 2007.
- ANC: *Els documents confiscats/retornats a Catalunya*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura, 2006
- ANC: “Seguim treballant per al retorn”. *Butlletí de l'ANC*, octubre 2011, núm. 30, p. 1
- ANC: “L'Acte de recepció dels documents catalans dipositats al Centro Documental de la Memòria Històrica”. *Butlletí de l'ANC*, octubre 2011, núm. 30, p. 2-4
- ANC: “La Generalitat de Catalunya fa entrega als seus titulars de la documentació privada retornada de Salamanca”. *Butlletí de l'ANC*, febrer 2012, núm. 31, p. 1-2
- ANC: “Devolució als seus propietaris dels fons documentals privats retornats pel Centre Documental de la Memòria Històrica de Salamanca al Desembre”. *Butlletí de l'ANC*, febrer 2015, núm. 40, p. 1-2.
- ANDREU I DAUFÍ, Jordi; CAMPOS I GONZÁLEZ, Isabel; DOMINGO BASORA, Joan. “El cas dels papers catalans a Salamanca: hem perdut els papers?” *BiD: textos universitaris de biblioteconomia i documentació*, núm. 9. 2002
- BERENGUER CASULLERAS, Marc-Aureli: “L'ingrés més esperat: els documents confiscats l'any 1939 a la Generalitat de Catalunya”. *Butlletí de l'ANC*, febrer 2006, núm. 13, p. 14
- BERNAL CERCÓS, Àngels: “La tasca de recuperació del fons de la Generalitat republicana que realitza l'Arxiu Nacional de Catalunya”. *Butlletí Arxius*, hivern 1994, núm. 4.

- BERNAL CERCÓS, Àngels: “Els aspectes tècnics relacionats amb la polèmica sobre el retorn de la documentació catalana que es troba a l'Archivo General de la Guerra Civil espanyola, a Salamanca”. *Butlletí de l'ANC*, gener 2003, núm. 3, p. 2-21.
- BERNAL CERCÓS, Àngels: “L'ANC fa un estudi sobre el patrimoni documental català que es troba a l'Arxiu de la Guerra Civil, a Salamanca”. *Butlletí de l'ANC*, febrer 2004, núm. 7, p. 2-5.
- BERNAL CERCÓS, Àngels: “La restitució a Catalunya dels documents confiscats arran de la Guerra Civil”. *Butlletí Arxius*, primavera 2005, núm. 42, p. 1-2.
- BERNAL CERCÓS, Àngels: “Més referències sobre els documents confiscats a Catalunya pels Servicios de Recuperación”. *Butlletí Arxius*, primavera 2005, núm. 42, p. 8.
- BERNAL CERCÓS, Àngels: “Les raons arxivístiques del retorn”. *Butlletí de l'ANC*, juny 2005, núm. 11, p. 3-6.
- BERNAL CERCÓS, Àngels: “Les recomanacions de la Comissió d'experts i el projecte de Llei de restitució dels documents confiscats”. *Butlletí de l'ANC*, juny 2005, núm. 11, p. 13-15
- BERNAL CERCÓS, Àngels: “El Congrés dels Diputats aprova la restitució dels documents confiscats durant la guerra civil”. *Butlletí Arxius*, tardor 2005, núm. 44, p. 8-9.
- BERNAL CERCÓS, Àngels: “Continua la tasca d'identificar documents confiscats a Catalunya”. *Butlletí Arxius*, tardor 2005, núm. 44, p. 9.
- BERNAL CERCÓS, Àngels: “El retorn dels documents confiscats a Catalunya. Una exposició que, amb voluntat de reconciliació, recorda un trist passat”. *Butlletí de l'ANC*, febrer 2006, núm. 13, p. 7-13.
- BERNAL CERCÓS, Àngels: “El primer retorn de documentació privada: un centenar de llibres”. *Butlletí de l'ANC*, febrer 2009, núm. 22, p. 19.

- BERNAL CERCÓS, Àngels: "Nou retorn de documentació confiscada a Catalunya arran de la Guerra Civil". *Butlletí Arxius*, estiu 2010, núm. 59, p. 13-14.
- BERNAL CERCÓS, Àngels: "En aplicació de la Llei 21/2005 de restitució, què ha retornat fins ara?". *Butlletí de l'ANC*, febrer 2011, núm. 28, p. 24-25.
- BERNAL CERCÓS, Àngels: "El 20 de juliol va retornar més documentació de Salamanca". *Butlletí Arxius*, primavera-estiu 2012, núm. 62, p. 17-18.
- BERNAL CERCÓS, Àngels: "El llibre d'actes i altres documents confiscats al Centro Asturiano de Cataluña que ja han retornat". *Butlletí de l'ANC*, juny 2012, núm. 32, p. 2-13.
- BERNAL CERCÓS, Àngels; DURAN ARMENGOL, Anna: *Guia del fons Generalitat de Catalunya (II República) 1931-1939*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura, 2003. Col·lecció Publicacions de l'ANC, 6.
- BERNAL CERCÓS, Àngels; DURAN ARMENGOL, Anna: "La legislació per restituir arxius confiscats". *Butlletí de l'ANC*, febrer 2009, núm. 22, p. 10-18.
- BERNAL, Àngels; CASADEMONT, Miquel; MAYANS, Antoni. *La documentació catalana a Salamanca: l'estat de la qüestió, 1936-2003*. Barcelona: Associació d'Arxivers de Catalunya; Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura, 2003. Col·lecció "Textos" de l'Associació d'Arxivers de Catalunya, 2.
- CASAS BERMEJO, Laura: "La DERD a partir de 1939: del lloc de confiscació a l'arxivament definitiu". *Butlletí de l'ANC*, febrer 2011, núm. 28, p. 13-18.
- CRUANYES i TOR, Josep: *Els Papers de Salamanca: l'espoliació del patrimoni documental de Catalunya (1930-1939)*. Barcelona: Edicions 62, 2003.
- CRUANYES i TOR, Josep: "L'espoliació del patrimoni documental i bibliogràfic de Catalunya durant la Guerra Civil espanyola (1937-1939). *Lligall. Revista Catalana d'Arxivística*, núm. 19 (2002)

- CULLA, Joan B.; RIQUEL, Borja de: "Sobre el Archivo de Salamanca : algunas precisiones y reflexiones". Revista *Ayer*, núm. 47, 2002. Pàgs. 279-294.
- DARDÉ MORALES, Carlos i MORALES MOYA, Antonio. "Razón de un Archivo". Revista *Ayer*, núm. 47, 2002. Pàgs. 295-303
- DD.AA: *VOLEM ELS PAPERS. La lluita de la Comissió de la Dignitat per la repatriació dels "Papers de Salamanca"*. Comissió de la Dignitat. Barcelona-València, 2004
- DÍEZ DE LOS RÍOS SAN JUAN, María Teresa (dir.); CASADEMONT DONAY, Miquel; MAYANS PLUJÀ, Antoni [et al.]: *Inventari de la documentació de la Generalitat de Catalunya al Archivo Histórico Nacional Sección Guerra Civil*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura, 1992. Col·lecció Publicacions de l'ANC, 2.
- DURAN ARMENGOL, Anna: "Reflexions entorn d'alguns contenciosos arxivístics". *Butlletí de l'ANC*, juny 2003, núm. 5, p. 5-9.
- DURAN ARMENGOL, Anna: "El problema dels arxius desplaçats: reflexions sobre una aportació americana". *Butlletí de l'ANC*, juny 2005, núm. 11, p. 7-11.
- DURAN ARMENGOL, Anna: "Una aportació sobre la pràctica de retorns d'arxius en l'àmbit internacional". *Butlletí de l'ANC*, febrer 2006, núm. 13, p. 14-15.
- DURAN ARMENGOL, Anna: "MISSIÓ REQUISA. El primer any de la Delegación del Estado para Recuperación de Documentos.". *Butlletí de l'ANC*, juliol 2010, núms. 25 i 26, p. 5-12.
- FERRER, Joaquim; FIGUERES, Josep M.; SANS TRAVÉ, Josep M.: *Els papers de Salamanca: història d'un botí de guerra*. Llibres de l'Índex. Barcelona, 1996
- FIGUERES, Josep M.: *Papers de Salamanca: de botí de guerra a problema de la democràcia: el com i el perquè d'una incomprensió*. Fundació Ramon Trias Fargas. Barcelona, 2000

- GONZÁLEZ QUINTANA, Antonio: “La pregunta clave del archivo de Salamanca”. *ABC*, 6 de gener de 2005
- “Los papeles de Salamanca: el contencioso sobre la documentació de la guerra civil depositada en el Archivo de Salamanca”. *Archivamos: Boletín Acal. Asociación de Archiveros de Castilla y León*, 1 y 2 trimestres 2005.
- Norma de Descripció Arxivística de Catalunya (NODAC), 2007
- OLIVÉ OLLÉ, Francesc: “Els deu primers mesos del 2006 més de 46.000 persones han visitat l'exposició <El retorn dels documents confiscats a Catalunya>”. *Butlletí Arxius*, tardor-hivern 2006, núm. 48, p. 29-30.
- REVERTER VIDAL, Maria Pilar: *Atansem-nos a l'exposició: el retorn dels documents confiscats a Catalunya*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura, 2006. Col·lecció “Exposicions. Una mirada crítica” de l'ANC, 1.
- SANS TRAVÉ, Josep Maria (Director de l'ANC): “Quasi trenta anys després! (Blowing in the wind)”. *Butlletí de l'Arxiu Nacional de Catalunya*. Núm. 13, febrer de 2006
- SANTONJA GÓMEZ-AGERO, Gonzalo; BONILLA HERNÁNDEZ, José [et al.]: *El Archivo de la memoria rota*. Salamanca : Fundación Salamanca, Ciudad de Cultura 2007.
- SOBREQUÉS CALLICÓ, Jaume: “L'Arxiu de la Guerra Civil, de Salamanca”. A: *Els arxius per a la historia del nacionalisme català*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura, 1982. Col·lecció Publicacions de l'ANC, 1.
- SUQUET i FONTANA, M. Àngels: “Los documentos y las emociones”. *Blog de l'ESAGED*, 9 de febrer de 2016
- TERRADELLAS PRAT, Enric: “Els carnets retornats de Salamanca: documents d'acreditació personal expedits per entitats privades (1r terç del segle XX)”. *Butlletí de l'ANC*, febrer 2015, núm. 40, p. 15-27.

- TORRAS SERRA, Marc: “Els escorcolls de la DERD al Palau de la Generalitat de Catalunya”. *Butlletí de l'ANC*, febrer 2006, núm. 13, p. 2-5.
- TORRAS SERRA, Marc: “Els expedients de constitució d'ajuntaments del fons Generalitat de Catalunya (Segona República) que han tornat de Salamanca”. *Butlletí de l'ANC*, juny 2006, núm. 14, p. 8-9.
- UTGÉS VALLESPÍ, Maria: “La documentació catalana de titularitat privada confiscada per la DERD”. *Butlletí de l'ANC*, febrer 2006, núm. 13, p. 15-16.
- UTGÉS VALLESPÍ, Maria: “Digitalització i difusió en xarxa dels lligalls de fons Generalitat de Catalunya (Segona República) retornats de Salamanca”. *Butlletí Arxius*, primavera-estiu 2009, núm. 56, p. 11.
- ZAMORA ESCALA, Jaume Enric: “*Els arxius i el conflicte polític en el segle XX: El cas dels arxius catalans (1931-1939)*”. Tesi doctoral (2011) Universitat de Barcelona. Consultable per mitjà del servei TDX (www.tdx.cat)

10.2 Webgrafia

- Arxiu Nacional de Catalunya: <http://anc.gencat.cat/>
- Asociación Salvar el Archivo de Salamanca: <http://salvararchivo.blogspot.com.es/>
- Comissió de la Dignitat: <http://www.comissiodeladignitat.cat/>
- Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya: <http://cultura.gencat.cat/>
- <http://hazteoir.org/>

10.3 Premsa (escrita i digital)

- ABC
- *Actual*
- Avui
- El Mundo
- El País
- *La Gaceta Regional de Salamanca*
- *La Pasaata*
- La Razón
- La Vanguardia
- Tribuna de Salamanca

11 Índex d'imatges

I.- Josep Benet

http://www.escriptors.cat/autors/benetj/benet_g.jpg (pàg. 16)

II.- Façana de l'Arxiu

http://www.hotelhelmantico.com/galeria_original/386.jpg (pàg. 20)

III.- Manifestació a la Plaza Mayor de Salamanca

<http://www.losgenoveses.net/Fotos/salamancamanifestantes021207.jpg> (pàg. 29)

IV.- Pep Cruanyes i Toni Strubell

<http://www.aragirona.cat/imatges/noticies/cruanyes-strubell-salamanca.jpg> (pàg. 38)

V.- Full reivindicatiu de la Comissió de la Dignitat

http://www.enciclopedia.cat/sites/default/files/media/FOTO/logo_278059_codi.jpg
..... (pàg. 39)

VI.- Concentració a la Plaça del Rei

http://www.gencat.cat/especial/papers_retornats/img/reivindicacio.jpg (pàg. 42)

VII.- Pancarta reivindicativa de la Comissió de la Dignitat

<https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/2/2e/Papersdesalamanca.jpg/220px-Papersdesalamanca.jpg> (pàg. 44)

VIII.- Exposició al Palau Moja

http://www.gencat.cat/especial/papers_retornats/img/exposicio_2.jpg (pàg. 49)

IX.- Capses retornades a l'Arxiu Nacional de Catalunya

http://ep00.epimg.net/ccaa/imagenes/2013/02/07/quadern/1360230814_674519_1360236001_noticia_normal.jpg (pàg. 52)

X.- Asociación Salvar el Archivo de Salamanca

http://zetaestaticos.com/valladolid/img/noticias/0/050/50829_1.jpg..... (pàg. 58)

XI.- Concentració a la Pl. Sant Jaume de l' *Asociación Salvar el Archivo*

<https://i.ytimg.com/vi/DrVQYmGER9w/maxresdefault.jpg>..... (pàg. 59)

XII.- NODAC

<http://arxiumunicipal.terrassa.cat/resize.php?image=images/recursos/6-NODAC.jpg&lada=210> (pàg. 68)

12 Annexos

1. Declaració de la Comissió de la Dignitat (2016)

Declaració de la Comissió de la Dignitat davant l'acord unànim dels grups parlamentaris de les Corts de Castella i Lleó sobre els papers de Salamanca retornats a Catalunya.

La Comissió de la Dignitat davant l'acord unànim de tots els partits de les Corts de Castella i Lleó PP, PSOE, Podemos, Ciutadans i el Grup Mixt, dins del qual hi ha IU-Equo s'adreçarà a tots ells per a informar-los de la situació real del retorn dels documents a Catalunya i a les entitats i particulars de la resta de l'Estat.

1.- No hi ha documents retornats indegudament. El procés ha estat llarg i no s'ha retornat cap document que no l'hagi aprovat la Comissió mixta. I si n'hi ha hagut algun ha estat retornat immediatament en el procés normal que han dut a terme els tècnics d'ambdues institucions.

2.- Denunciem que la llei del retorn dels papers reconeixia el dret dels ciutadans, entitats, partits i sindicats de tots els territoris de la resta de l'estat a recuperar els documents que se'ls hagués espoliat. Dret que els va ser negat pel Ministeri en publicar un decret el 2008 que sense donar cap mena d'informació ni fer-ne difusió exigia que els ciutadans diguessin quina documentació se'ls havia espoliat, quan la immensa majoria dels afectats ignora que hi tingui documents. Fruit d'aquesta actitud només una família, la de Gonzalo de Reparaz va reclamar els documents del seu arxiu familiar i encara el Ministeri els el va denegar i ara el recurs està pendent de la decisió del tribunal Suprem.

3.- Encoratgem als grups parlamentaris de Castella i Lleó a demanar al Ministeri de cultura que satisfaci el dret dels ciutadans a recuperar els seus arxius familiars i institucionals espoliats i obrir un nou termini per a fer les peticions, fent-ne difusió i donant informació dels noms de les persones, entitats, partits i sindicats que hi tenen documents al fons de Salamanca per tal que puguin recuperar-los.

4.- Denunciem que el procés de retorn no s'ha conclòs ja que en la darrera transferència el 2014 el Ministeri va retenir una part important dels lligalls, cartell i

banderes que la Comissió mixta Ministeri Generalitat havia acordat transferir i s'havia digitalitzat.

5.- Fins que no es transfereixi aquesta documentació no es podrà concloure tot el procés de publicitat i fer les gestions per a localitzar els titulars per a poder fer-ne la restitució, com s'està duent a terme actualment per part de l'Arxiu Nacional de Catalunya..

6.- Denunciem que manca també el retorn a la Generalitat de documentació de Justícia i d'Ordre públic que el Ministeri es nega a retornar.

7.- També manca el retorn de documentació dels arxius institucionals de quaranta una ciutats i pobles de Catalunya entre les que hi ha Barcelona, Tarragona, Valls, Reus o Igualada.

8.- Tampoc s'ha retornat la documentació de l'arxiu institucional de la Generalitat que tenia el 1940 a la seu de París que no va ser requisada pels franquistes si no per la gestapo alemanya i que la va lliurar a l'ambaixada espanyola, tancant així un crim nazi contra la Generalitat que també comportà la detenció deportació a Espanya del president Companys.

Els informarem de tots aquests fets, ja que la situació és ben diferent del que sembla desprendre's d'aquest acord i oferim el nostre ajut a les entitats i particulars per a col·laborar a que es restitueixi a tothom el fruit d'aquell espoli, ja que el fons de Salamanca no és cap Arxiu General de la Guerra Civil si no les escorrialles de les del prop del miler de tones de documents d'arreu de l'estat, que es van dur a Salamanca per tal de confeccionar un gran fitxer de tres milions de fitxes com a suport de la repressió sistemàtica del franquisme.

Barcelona 22 de desembre de 2015

2. Escrit fundacional de la Comissió de la Dignitat

Quan el 1939 les tropes colpistes guanyaren la guerra, amb la consegüent pèrdua de les llibertats del nostre poble, els arxius de la Generalitat republicana van ser confiscats i portats a Salamanca. Després de la mort del dictador es produí el retorn de la democràcia, però no el retorn dels nostres arxius. L'any 2002 Salamanca esdevindrà ciutat europea de la cultura. D'entre els diversos actes que s'ha organitzat per celebrar aquest fet, en destaca un d'especial interès per als catalans: l'exposició dels nostres arxius confiscats per les tropes feixistes. Aquest fet sols té un nom: escarni. Així és. No tan sols no ens tornen el que és nostre, sinó que, a més, exposen els arxius fent befa de totes les persones que van donar la seva vida per la llibertat i per Catalunya.

3. Declaració de Suport

"Els signataris d'aquesta Declaració, professors universitaris de diverses disciplines, havent estat informats del fet que l'Archivo General de la Guerra Civil, situat a Salamanca, està constituït en gran part per documents acumulats pel Servicio de Recuperación de Documentos, una entitat establerta pel dictador militar, general Franco, per incautar-se dels materials espoliats de manera selectiva durant i després de la Guerra Civil i que, a partir de 1940, l'utilitzaren com a una de les principals fonts d'informació per portar a terme, mitjançant tribunals especials, una onada de repressió sense precedents contra els demòcrates.

Assabentats de la intenció dels organitzadors de les festivitats que s'estan programant arran del fet d'ésser Salamanca Ciutat Europea de la Cultura 2002, per incloure-hi una exposició sobre Propaganda en Guerra entre el 5 d'octubre i el 22 de desembre, en la qual s'exhibirà una part d'aquesta documentació, sense haver demanat cap mena de permís, ni obtingut el consentiment, dels legítims propietaris d'aquests papers (la Generalitat de Catalunya, Ajuntaments catalans, partits polítics, individus particulars, etc.).

Ja que el Govern espanyol ratificà (el 9 de juny de 1960) l'Acord Internacional de l'Haia tocant la Protecció de Béns Culturals en Ocasíó de Conflictes Armats (del 14 de maig

de 1954), el qual decreta la immunitat dels béns i el deure que obliga els posseïdors dels mateixos a protegir-los davant qualsevol tipus de demanda o apropiació que siguin, o no, el resultat de conflictes internacionals.

Ja que el Consell Internacional d'Arxius de la Unesco ha declarat repetidament que els legítims propietaris tenen el dret de recuperar documents que s'han robat com a botí de guerra o de conflicte armat (Resolució 46/10 de l'Assemblea General de l'ONU, 1991).

I ja que, del 1978 fins avui, els representants elegits pel poble català, juntament amb el mateix Parlament de Catalunya, han votat unànimement (Resolució del 18 de maig de 1989) i han reclamat reiteradament la devolució dels documents robats, tant públics com particulars.

Creiem que estem totalment en el nostre dret de donar suport a la campanya de la Comissió de la Dignitat i d'exigir a les autoritats espanyoles que: Compleixin, sense més dilacions, la decisió presa pel gabinet del Govern Espanyol (15 de març de 1995) perquè es restitueixin els documents i suspenguin i retirin del programa Salamanca 2002 l'exposició Propaganda en Guerra si no arriben a obtenir l'aprovació explícita de les autoritats catalanes.”

4. Carta a Viviane Reding, Comissària de Cultura del Consell d'Europa

22 d'agost del 2002

Distingida Sra. Viviane Reding,

Des de 1985, data en què Méline Mercouri i el Parlament Europeu van tenir la magnífica idea d'institucionalitzar l'anomenada Capital Europea de la Cultura, amb canvi anual, el projecte ha servit per a promocionar la causa de la cultura i per enfortir els vincles d'unió entre els pobles d'Europa. També ha servit per promoure el turisme cultural i per impulsar valors associats a la democràcia, la tolerància i la diversitat cultural. És, doncs, una institució que tots els europeus han de recolzar i de la qual han d'enorgullir-se. Enguany, la Comissió Europea ha proclamat Salamanca com una de les dues Capitals Europees de la Cultura. Tot i que cal estar plenament a favor de la

selecció d'aquesta esplèndida ciutat espanyola per a aquesta capitalitat, una elecció que considerem molt correcta, ens creiem en l'obligació de cridar l'atenció sobre alguns aspectes associats al programa de Salamanca 2002 que podrien topar amb un o més dels conceptes exposats més amunt.

Com sens dubte ja deu saber, el 15 d'octubre de 2002, els organitzadors de Salamanca Ciudad Europea de la Cultura 2002 han programat la inauguració d'una exposició sota el títol "Propaganda en guerra", en què es mostraran "carteles y documentos" associats a la Guerra Civil espanyola. Aquests materials s'emmagatzemen, actualment, a l'Archivo General de la Guerra Civil de la mateixa ciutat de Salamanca. D'entrada, aquesta iniciativa pot semblar encomiable. No obstant això, la veritat és que aquesta exposició ha suscitat molta oposició no només a Espanya, sinó fins i tot a nivell internacional. Efectivament, més de 600 catedràtics i professors universitaris de més de 200 universitats de tot el món han mostrat llur oposició a la manera en què es vol fer aquesta exposició (vegeu la Declaració adjunta). A això caldria afegir-hi el suport que han mostrat a la Declaració personalitats molt significatives de diferents camps, entre les quals cal distingir Frederic Mayor Zaragoza, exdirector general de la UNESCO, Francesco Cossiga, Danielle Mitterand, Mario Soares, Gloria Hooper, Rigoberta Menchú, Adolfo Pérez Esquivel, Nawal el Saawadi, Paul Preston i Noam Chomsky, així com també diverses personalitats del món de la cultura com Mikis Theodorakis, Georges Moustaki i Peter Gabriel.

Per què s'ha fet sentir amb tanta insistència aquesta oposició? La raó principal és la postura que té el Govern espanyol davant l'afer de la propietat i l'ús d'aquests materials. No s'ha tingut en compte la reprobable manera en què aquests documents van arribar a Salamanca fa 63 anys. No s'ha tingut en compte els criteris de la UNESCO sobre la necessitat que retornin als seus arxius d'origen els arxius desplaçats en temps de guerra. El cert és que una bona part d'aquests materials va ser espoliada per l'exèrcit colpista de Franco el 1939. Aquest pillatge es va produir a costa d'arxius pertanyents a institucions democràtiques com el Govern català (Generalitat de Catalunya), els ajuntaments republicans, els sindicats (com UGT o CADCI) i els partits polítics (como ERC i PSUC). Moltes famílies van ser afectades pel saqueig d'arxius privats, com ha denunciat recentment Teresa Pàmies, autora guardonada l'any passat amb el prestigiós Premi d'Honor de les Lletres Catalanes. La Dictadura de Franco va amassar aquests papers i els va trametre a Salamanca amb l'únic propòsit d'escutar-los amb vistes a perseguir qualsevol individu que hi figurés

com a cooperant de la República i de les institucions autonòmiques catalanes. Aquesta operació gegantina resultà en la confecció de més de tres milions de fitxes policíiques que alhora desembocaren en una de les operacions de repressió més brutals de las quals es té memòria a Europa. Els afusellats, empresonats i represaliats es van comptar a milers. A pesar de la decisió d'un Govern espanyol anterior de retornar aquests documents el 1995, llur forçosa permanència a Salamanca durant un considerable període (1939-2002), avui ens ho presenta el Govern actual com a raó suficient per justificar que han de quedar-se a l'Archivo de Salamanca. Tanmateix, aquest argument resulta debades quan es considera que aquest Archivo fins fa pocs anys va ser un mer magatzem policíic i només va ser institucionalitzat en els posteriors anys noranta, possiblement com a pas previ a la no-devolució de materials confiscats per la Dictadura. Les especificacions de la UNESCO quant a la necessitat de tornar documents als seus arxius originals, després dels períodes de conflicte, mai no han estat respectades ni tan sols quan aquesta devolució s'hauria pogut fer -i es pot fer demà- sense danyar al més mínim la disponibilitat d'aquests documents a Salamanca gràcies a les més modernes tècniques arxivístiques a l'ús.

Entre 1939 i 1975 no hi va haver cap oportunitat d'exigir la devolució d'aquests documents als seus arxius i propietaris originaris perquè en aquest període hi havia una Dictadura que mantenia l'Estat allunyat de la democràcia i del marc europeu de què avui gaudeix. Però el Parlament de Catalunya i les entitats afectades per les espoliacions mai no van deixar d'exigir aquesta devolució d'ençà del mateix moment en què va renéixer la democràcia el 1978. Els experts extra governamentals han certificat que quan es tornin els documents, l'Archivo de Salamanca no sofrirà cap dany ja que es poden conservar còpies de tots els documents retornats.

Però, al dia d'avui, les esperances d'una ràpida devolució dels documents han patit un revés molt considerable a causa de la decisió del Patronato del Archivo General de la Guerra Civil de Salamanca (en el qual, per cert, no hi ha ni un sol català) de no tornar cap ni un document a Catalunya. Trobem intolerable la decisió d'aquesta entitat governamental. No sorprèn que hagi produït una onada de protestes a la premsa (no tan sols la catalana, sinó la gallega, la basca i fins i tot als mitjans de Madrid). S'ha considerat en diferents mitjans que aquesta decisió aixeca sospites quant a la posició que manté sobre el cop d'Estat de Franco l'actual Govern espanyol. També s'ha interpretat com un gest que ben poc aporta a la cultura i a la necessitat de reconciliació i enteniment entre els pobles.

Si la institució Ciudad Europea de la Cultura va ser introduïda per millorar la causa de la cultura, per enfortir els vincles entre les nacions i els pobles d'Europa, així com per promoure els valors associats amb la diversitat cultural i la tolerància, pensem que aquesta exposició de Salamanca -tal com s'ha organitzat i pel que representa- és del tipus d'iniciatives que la Comissió Europea hauria de censurar i impedir. No tan sols pensem que hauria de ser informada de la vertadera naturalesa de l'exposició, sinó que demanem vehementment que la Comissió prengui mesures per a suspendre-la i advocar

per la devolució dels documents en qüestió. Procedir d'una altra forma creiem que seria fer un flac favor a la democràcia i als valors que amb tant de sofriment han contribuït a forjar l'Europa moderna. Així, doncs, ens plauria molt tenir l'oportunitat d'expressar-li personalment el nostre posicionament sobre l'afer, i per a això li demanem, en nom de la Comissió de la Dignitat, una reunió al més aviat possible per parlar-ne.

Rebi una respectuosa salutació,

Comissió de la Dignitat

13 Agraïments

- ✚ Al personal de l'arxiu de la Diputació de Barcelona, per la seva professionalitat i amabilitat
- ✚ Al personal de la Biblioteca de Catalunya, per la seva professionalitat i amabilitat
- ✚ Al personal de la Comissió de la Dignitat, per la seva amabilitat. Amb una menció especial per la cordialitat del Sr. Josep Cruanyes
- ✚ A tot el professorat de l'ESAGED, pel seu mestratge
- ✚ Al coordinador del màster, Dr. Alfred Mauri, pel seu mestratge i per l'excel·lent resposta rebuda sempre que li he requerit una atenció personalitzada
- ✚ Al director del màster, Dr. Ramon Alberch, per haver-me orientat i animat a l'hora d'escollir el tema del Treball
- ✚ I, molt especialment, a la directora del treball, Dra. Remei Perpinyà, les revisions, recomanacions i orientacions de la qual han resultat imprescindibles per a l'elaboració i millora constant d'aquest Treball